

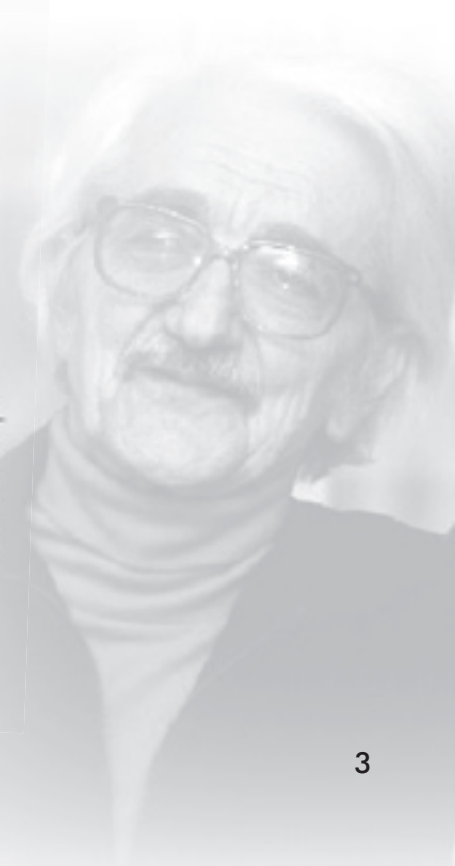
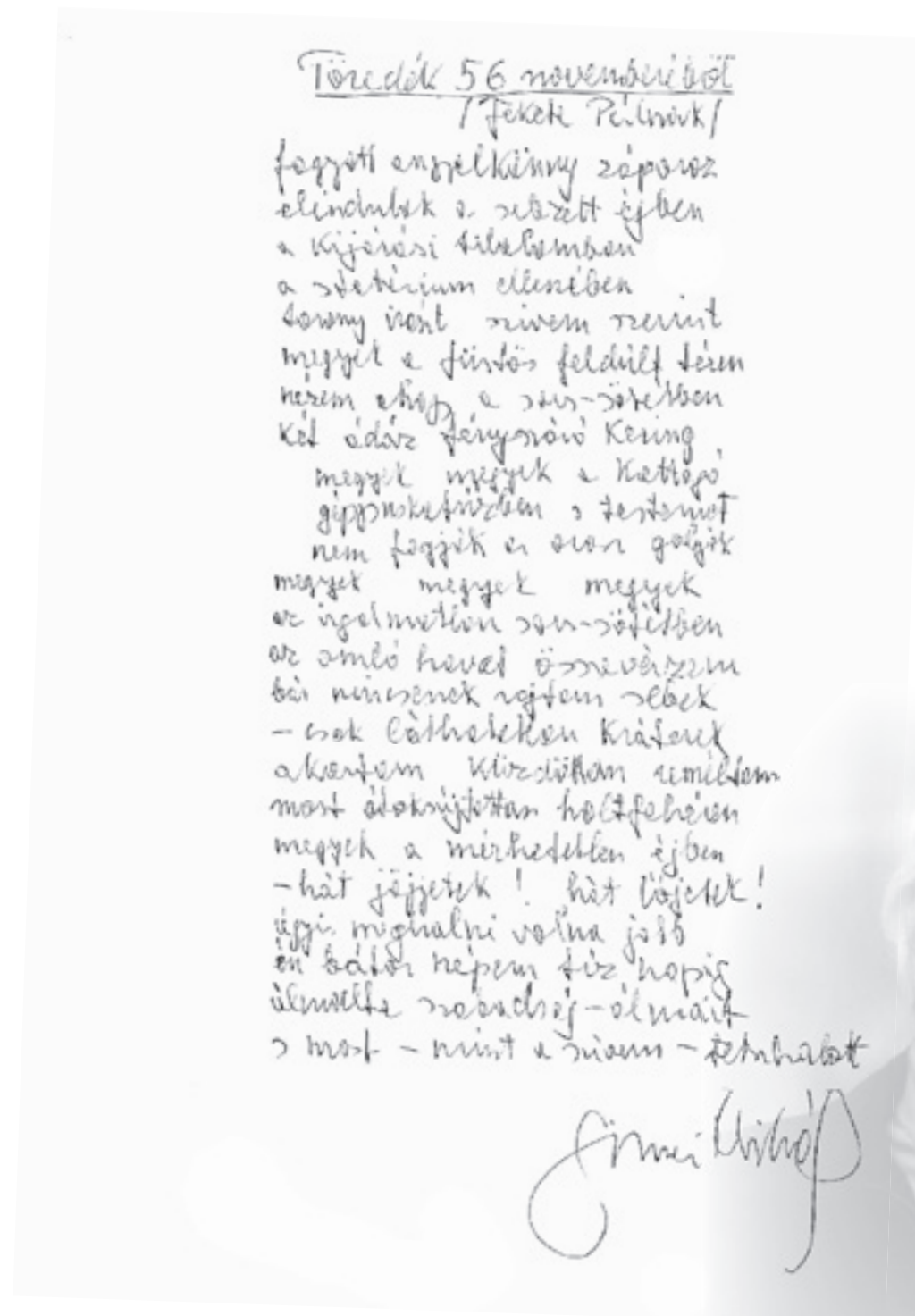
T A R T A L O M

Forradalom – Megtorlás – Konszolidáció

▶	3	SIMAI MIHÁLY	
		Töredék 56 novemberéből	(vers)
▶	5	FEKETE PÁL	
		Hatvan év távlatából	(esszé)
▶	7	FEKETE PÁLNÉ B. KOVÁCS ÁGNES	
		Két tárgyalás – Részletek egy titkos naplóból	
▶	10	SIMAI MIHÁLY	
		Szabadság... Rabság... Szerelem – Fekete Pál és Fekete Pálné B. Kovács Ágnes 1956-os emlékezéseire	(esszé)
▶	13	M. SZABÓ ANDRÁS	
		Emlékezés – Hatvan éve történt	(esszé)
			*
▶	17	MÁRTON LÁSZLÓ	
		Olvasás	(elbeszélés)
▶	21	MARKÓ BÉLA	
		Varázsszem	(vers)
▶	23	FERDINANDY GYÖRGY	
		Pianist – No kommunist	(elbeszélés)
▶	25	MIKLYA ZSOLT	
		Vashiány, ötvenhat	(vers)
▶	27	VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF	
		Erikával a Cirkálónál	(elbeszélés)
▶	31	POLLÁGH PÉTER	
		Öt és hat arcom van	(vers)
		<i>A Békés megyei alkotók számára meghirdetett 1956-os szépirodalmi pályázat díjazott alkotásaiból</i>	
▶	33	JÓZSA PÉTER	
		Fapapucs és dávájgítár	(elbeszélés)
▶	38	ERDŐDI FERENC	
		Mától nem...	(vers)
▶	43	CSILLAG TAMÁS	
		Három fénykép hátlapjára, Alku, reményre, Va-va	(vers)
▶	46	TÖMŐ ÁKOS	
		A pokol kereszteszövése	(elbeszélés)
▶	49	KARKÓ ÁDÁM	
		Elnyomás alatt	(vers)

		MŰHELY
51	SÁFÁR GYULA	
	Az 1956 utáni megtorlás Békés megyében	(tanulmány)
55	BÓDÁN ZSOLT	
	„Népi államunk és rendszerünk humanista kézzel bánt az egyszerű, megtévedt emberekkel.” – A csanádapácai Horváth Lajos ’56-os mártíromsága	(tanulmány)
60	GYARMATI GYÖRGY	
	Okszerűség és fatalitás – 1956 apropóján	(tanulmány)
		*
68	FILEP TAMÁS GUSZTÁV	
	Gáli József életei, halálai	(tanulmány)
74	JÁNOSI ZOLTÁN	
	„A holtak deresén Nagy Imrét kiüti?” – Ratkó József és 1956	(tanulmány)
80	EKLER ANDREA	
	A vers ereje – Nagy Gáspár és 1956	(tanulmány)
84	NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF	
	„Időbe szorítva” – A Cseh-Bereményi „helyzetjelentésekről”	
	Bereményi Géza Versek című kötete kapcsán	(esszé)
		*
88	DEÁK CSILLAG	
	Trónfoglalás – Ágak (Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor), Két szobrász, két nemzedék	(esszé)
90	KÖLÜS LAJOS	
	Vésőn maradt ráncok – Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor	(esszé)
94	BANNER ZOLTÁN	
	Most és mindörökké – Két művészeti jegyzet – 1956 kapcsán	
		FIGYELŐ
97	ERDÉSZ ÁDÁM	
	Feljegyzések az elsüllyedt Atlantiszról – Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957	(kritika)
99	MÉNESI GÁBOR	
	Anyám a mozaiknő – Forgách András: Élő kötet nem marad	(kritika)
103	KONCZ TAMÁS	
	Történet sárról, vérről, csendről – Grecsó Krisztián: Jelmezbál	(kritika)
105	BERTHA ZOLTÁN	
	Márkus Béla monográfiaremekei – Dobos László élete és műve, Duba Gyula élete és műve, Ágh István	(kritika)
110	KOCSIS CSABA	
	A bennünk élő csend és kacagás – Gálfalvi György: Kacagásaink	(kritika)

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu

Töredék 56 novemberéből

(Fekete Pálnak)

fagyott angyalkönny záporoz
elindulok a sebzett éjben
a kijárási tilalomban
a statárium ellenében
toronyíránt szívem szerint
megyek a füstös feldúlt téren
nézem ahogy a sors-sötétben
két adáz fényszóró kering
megyek megyek a kattogó
géppuskatűzben s testemet
nem fogják az orosz golyók
megyek megyek megyek
az irgalmatlan sors-sötétben
az omló havat összevérzem
bár nincsenek rajtam sebek
– csak láthatatlan kráterek
akartam küzdöttem reméltem
most átoksújtottan holtfehéren
megyek a mérhetetlen éjben
hát jöjjetek! hát löjjetek!
úgyis meghalni volna jobb!
én bátor népem tíz napig
álmodta szabadság-álmait
s most – mint a szívem – tetszhalott!

FEKETE PÁL ◀

Hatvan év távlatából

Elmondhatom, hogy Isten után nagy hálával tartozom a szüleimnek is, mert igen szívós, erős szervezetet örökölhettek tőlük. Mintha a Jóisten tudta volna előre, hogy a sorsom nagyon meg fog próbálni, és erre az erős testre meg erős lélekre nagy szükségem lesz.

1928. június 19-én születtem az ősi diákvárosban, Sárospatakon. A pataki Református Főiskola Líceumában érettségiztem, majd ugyanitt, a tanítóképzőben tanítói oklevelet szereztem.

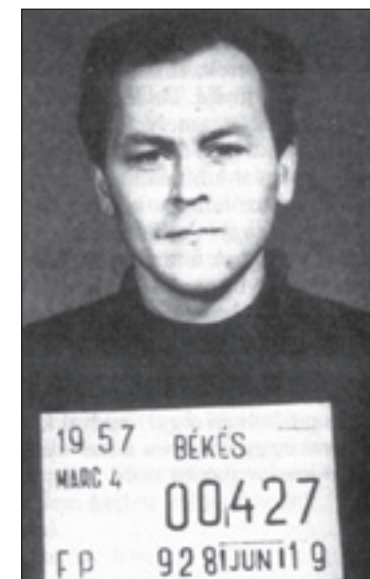
Patakon többdiplomás, európai műveltségű tanárok okítottak a világ dolgaira, s neveltek emberségre. Különösen nagy hatással volt rám történelemtanárom, Orbán István, aki valóságos szellemóriásként évekig bűvkörében tartott. Előadásait templomi áhitattal hallgattuk, s hogy Patak a szó valódi értelmében Bodrog-parti Athénne vált, abban az ő lobogó fákllyaként világító génuszának is döntő része volt. Kül-sőségekre nem sokat adott, de ha valamely hatalmas világtörténelmi kataklizma volt az óra témája, például a harmadik pun háború vagy a magyar tragédiák valamelyike, Muhi, Mohács, Nagymajtény, Trianon, akkor mindig talpig feketében jelent meg a katedrán. Az ő erkölcsi nagysága, hite, hazaszeretete megsokszorozva újjászületett tanítványaiban, s él mindmáig a ma élőkben, köztük bennem is. 1956-ban sokszor gondoltam rá, s kérdeztem túlvilági szellemét, jó úton járok-e, megéri-e embernek maradni az embertelenségben, amikor közelről fenyeget az erőszakos halál. Az ő tanítása tartotta bennem a hitet és az az iránti bizodalmat, hogy a magyar népet le lehet győzni, meg lehet alázni, országát mártírok vérével lehet öntözni, de megtörni, megsemmisíteni soha!

Rövidesen behívtak katonának. Ez a Tito-korszak volt, a határincidensek időszaka, lőttek ránk a jugók. Egy aknavető-gránát repesze összeroncsolta a combomat. Így kerültem, betegként, Szegedre, a Honvédkórházba. Nagyon értelmetlennek tartottam már ezt az egész katonásdit, igyekeztem „késleltetni” a gyógyulást, s szerencsémre az itteni ezredparancsnok megengedte, hogy beiratkozzam a szegedi Pedagógiai Főiskolára, orosz nyelv és irodalom szakra. Így esett, hogy előbb katonaruhában, kicsit sántikálva, majd civilben főiskolai hallgató lettem, s az orosz mellé fölvettem a történelmet is. Kitüntetéses diplomát kaptam, s elhelyeztek Békéscsabára.

Mindössze négy évet taníthattam a csabai I. számú iskolában. Ezalatt a TITTT szervezésében bejártam Békés megyét történelmi előadásaimmal. Közben megismerkedtem a hírhedt kulákperek, elhurcolások, bebörtönzések döbbenetes tényeivel, az emberek egyre növekvő, tehetetlen haragjával.

Aztán 1956 őszén nevemen szólított a történelem.

Kicsiny hazánk 1945-től gyakorlatilag a Szovjetunió martalékává vált. Könnyeket, gyászt, romokat hagyott maga után a háború, most pedig elkezdődött az ország teljes kirablása. A várva várt béke helyett Európában a hamu alatt tovább izzott a gyűlölet parazsa. Új, veszedelmes ideológiák léptek színre, pestis módjára terjedtek országról országra. Az új világ elvtárs-urai ahelyett, hogy talpra állították volna az örök isteni törvényeken nyugvó világot, az Antikrisztus szolgálatába szegődtek. A Nyugat kétszínű magatartása teljesen kiszolgáltatta Közép-Európát a minden aljasságra képes vörös szörnynek. Nálunk a hadifoglyokon kívül több százezer ártatlan embert hurcoltak el szovjet táborokba, ahonnan legtöbbjük nem tért vissza soha. A megszállókat hűen kiszolgáló kommunisták létrehozták az ÁVH-t, a legkegyetlenebb erőszakszervezetet, s halálbírákkal, halálügyészekkel, koncepciók perekkkel internálótáborokba, börtönökbe vagy bitófára juttatták a parasztok, munkások, értelmiségiek legjavát. A félelem bénító légkörében egyre nőtt azok száma, akik úgy

Fekete Pál a békéscsabai ÁVÓ földalatti börtönében 1957 tavaszán

éreztek, jobb a szabadságért meghalni, mint ebben a rabságban sínylődni. 1956 októberében már olyan erős volt a rabtartók iránti gyűlölet és a szabadságvágy, hogy csak egyetlen szikra kellett a robbanáshoz.

Budapesten, a rádió ostromának színhelyén és az Országház körül már halomban heverték a halottak, mikor itt, Békés megyében is „föltámadott a tenger”. Engem történelmi kutatómunkám révén már jól ismeretek a városban és a megyében, sokak bizalmát élveztem. A Kossuth téri nagygyűlésen a tömeg követelte, hogy szóljak. S én mondtam, mondtam, ami a szívemet, a szívünket nyomta. Pedig nem vagyok forradalmár alkat. Sokkal inkább a szeretet embere. De az Igazságért és a Jóért az életemet tudnám odaadni. Meghatódva a közbizalomtól, feltört bennem a régi pataki megváltói ábránd, s minden realitásérzésem ellenére vállaltam az elnöki megbízást, a vele járó óriási felelősséget... és a veszélyt.

Kiszabadítottuk Gyuláról a politikai foglyokat. Lefegyvereztük és őrizetbe vettük az ÁVH tagjait. A laktanyába szállítottuk a pártbizottságon főlhalmozott fegyvertömeget. Akkor itt, Békéscsabán volt a Tiszántúl katonai központja, a hadosztály mellénk állt. Ugyanígy a rendőrség is.

Ekkor már a megye több városában lincshangulat alakult ki, oda kellett utaznom, hogy megakadályozzam a leszámolást. Távollétemben a hadosztály-parancsnokot, Tóth István alezredest a pártvezetőknek sikerült a maguk oldalára állítani. Visszafoglalták a nyomdát, Mezőtúrról, Orosházáról hozott harckocsik, aknavetők foglalták el a laktanyát. Mire én visszaértem, robbanásig feszült a helyzet. A laktanyát körülözlötte a nép, kiabálva, a kerítésbe kapaszkodva több tízezer fegyvertelen tüntető nézett farkasszemet a fegyveres katonákkal.

Sikerült átvergődnöm a tömegen. Beengedtek a laktanyába. Megkérdeztem Tóth alezredest: miért támadta hátba a forradalmat? A következőket válaszolta:

– 21 orosz hadosztály fog támadni! A Kárpátokon túl még 50 áll készenlétben... S ha ez nem elég, még hozzáteszem: feleségem és három gyermekem van. Meglásd, még egy nap, és mindketten lógni fogunk!

– Az lehet! Sőt, valószínű – válaszoltam. – De ha te nem vonod vissza a tűzparancsot, akkor nem ketten, hanem tízezen fekszenek majd vérükben az utcán. Ennek már nem lehet útját állni. Válassz!

Tóth alezredes visszavonta a tűzparancsot, kiengedte a letartóztatottakat, és megerősítette fogadalmát, hogy soha nem hagyja cserben a forradalmat. A tömeg éljengett, mikor megöleltük egymást.

November 4-én hajnalban épp utolsó gyűlését tartotta a Forradalmi Bizottság, mikor az oroszok betörték, ágyúkat, harckocsikat állítottak föl az állomás körül, szétverték a váltókat, a váróterem ajtóit is. Én mindenáron beszélni akartam a parancsnokkal, mentem az állomás felé, közben a fejem fölött süvitettek a lövedékek. Végül a katonák a parancsnokhoz vezettek, a forgalmi irodába. Köszöntem, és mondtam, hogy a korábbi találkozásunkkor nem ezt ígérte. Az irodában egy ikszlábú civil állt. Felém fordult: az ávos századosból lett mindenható megyei párttitkár volt. Rossz szlováksággal ordította:

– Ez a fő fasizsta! Lője agyon! Lője agyon!

Az orosz alezredes egy kiskatonájával kivezettette Majoros párttitkár urat. Aztán megígérte: csak az épületeket fogja lövetni. Azzal a feltétellel, hogy végig én megyek majd a tankok előtt. Ha csak egyetlen lövést adnak az oroszokra, úgy engem szitává lövet.

Elindultunk.

Mellettünk egy 122-es tábori ágyú lőni kezdte a laktanyát. Két T-34-es átszakította a betonkerítést. A hajnali sötétben zűrzavar keletkezett, a laktanya ablakait is lőtték a harckocsik.

Én mentem elől, mögöttem egy politikai tiszt, pisztolycsöve a tarkómon. Így haladtunk végig a Sztálin úton; szétlőtték, aztán kirabolták a kirakatokat. A színház bejáratát harckocsival benyomták, onnan is vitték, amit lehetett. A főterre érve több harckocsi lőtte a környéket. Hiába kértem a mögöttem álló „politrukot”, az ittas oroszok mindenre lőttek, ami mozgott, sajnos két magyar is áldozatul esett.

Engem letartóztattak, és a Munkácsy utcai ávos börtönbe vittek. Másnap egy ponyvás teherautóban Debrecenbe, az orosz katonai börtönbe. Pár hétig tartottak ott, orosz tisztek hallgattak ki, majd átadtak a magyar ÁVO-nak.

A terrort, ami ezt követően várt népünkre és ránk, elfogott forradalmárookra, szavakkal nem lehet leírni. De tanulnunk kell a történelemből, hisz mint a latin közmondás mondja: a történelem az élet tanítómestere. Írom tehát, amit tudnom adatott, lelkem minden szeretetével, gondolataim s hitem minden erejével próbálok segíteni ennek a sokat szenvedett, szétszaggatott nemzetnek az összetartás, össze-tartozás, az egység megérzésében, megteremtésében, megélésében.

Van egy kedvenc idézetem Tolsztojtól. Azt mondta: „Ne álljatok ellen a gonosznak gonosszal, mert ti magatok is gonoszokká váltok.” Ezt szeretném továbbadni, továbbvinni: álljunk ellen tisztességgel, tetter-készséggel, a szeretet hatalmával! Akkor meg fogunk maradni.

FEKETE PÁLNÉ B. KOVÁCS ÁGNES ◀

Két tárgyalás

Részletek egy titkos naplóból

1957. október 13. Vasárnap este

Holnap éjjel lesz 8 hónapja, hogy elvittek, Drága! Hogy mennyit gondolok Rád! Ha tudnád! És minden este megbolondulok. Felmerül bennem a remény: hátha ma? Hátha hazajön? Énekeltem ma este, Hozzád, Neked, kicsi Palikám, s közben arra gondoltam: hátha, ahogy most itt énekelek, Te kint állsz az ajtó előtt s hallgatod... Megvárod, míg végigénekelek, aztán bekopogsz.

Az éjjel azt álmodtam, hogy hazajöttél. Itt volt Anyukád, és végtelen boldogok voltunk, állandóan csak egymást csókolgattuk, s néztük. De a gyerekek nem voltak ott. Valahol másutt voltak egy idegen szobában; aludtak. Végre eszünkbe jutott, hogy őket is megmutassam, s az is, hogy táviratozzunk az én Anyukámnak, mert Ő még nem is tudja. Mintha egy éjjel jöttél volna meg. De nem ide, hanem talán Mezőtúron voltunk, s Anyuka mégsem volt ott.

1957. október 30. Szerda

Palikám, drága! Ma egy éve! Ma egy éve micsoda láz volt Csabán! Én alig láttalak, csak futtában jöttél néha haza, hogy megmutasd magad! Engem Ponicsán és Pali (Szelényi) minden éjjel másutt altattak. Jöttek értem és Mókusért este, s hol Szelényiéknel, hol másutt aludtunk. Egy éjjel, emlékszem, Lukácséknál is voltunk. Istenem, talán igaz sem volt. S most ugyanezek az emberek félrefordítják a fejüket, ha látnak, s nagy nehezen nyögnek ki egy „mi újság”-ot, vagy „Palival mi van”-t. De közben kapkodják a fejüket, hogy ki látja őket, mikor velem beszélnek.

Nem igaz, nem volt igaz, vagy a jelen nem igaz! Emlékszem, hogy éjjel (talán 27-én éjjel), csak azt tudom, hogy szombat volt, s én, meg Mókus Szelényiéknel aludtunk. Odajött akkor éjjel Palikám is. Éjfélig tartott a gyűlés. A tüntetés napján volt ez! Nemzetőr és rendőr kísérte haza akkor, hogy nehogy baja történjen... Akkor összebújtunk, s ő elmondta, hogy mit csinálnak. Azt mondta, lehet, hogy meghal, hogy az élete rámegy, de az ügy igaz, a legigazabb, s ő nem sajnál semmit és senkit. Neki ott a helye!.. Ezt mondta, és sírtunk egymást átölelve a Szelényiek szelónán!..

Érezted ugye, kedves, gondoltad, hogy ez lesz a vége? Egy évre rá Te tönkretéve talán egy életre, én itt idegenben egyedül, úgy élünk külön... látod, ez lett belőle! Kedves, drága társam, Kicsi Palikám, de a jövő október talán már vissza is hoz téged hozzánk!? Vajon?! Jövő október talán már Veled együtt ér, s ezek a napok; a mai este is csak csúnya, rossz emlékek lesznek.

1957. nov. 22. Péntek

Ilihez mentem – majd megkerestem Blahutot (már koromsötét volt), de nem volt otthon! Farkasékhoz mentem – de ők sem voltak otthon. Onnan Kissnéhez, Marikához siettem (Béla rabkórházban van, szegény), s ott megtudva Klaukó címét – elmentem Klaukóhoz. Bár ne tettem volna! Aljas disznó alak!... Teljes egy óra hosszáig sírtam neki, s könyörögtem, megalázkodtam, érveltem – s hasztalanul. Visszapatant róla minden. Gúnyolódott, aljas volt és hideg, kőszívű. „Sok az árvánk és özvegyünk, elvtársnő!...” Hányszor elmondta ezt! Ő nem tud és nem is akar segíteni Fekete Pálon. Nem baj, lesz ez még másképp is! Lesz még nekem uram, lesz még nekem ünnep a világon! S eljön még a bosszú órája is!

1957. december 8. Vasárnap

3 nap múlva ítélethirdetés Szegeden!

A mi tanúinkat (Ádám, Szelényi Pali, V. Jutka, Szekerczés Józsi, Németh Sándor bácsi, Muszka Kati) hétfőn (2-án) egy félóra alatt „kiszórták”. A vád részéről Pali tanút hallgatták ki, egész délelőtt, talán még délután is. Volt néhány, aki 20-30 percig is benn volt. (Rákóczi ÁVO-s)

Szerdán megyek. Jelenleg 10-15 évre számítok. Tanú volt maga Klaukó is s az összes ÁVH-s. Benkovics be is ment a tárgyalást hallgatni. Szörnyű ez!

A négy cetlivel alszom el minden este, a leveleiddel. Nem tudod, nem is gondolod, mi vagy Te nekem. Az életem, mindenem! Élned kell, értenem, a szerelmünkért, a jövőért, akarom hinni, hogy leszek még boldog! S Veled, senki mással! Visszatérsz, én visszahozlak, visszatérsz, mert visszavárlak! (S a kezem sem adom másnak!) Én csak a Tied vagyok, drága rab Társam, Kicsi Palikám, egyetlen Szerelmem!

1957. december 13. Péntek

Életfogytiglan! Amikor Palikám meghallotta, rosszul lett. Kivitték. Én odarohantam, de a bíró rám kiáltott: „menjen, kérem, vissza!” Visszaindultam, de a korlátnál összeestem. Azt mondják, hogy Palit nem-sokára visszavitték ezután. Engem pedig a mentők erőszakkal el akartak vinni, miután magamhoz tértem.

Tóth 15 évet kapott, Hrabovszki 10-et, Huzsvay 3-at, s szegény Köles Pali 7-et. Széll Laci, Galánffy, Biczó, Lovas 6-ot, Zsíros 8-at, Füzessy 1 év 6 hónapot, Nyilas 1 év 6 hónapot, Nyúl 2 évet, Csimma 2 évet.

Palikámnak egy levelet tudtam a kezébe csempészni, amikor hozták őket le az autóhoz. Nem is emlékszem, hogy mit írtam már benne. Megcsókolt a kezemet. S azt mondta: Visszatérek, várj, visszamegyek! Én is ilyesmit kiabáltam Anyukával együtt: visszavárunk! S azon a befejezetlen cetlin is ilyesmi volt.

És te drága Szenvedőm! Te, hogy vagy, mit csinálsz? Tudod-e Te is, amit én, hogy visszatérsz, néhány éven belül. Még ha a fellebbezésen marad is az életfogytiglan. Akkor is.

Csak azt üzenem: erős vagyok. Erős a lelkem, mert erős a szerelmem. Várlak, s Te visszatérsz. Én úgy várlak, ahogy senki nem vár. S ez hoz vissza hozzám! Csak légy erős, csak gondolj rám, csak értem, értünk maradj meg nekünk, mert Te éltetsz engem, én csak Érted élek. Tied vagyok most és mindörökké, s visszajössz, mert én így várlak. Légy erős, ne szenvedj! Szerelmem éltesen, féltő aggódásom enyhítse kínodat, az erős hitem, az én nagy szerelmem hozzon vissza!

1957. december 17. Kedd

Behívtak a pártba. Megkérdezték, hogy tudok-e a történetek után úgy tanítani, úgy nevelni az ifjúságot, ahogy kell? Milyen kedvesek?!

Palika! A Tied vagyok, az is maradok. Szeretlek, *várlak, ha kell 10-15-20 évig.* Érted élek!

1958. márc. 18. (Éjjel fél kettőkor a vonaton, Pest felé)

Visz a vonat hozzád. Döcög, pedig én rohanni szeretnék. Milyen ítélet születik? Ó, Istenem! (Megtanultam a neved nagy betűvel írni!)

Édes Istenem! Add, hogy ne legyen súlyosabb az ítélet, hanem enyhébb!

Hrabovszki néniel végigsírtuk, végigimádkoztuk idáig az utat. Csabán azt beszélük, hogy a pb. kívánságára a csabaiak közül az első hármat (Palit, Tóthot, Hrabovszkit) halálra ítélik.

Istenem, ne engedd! Az nem lehet! Legalább azt tudnánk, hogy a szegedi ügyész a 3 nap gondolkodási idő után fellebbezett-e súlyosbításért?

Adj Neki erőt, nyugalmat, Istenem, adj ezen az éjszakán pihenést, jótékony, erősítő alvást! Irgalmas, igazságos Isten! Könyörülj rajtunk, add vissza Őt nekem, hozd haza Őt hozzánk!

Aludj, kedvesem, drága szerelmem!...

1958. márc. 19. Dombegyháza

Megvolt... láttam az én kedvesemet, beszéltem vele, megcsókoltam!... Jogerősen életfogytiglan! (Ági itt puszilgatja a képedet mellettem... odaadtam neki.) Véglegesen életfogytiglan! De még ennek is örülhetünk. Mindannyian visszavonták a fellebbezést. Ez a bíróság 2 hét alatt 20 halálos ítéletet hozott, s csak egy kapott kegyelmet. Még a polgári bíróságokon is csak súlyosbítanak... Palit, Tóthot, Hrabovszkit biztos halálra ítélik, ha... de volt egy deus ex machina, Nyilas Sanyi egy katonatiszt barátja révén – igen, isteni beavatkozás!

Holnap folytatom, most már nem bírok írni. Szeretlek!

1958. márc. 20. Csütörtök

Sosem felejttem azt a képet. Ahogy ott álltál, drága Mindenem, láncra fűzve... úgy hozták őket, mint az állatokat!

Fő u. 1. Rendkívüli Katonai Népbíróóság. (Már 1849-ben itt vallatták a szabadságharcosokat.) Mi már ott álltunk a tágas előtérben. Nem volt szabad senkihez szólni, de ezek az örök engedelkenyek voltak, hál istennek!

Ette a rántott húst, feketét ivott, de mindig azt mondta: beszéljünk inkább. Megnyugtattam: hisz most már nekem... hogy nem hagytam el eddig, s nem is hagyom el soha.

Azt mondtad, dolgozol, fordítsz, de olyasmit, amiből semmi jó nem származik. Kémjelentéseket. Olyanoknak szokták adni, akikről tudják, úgyse adhatják tovább a titkukat, mert elteszik láb alól. Szörnyű ez!!! S a halálra ítélteteket ott végzik ki az udvaron, az ablakon át ők is látják!

Kb. 10 percenként jött ki a teremből egy csapat rab. Kérdések: „Mi van? Mi van?” S a borzalmas válasz: „Halál!” Hallottuk, hogy ott benn van a vérszomjas Gyurkó vezérőrnagy is, aki minden csoportból kikövetel 2-3 akasztást. Rettenetes érzés volt.

S akkor, mint egy mentőangyal, megjelent egy főhadnagy, odalépett Nyilashoz, megölelte. És megszúgta: vissza kell vonni a fellebbezést! A szegedi ügyész nem fellebbezett súlyosbításért, tehát ha visszavonják, „okaafogyottá” válik a tárgyalás, maradnak az eddigi ítéletek, de nem súlyosbíthatnak. Kelemen Imre a főhadnagy, egy életre megjegyzem és áldom a nevét!

Villámgyorsan elhatározták magukat, aztán Kelemen még egyszer odajött, parancsolóan azt súgta: Visszavonni!

És már szólították őket. Bementek, s Palikám mondta először: „Az életfogytiglani ítéletet elfogadom, ellene tett fellebbezésemet visszavonom!” Aztán a többiek, Tóth, Hrabovszki, Zsíros, Köles, Széll, Galánffy, Huzsvai, Csimma, Nyúl, Füzessy és Nyilas is kijelentették: ..visszavonom!

„Ezt megúsztuk!” – mondta Palikámnak az egyik őr, mikor kijöttek. Hagytak beszélni. Ő elmondta, az ügyész is felugrott, súlyosbítást követelt, de a bíró elutasította: „Ebben a pillanatban a bírósági Ügyrend nem teszi lehetővé a súlyosbítást.”

Ki időt nyer, életet nyer... Persze szörnyű volt, mikor újra a lánc, és vitték el őket, de a remény tovább él. Köszönöm, Istenem! Csak az óvástól félek még. Ha arra gondolok, kivégezhetik, úgy érzem, megőrülök. És ez a lehetőség fennáll még, dec. 12-ig bármikor óvást emelhet az ügyész. Aztán már nem.

(Kiegészítő megjegyzés: Fekete Pálék ítéletén még másfél évig bármikor súlyosbíthatott a Legfelsőbb Felsővizsgáló Bizottság, ezalatt még életveszélyben voltak. S. M.)

Fekete Pál és családja a szabadulás után

Szabadság... Rabság... Szerelem

Fekete Pál és Fekete Pálné B. Kovács Ágnes
1956-os emlékezéseihez

60 év múltán is nehéz megfogalmazni, mi volt annyira szép azokban a veszélyes napokban. Volt a levegőben valami tisztaság, a lélekben valami megtisztulás-érzés. Volt valami ösbizalom egymás iránt. S a szabadság valami olyasféle édes mámore, ami csak a szerelem legreményteljesebb, első időszakához hasonlítható. Euforikus, extatikus, már-már transzcendens élmény. Ragyogtak a lélek szabad mezőin, valami fölcsillant a Létteljességből. Az igazság pillanata volt egy léthazugság-rendszer végső pontján. Lélekemelő, magasabb tudat-állapot. A magyarság csillagórája – ahogy Fekete Pál írja.

A Tanár Úr ekkor 27 éves, a pataki kollégiumból hozott hazafias szellemiséggel, a szegedi főiskolán szerzett történelem-orsz szakos diplomával Csabán tanít, történelmi előadásai révén ismerik megyeszerte. Kiváló szónok. Szeretik, fölnéznek rá, hisznek neki.

S akkor Békéscsabán, a Kossuth téri nagygyűlésen, a tízezernyi embertömegben felharsant a kiáltás: „Halljuk Fekete Palit!” Egyre többen és többen kiáltozták. Október 27-én a tomboló, harsogó tömeg előtt Fekete Pál szálegyenesen, a maga lobogó fiatalságában fölmagaslott a Kossuth-szobor mellett. Fölemelte a szavát, és a szavában ott visszhangzott minden kiáltás, ami tanyán, falvakban, városokban a lélek mélyére lefojtva évek óta a kimondásra várt.

És amikor a szavát fölemelte, mindenki látta, hogy fölemeli a szívét is. És ez a szív tükör volt, benne tükröződött a békétlen Békés minden vágya, álma, reménye, haragvó elszántsága.

Ezt a képet őrzi azóta az emlékezetem: ahogy az Időből kiszakadva ott áll a szobor előtt, bátran és büszkén (s szinte provokálva a fátumot: ide lőjtek, ha mertek!) áll, mintha maga is bronzból volna – és a Gyuláról szabadult politikai foglyok, a parasztok, munkások, tanárok, diákok, magyarok, szlovákok mind úgy érzik, azt mondja ki, ami a szívüket nyomja. Dörgő taps, egetverő ujjongás a befejező Ady-idézet után:

*Minden miénk, csak a tűrés nem
S nincs hatalom, ami megingat.
És hangosan, nagy-hangosan
Idézzük meg hóhérainkat!*

A Megyei Forradalmi Bizottság elnökévé választják. Teljes szívvel vállalja a sors által ráosztott, életveszélyes szerepet, Adyval vallja: „Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek.” Ettől a perctől szenvedélyes igazság- és hazaszeretete, történelem-filozófiája, rendkívüli felelősségérzete, szigorú lelkiismerete kérlelhetetlenül sodorja végzete felé.

Fekete Pál pontosan emlékezett a pataki búcsúztató beszéd mondatára: „Ne feledjétek, Krisztus nyomdokain jártok majd, és tövises lesz az utatok!” De arra az elvakult gyűlöletre, ami a Magyar Golgotán őt és társait várta, ép ésszel senki nem számíthatott.

Későbbi börtöntapasztalatai alapján joggal állíthatja: sem a szegedi Csillagban, sem Márianosztrán, s Vácott, Sopronkőhidán sem volt olyan állatiasan kegyetlen a vallatás, nem volt olyan brutális és

annyira gyakori a foglyok kínzása, mint Csabán, a rendőrségen, a „földalatti pokolban” és a Munkácsy utcai ÁVO-s rezidencián.

Jellemző a véres ing története. Egy iszonyatos verést követően, a szokásos ruhacsere során haza került a vértől fekete ing: a család kétségbeesett, próbáltak valamit tenni az érdekében. Az ávósok dühöngtek.

– Addig hurcolja az ingit az anyósa a minisztériumba, amíg be nem hozzuk. Itt majd befogja a száját!

S elébe tette a papírlapot, egy olyan szöveggel, hogy sem a letartóztatáskor, sem azóta, senki egy ujjal sem... stb, stb.

– Írja alá! – parancsolta a főávós, bizonyos Fetter Ferenc.

Az indoklás pedig:

– Magának úgyis mindegy. Magát úgyis fölakasztják. Azt akarja, hogy mindennap hülyére verjék? Ha nem írja alá, „leszakít egy olyan ruhát”, hogy többet föl se tud állni! Ezt akarja?

Ha valóban a halál vár rám, akkor mindegy – gondolta Fekete Pál, és aláírta.

De ez volt az egyetlen eset, mikor az igazság ellen vallott. S ha tudatosan nem is remélhette, lelke legmélyén talán mégis készült rá, hogy egyszer elmondja az igazat arról a föld- és ember-alatti világról, amelynek sok bajtárral együtt foglya volt.

Meg is írta *Az utolsó szó jogán*, a *Cseppek a tengerből*, a *Sírháza nem jutott virág*, a *Sátánok éjszakája* és a *Magyar Jeanne d'Arc* című kötetekben, elmondta interjúiban, tévéfilmekben – és az itt közölt, *Hatvan év távlatából* című visszaemlékezésében is.

*

Az általa fölrajzolt nagy történelmi tablót egészíti ki, árnyalja és gazdagítja az a kép, ami a forradalmárfeleség titkos naplójából tárul elénk. Fekete Pálné B. Kovács Ágnes 1957-től írt naplója izgalmas, megrendítő, katarikus olvasmány hatvan év múlva is. Egy törekény, sokszor, sokféleképp megsebzett, de hőslélkű, párjáért a maga szűk mozgásterében oroszlánként harcoló, minden követ megmozgató, sok fórumot végigjáró-végigkönyörgő ifjú asszony írta keményfedelű füzetekbe üzeneteit, kérdéseit, kétségeit, fölajdulásait. Egy pici gyerekekkel és a szíve alatt növekvő magzattal maradt magára 1957 februárjában, mikor a férjét letartóztatták. Megegyeztek egymással, hogy reggel és este egy meghatározott időpontban gondolatban üzennek egymásnak. Ő le is írja gondolatait, érzéseit, háborgásait, aggodásait, kétségbeesését, a megalázó léthelyzet fölé magasodó, törhetetlenül reménykedő szerelmét.

A barbár megtorlás ideje ez. Csabán a házfalakra gyűlölködő feliratokat pingálnak: „Sem az ellenforradalmárok, sem a gyerekeik nem kaphatnak egy falat kenyeret sem!” A naplóíró ennél súlyosabb gondok is nyomasztják: Fekete Pálnak a vérbíróság elé kell állnia – sikerül-e elkerülni a halálos ítéletet...?!

*

Hatvan év szállt el azóta, és én még mindig csak keresem a szavakat a Fekete Pál-jelenségre. Arra, hogy ki volt s ki lehetett volna akkor Ő a város, az ország, a nemzet számára... s hogy mit jelent mai jelenléte a magyar jelennek. Már pataki diák korában Sámánnak hívták, a tanárai is! 56-ban vesztesként lett győzelmes. Hős volt, és áldozattá kellett válnia. Sziklaembernek látom. Erkölcsi világítótoronynak. A nemzet élő lelkiismerete. De: pusztába kiáltó szó is..! Magyar lélekbe oltott Messiás – hisz Patakon erre, a krisztusi küldetésre készítették fel őt és társait. Székely őseire visszaütdött fafaragó is, csodadolgoknak mestere. Isten kegyelméből való író, megrázó, eszméltető, katarikus könyvek szerzője, egyben történész és filozófus... de ha megkérdoznénk, biztos, hogy tanárnak mondaná magát. Teljes joggal, a József Attila-i „nem középiskolás fokon” értelemben. Bárha – mindennél fájóbb büntetésként – épp ettől, a tanítás lehetőségétől fosztotta meg a diktatúra.

„A gondra-bátor, okos férfi, / ki védte menthetlen honát” – mondhatnánk róla a *Hazám* sorait is József Attilával. És Adyt idézve: „egy fájdalmas, nagy élet jussán”... – mert ez jutott neki: Nagy és

Fájdalmas. De Ő mindig föl tudott kelni, újra meg újra, mint a mesebeli hős; mert tudta, és nem a Hemingway-regényből, Ő családi örökségként, az ősök génjeiből tudta: az ember nem arra született, hogy legyőzzék!

Nagy László szavaival pedig, visszaulva felesége naplójára: „Ki viszi át a Szerelmet...?”

Csodálatos, végzetes, gyönyörű, legyőzhetetlen szerelem az övéké. Meg kellett kérdeznem tőlük: hogyan kezdődött?

Fekete Pál: Elég meglepően... 1953 tavaszán, a főiskolán, lélektani szakkörön ismerkedtünk meg, miután hónapokig beszélgettünk telefonon.

Fekete Pál B. Kovács Ágnes: Sokszor emlegették a szobatársaim. Szemináriumi tanáruk volt, áradoztak róla a lányok. „Mutassátok már meg nekem is!” – kértem. Aztán, mikor megmutatták, valami megszólalt a lelkem mélyén. Később föl hívtam telefonon. Ennyit mondtam csak: „Én szeretlek téged!” Mire Ő: „Engedd meg, hogy leüljek!” Úgy két hónap múlva, azon a szakkörön küldtem neki egy cédulát: „Ha meg akarsz ismerni, a klinika előtti nagy fánál várlak. A telefonáló.” Odajött, és azt mondta: – Te vagy az? – Igen! Akkor megfogta a kezemet, és mentünk tovább a Semmelweis utcán. Aztán tovább... végig az egész életen...

Fekete Pál: Mikor megjelent a maga szépségében és aranyosságában, tudtam, hogy Ő az, hogy megtaláltam. „Veled minden, egyedül semmi sem vagyok” – ezt írtam a fényképem hátlapjára. És ez így igaz ma is, 63 év múltán. 1980-ban azzal fenyegettek, hogy újra elítélnek, ha nem vállalom a besúgást. Én akkor azt mondtam: – Anyácska! Két lehetőség van: vagy öngyilkos leszek, vagy visszamegyek a börtönbe! – És az Ő nagy lelkére jellemző, hogy akkor azt tudta mondani: – Maradj meg annak, Palikám, aki voltál! Menj vissza inkább, eddig is megvártalak a gyerekekkel, ezután is meg fogunk várni. Végül is, mikor az „elvtársak” belátták, hogy nem tudnak velem mit kezdeni – mert vállalom a börtönt is inkább, de a besúgást soha –, egy idő múlva békén hagytak. A Jóisten egy csodálatos embert adott mellém segítőtársnak. Ezer és ezer szál köt össze bennünket. Engem még egy másik érzéssel is megáldott-megvert a Teremtő: végtelenül aggódom, hogy ne történjen baja. Mert sok mindent kibírtam: tíz hónapi kínzást, börtönt, kényszermunkát, éhezést, de van egy Achilles-pontom: Ő, Ágneska.

*

Íme, látjátok feleim, ez is Fekete Pál: Ő a „Ki viszi át...?” kérdésre is felel. Egy drága asszony szerelmét és a hon szerelmét és az élni-akaráó Életnek minden szerelmét – viszi, ahogy azt Nagy László írta, viszi, ahogy küldetése diktálja, viszi, ÁT, a Túlsó Partra. Viszi most, 88 évesen is, valami megfoghatatlan őserővel testében-lelkében. Úszik az Időben, mint valami idő-közlő hatalom birtokosa, legyőzi a teret Szeged és Békéscsaba, Szeged és Pest, Szeged és számtalan város és falu között, mert ezért az országért élt azokban a forró napokban, és bármennyire szerelmes is volt, kész volt rá, hogy meghaljon érte.

Sokszor kellett szembenéznie a halállal.

Isteni kegyelemből túlélte minden veszélyt, megpróbáltatást. Tudja, hogy ez a kegyelem kötelez: istenáldotta tehetségével, a benne rejlő acélos erővel, felelősséggel dolgozik *rendületlenül*.

Engem föllelkesít, hogy ír, alkot, új regénybe fog 88 évesen is. Nem számító- és nem is írógéppel: kézzel ír – gonddal rótt betűkkel idézi fel a legmagasabb technikai fejlődést hozó s egyben a legszgyenletesebb bűnökkel terhelt huszadik századot.

Szoktuk mondani, hogy Ötvenhat nagyregénye még nem született meg.

Talán tévedünk.

Nekem úgy tűnik, mintha Fekete Pál alakjában testet öltve itt járna-kelne közöttünk, egy szabad és bátor ország látomását, az örök megújulás reményét hirdetve a XXI. század magyarjainak.

Adjon neki további erőt és időt az Ég, hogy veleszületett szerénységét, szemérmességét legyőzve, megannyi mártírsors után a maga főnix-létének teljes misztériumát megírhasssa!

M. SZABÓ ANDRÁS* ◀

Emlékezés – Hatvan éve történt...

Nekem úgy tűnik, mintha csak tegnap történt volna. Az emlékezés '56-ra véleményem szerint különösen időszerű, hiszen ez sokunk életében elementáris változást hozott. Amikor bárkivel '56-ról beszélgetünk, nem kerülhetem meg azt, ami velünk akkor városomban, Gyulán történt.

Először a Budapestről, Szegedről és Debrecenből hazatérő diákok számoltak be nekünk az eseményekről. A hírek hatására, a fiatalokkal összefogva, október 26-án este a gyulai szovjet emlékműhöz vonultunk, amelyet egy traktor segítségével döntöttek le városunkban. Simonyi Imre – a *Gyulai Hírlap* szerkesztőjeként ismertük akkoriban, és költőként – irányításával 27-én reggel elszabadultak az indulatok, az egész város méhkasként felbolydult. Én a Kertészeti Vállalat dolgozóival vonultam a Petőfi térre, amikor a nagy kőhídon három fiatallal találkoztam össze, akik kérdezték a nevemet, és afelől érdeklődtek, hogy hol van Nádházi János. Arra kértek, hogy mindenképpen kerítsem elő a barátomat. Ez így is történt. Nádházi akkor a németvárosi csoporttal vonult a főtér felé.

A Városháza előtt akkor már több ezres tömeg várakozott. Amikor megjelentünk, tapsviharral fogadtak bennünket, és már hallottuk a tömeget Nádházi nevét kiabálni. A nagyterembe felmenve, amely tömve volt emberekkel, alig tudtunk az erkélyre kimenni, hogy Nádházi szóljon a téren egybeült tömeghez, mely a nevét skandálta. Életem – és talán másoké is – egyik legboldogabb napja volt, amikor Nádházi János barátom és sorstársam a Városháza erkélyéről beszédet mondott a sok ezres gyulai és a környékről összegyűlt emberekből álló lelkesült tömegnek. Már első szavaival megbékélésre és a törvények betartására szólított fel mindenkit. Megható volt, amikor azt mondta, hogy fogjuk meg egymás kezét. Most is magam előtt látom a könnyes szemű, mosolygós embereket, szinte érzem a mellettem állók meleg, bajtársias kézszorítását. Jó volt akkor magyarnak lenni!

Kezeinket összekulcsolva hallgattuk a beszédet a szabadságról és a sebtében összeállított követelésekről, melyeket Törzsök Márton és Hraskó Károly segítségével pontokba foglaltunk. Hogy miért írom le mindezeket? Mert akkor mind egyet akartunk, de azt nagyon, és hasonló egyetértésre ma is szükség volna. Bízunk az igazságban, a rendszerváltásban, hogy felszabadulunk az elnyomás alól, de ez akkor sajnos nem vált valóra. Épp ellenkezőleg: A véres terror évei következtek.

A beszéd után a teremben lévő mintegy 200 vállalati dolgozó 33 tagú Forradalmi Nagyvásztmányt jelölt ki, amely kinevezett egy 7 tagból álló Forradalmi Bizottságot, elnökeként Nádházi János kapott bizalmat. Engem polgármesternek választottak, mivel az akkori polgármester betegállományban volt. További tagoknak választották: Radóczy Andrást, Lőrincz Jánost, Hraskó Károlyt, Sánta Györgyöt, Sárdi Mártonnét, valamint Dr. Bányász Vincze és Dr. Búzás Elemér titkárokat.

A Forradalmi Bizottság feladata volt a városban a rend fenntartása és vigyázni, hogy semmiféle bosszúállásra, megtorlásra ne kerüljön sor. A munka felvételét kértük a dolgozóktól. Radóczy Andrást és Lőrincz Jánost bíztuk meg kapcsolattartóknak a fegyveres testületekkel, hogy szélsőséges elemek ne juthassanak fegyverekhez. Felkértük Halász Kálmán és Nyíri Béla ügyészeket, hogy a rendőrségen lévő fegyvereket zárható helyen őrizték, amit ők meg is beszéltek a rendőrség vezetőivel. Igyekeztünk jó kapcsolatot tartani a különböző pártokkal, az MSZMP-vel többször tárgyaltunk, s mindig hangsúlyoztuk, hogy megbékélést akarunk.

Színleg ők is ezt mutatták egy ideig. Amikor azonban Enyedi G. Sándor tanácselnök visszajött, változott a helyzet. Nádházinak felajánlották az alelnökséget, melyet el is fogadott, nekem pedig V.B.

* Gyula város 1956-os polgármestere, az Október 23. Alapítvány – Gyula alapítója. (A szerk.)

titkári állást ajánlottak, de én nem fogadtam el – egyszerűen nem hittem nekik. Nádházi is csak azért fogadta el – mint mondotta –, hogy hátha segíteni tud azoknak, akik rászorulnak. Míg a Forradalmi Bizottság vigyázott a rendre és hirdette a megbékélést, addig egy pofon sem csattant el, noha lett volna kiknek törleszteni. Mégis mikor visszakérültek a hatalomba, eljött a bosszú ideje is, a megtorlás, a le-tartóztatások és a hazugságra épített bírói ítéletek korszaka. Alább az első bírósági ítéletet ismertetem.

A Gyulai Megyei Bíróság – mint büntetőbíróság – Gyulán 1957. november 11. napjától 1957. november 16. napjáig terjedő időszakban megtartott nyilvános tárgyalásán az alábbi ítéletet hozta meg:

- I. r. Nádházi János vádlottat 6 év börtönbüntetésre;
- II. r. M. Szabó András vádlottat 5 év börtönbüntetésre;
- IV. r. Radóczy András vádlottat 5 év és 6 hónap börtönbüntetésre;
- V. r. Lőrincz János vádlottat 2 év és 8 hónap börtönbüntetésre;
- VI. r. Hraskó Károly vádlottat 1 év és 6 hónap börtönbüntetésre;
- VI. r. Sárdi Mártonné vádlottat 1 év és 6 hónap börtönbüntetésre ítélték a gyulai ügyészek javas-latai alapján.

A védőügyvédek által beadott fellebbezéseket szerencsére a legfelsőbb bíróság elfogadta, majd a hazugságokra épített ítéleteket teljes egészében megsemmisítette, ezután új tárgyalást rendelt el, melyet a Szegedi Megyei Bíróság tartott meg. Ez a bíróság már az általunk kért tanúkat is meghallgatta. Itt már nem lehetett hazudozni, habár a pártvezetők megkísérelték, de a bíróság szembesítette őket egymással. Ehelyütt kell megemlítenem két akkori párttagot név szerint, akiknek az őszinteségükért örök köszönettel tartozunk: Kohári István pártvezetői tag és Gál András, a Kertészeti Vállalat volt igazgatója. E két személy tanúkihallgatási jegyzőkönyvét a bíróság perdőntőnek fogadta el. Rajtuk kívül öt másik személy is volt, akik segítő szándékkal nyilatkoztak, és az igazat vallották. Mi sem bizonyítja jobban igazunkat, mint a Békés Megyei Ügyészség által összeállított vádirat és a Gyulai Megyei Bíróság hazugságokra épített ítéletének összehasonlítása a Szegedi Megyei Bíróság ítéletével és az ott elhangzott tanúvallomásokkal. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a Gyulai Bíróság ítélete semmisnek lett nyilvánítva.

A Szegedi Megyei Bíróság Gyulán 1958. évi július 1-23. napjáig megtartott, részben nyilvános tárgyalás alapján meghatározta és 1958. év augusztus hó 4. napján kihirdette a következő ítéletet:

- I. r. Nádházi János 3 év és 6 hónap börtönbüntetés;
- II. r. M. Szabó András 2 év és 6 hónap börtönbüntetés;
- III. r. Radóczy András 1 év és 8 hónap börtönbüntetés;
- IV. r. Lőrincz János eljárását megszüntették;
- V. r. Hraskó Károly eljárását megszüntették;
- VI. r. Sárdi Mártonné 3 év börtönbüntetés kapott.

A Szegedi Megyei Bíróság ítéletét is megfellebbeztük, ugyanezt tette a Békés Megyei Ügyészség is. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy és kompániája már az első naptól hangsúlyozták, hogy súlyos büntetés vár reánk. Hála Istennek, nem így történt. Azt viszont elérték, hogy a négy tárgyalás elhúzódása miatt egyre több időt töltöttünk börtönben.

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1958. év november hó 4-én meghozott ítélete tartalmazza azt is, hogy a legfőbb ügyész képviselője a tárgyaláson a Békés Megyei Ügyészség fellebbezését visszavonta. Nádházi János büntetését 2 évre, M. Szabó András büntetését 1 év és 10 hónapra, Sárdi Mártonné büntetését 1 évre mérsékeltek. Ezt megelőzően a Magyar Köztársaság legfelsőbb Bírósága 1958. szeptember 9-én meghozott ítéletével Nádházi János és M. Szabó András azonnali szabadlábra helyezését rendelte el. A gyűjtőből mindketten 1958. szeptember 15-én szabadulhattunk.

Kötelességemnek tartom, hogy néhány jötevekről is megemlékezzek. Bármily furcsán is hangozhat, de ők a gyulai börtön akkori parancsnoka, Papp László és néhány börtönőr voltak, sajnos a nevükre már nem emlékszem. Emberi magatartásukkal és intézkedéseikkel elviselhetőbbé tették számunkra a raboskodást. A látogatók által hozott csomagokat nem mérlegelték, jóformán ki sem bontották. A látogatási időt nem szabályozták, hosszát nem mérték. Az volt az érzésünk, hogy szolidárisak velünk. Máig sem felejttem el az 1957-es év szilveszter éjjelét, amikor éjfélkor megszólaltak a harangok, és mi, odabenn, 16-an, együtt és egyszerre, halkan elénekeltük a magyar Himnusz. Hal-

lottuk a cirkli súrlódását, s majd mikor csend lett, megszólalt egy hang. „Emberek, boldogabb újévet kívánok mindenki számára.”

Kistarcsa, a második fogva tartásunk helye már igazi börtönnek volt nevezhető.

A tököli, a harmadik internálótábor azért különbözött Kistarcsától, mert itt sokan dolgoztunk kint a szabadban, és így tudtunk egymással érintkezni. Itt különböző munkáscsoportok alakultak, és bizony sokunknak gyulai vagy gyulavári volt a csoportvezetője. Itt érezhetően nagyon összetartottunk. Petrás János volt a kertészet vezetője, én pedig egy csatornaépítő csoportot irányítottam. A főszakács-helyettes is egy gyulai hentes volt. Itt tudtunk segíteni azokon, akik már nem bírták tovább a zárkában tartózkodást. Jeleztük az őrök felé, hogy szükségünk volna azokra az emberekre a munkavégzés során. Az őrök így hozzájárultak, hogy kijöjjenek dolgozni. Az őrök a munkavégzésekkel meg voltak elégedve, így helyt adtak a kéréseinknek.

Tökölről visszahoztak bennünket Gyulára bírósági tárgyalásra, majd innen annak végeztével gyűjtőfogházba kerültünk. Néhányan onnan szabadultunk, én 1958. szeptember 15-én hazajöttem Gyulára, ahol ezek után kertészkedéssel foglalkoztam. Rövid időn belül azonban kétszer hat hónapra ismét rendőrségi felügyelet alá helyeztek. 1960 januárjában behívtak a rendőrségre, és ott a pártvezetők jelenlétében közölték velem, hogy „nem vagyok kíváncsú személy Gyulán”, és keressek magamnak máshol munkahelyet, mihamarabb költözzünk el Gyuláról. Eddig nem hangoztattam, de az eddig leírtakból talán kiolvasható volt, hogy a sorsom – a körülményekhez és másokéhoz képest – aránylag jól alakult. Családomról a börtönidőszak alatt a feleségem szülei gondoskodtak. A rabok megaláztatásán kívül az otthon maradottnak kellett a nagyobb terhet elviselni. Nagy feladat előtt álltunk, mert ezután következett az új munkahely keresése és az elköltözés. Ki tudta, hogy mi vár ránk? Tovább is bíztam a sorsban, így most visszatekintve az elmúlt 60 évemre, a szilárd hitem beigazolódott. Előadásaimban is mindig azt mondom a fiataloknak, hogy a reményt soha nem szabad feladni! A munkahelykeresés során fiatalkori ismerősknél próbáltam kapcsolatokat keresni, ami sikerült is. Budapesten a XIII. kerületi I.K.V.-nál műszaki vezetőként dolgozott Moldoványi György. Felutaztam Budapestre, ahol mindjárt a főmérnökhöz vezettek, akinek Moldoványi jó barátja volt.

Lehet, felmerül egyesekben, hogy annak, amit mostantól írok, mi köze '56-hoz? Először is: többünket elűzték Gyuláról, sokan az országot is elhagyták, mert nem akartak Mátyás Erzsébet és Farkas Mihály sorsára jutni (akiket 1957-ben Békéscsabán brutálisan megkínóztak, majd kivégeztek). Az én országom belüli „száműzetésem” is '56 miatt történt.

A főmérnökkel való tárgyalás sikerrel végződött. Megkérdezte, hogy mi a végzettségem. Elmondtam neki, hogy 1944-ben végeztem Szegeden a felsőfokú Vas- és Fémipari Iskolában. Ő erre a kezét nyújtotta, majd azt mondotta: „Én is ott végeztem, fel vagy véve!” Egy kis gondolkodás után megkérdezte tőlem, hogy baj volna-e számomra, ha egyelőre csak fizikai állományba venne fel. Nem nehezményeztem, így legalább 1000 Ft-tal többet tudtak fizetni havonta számomra. Ebben egyeztünk meg.

Először egy 26 fős műhely vezetésével bízott meg. A fizikai állománynak azért örültem, mert így nem kellett erkölcsi bizonyítványt beadni. Jól mentek a dolgok, a műhely munkájával minden vonalon meg voltak elégedve. 1961 decemberében a munkaverseny kiértékelésekor közölték a vállalat dolgozóival és velünk, hogy első lett a műhelyem, én pedig „Kiváló Dolgozó” kitüntetést kaptam. Közben a lakásproblémánk is megoldódott, sikerült társbérletbe költöznünk. Budapestről Nádházi Jánoshoz titokban jártam haza, mert tudtam, hogy megfigyelnek. Tervegettünk, hogy ha lehetne, akkor mit csinálnánk. Más '56-osokat is beavattunk a terveinkbe.

Az 1989-es rendszerváltás után már kissé bátrabban foglalkoztunk az elképzeléseinkkel, közösen elhatároztuk, hogy ha módunk van rá, akkor Gyulán valamelyik utcát '56-ról neveztetjük el. A barátaim engem bíztak meg, hogy vegyem fel a kapcsolatot a városvezetéssel. Sajnos kezdetben, gyanítom, a múlt szellemétől övezve, még valamennyien igen félve álltak a kérdéshez. Hihetetlen gyorsan elteltek az évek, 2005-ben pedig nagy megrendüléssel eltemettük szegény Nádházit. Számomra ez óriási veszteség volt, egyszerűen nem tudtam, hogy mit tegyek, hogyan és merre tovább, legjobb barátom igazhitű elveivel szállt sírba.

Ugyan Búzás Elemér barátom biztatott, hogy ne adjam fel. Szó szerint a következőket mondta: „Veled a jó Istennek még tervei vannak”. A temetésen nagy meglepetés ért, amikor egy számomra

eddig ismeretlen hölgy nemzeti színű szalaggal átkötött koszorút helyezett el a barátom sírján. Kérdésemre közölték, hogy ő Dr. Perjési Klára, aki jelenleg a város polgármestere. Ez a pillanat új erőt adott és tiszta képet, mit kell még tennem. Visszautaztam Budapestre, majd telefonon felhívtam a Gyulai Polgármesteri Hivatalt, a polgármester asszonytól lehetőséget kértem és kaptam egy találkozásra. Hazajöttem, és a polgármester asszony egy őszinte beszélgetés után – amikor is elmondtam az elképzeléseimet –, közölte, hogy egyetért velem, sőt támogat, csak az a kérése, hogy minden előre rögzített, törvényesített keretek között történjen.

Később Dr. Görgényi Ernő – akkor még az '56-os ügyekben szociálisan érzékeny, gyakorló ügyvéd, ma pedig méltó utód a polgármesteri székhelyben – felajánlotta támogatását, vállalta, hogy segít az általam létesítendő Október 23. Alapítvány jogi háttérének biztosításában, a kuratórium megalakításában, és ha kell, ezentúl minden '56 szellemiségét pártoló ügyben jogi támogatást nyújt. Egy alapítványi döntőszervet hoztam létre, amelynek vezetésére az '56-os gyulai események avatott szakértőjét, a kiváló levéltáros-történészt, Dr. Erdmann Gyulát kértem fel. A létrejött alapítvány legfőbb célkitűzése a gyulai 1956-os emlékmű gondozása, a történelmi események fel- és megidézése, az emlékezés ébren tartása és a gyulai '56-os „legendák” nyugdíjas életének segítése, mindennapjaik jobbá tétele. Az emlékmű – amely alapvetően a legfőbb célkitűzésünk volt – megtervezésére Kiss György szobrászművészt kértem fel, aki a kivitelezőkről is gondoskodott. Ragaszkodtam hozzá, hogy egy lyukas zászlót szimbolizáló emléket kapjon Gyula városa. A Polgármesteri Hivatal és a lakosság segítségével sikerült támogatókat szerezni, így az emlékmű 2006-ban végre elkészülhetett. Az elképzeléseknek megfelelően 2 év múlva egy márványtábla is felavatásra került, amely őrzi a kivégzettek, bebörtönzöttek és internáltak névsorát. Pár évvel később, szintúgy kérésemre, a Harruckern tér Élővíz-csatorna felé eső részének nevét Gyula Város Képviselőtestülete Október 23. térre változtatta. A Nádházival kigondolt álmok egy része megvalósult. Am ezt az álmot illik folytatni, '56 szellemét nem lehet feledni és feladni!

Az idei jubileum alkalmából újabb emléktábla-avatást tervezünk, és nagyszabású rendezvényekkel emlékezünk az egykori hősökre, koszorút helyezünk el tiszteletükre, és megszervezzük a még élő, '56-os gyulai érintettek baráti találkozóját. Amíg erőm engedi, folyamatosan figyelem és segítem az alapítvány munkáját (<http://oktober23alapitvany.hu/>), és boldog vagyok, hogy megérhettem azokat a demokratikus, jelentős változásokat, amelyekre a rendszerváltásig még csak nem is gondolhattam.

A fent leírtakat azért tartottam szükségesnek közreadni, mert ez döntő része volt az életünknek. Gondolataim továbbra is 1956-tal foglalkoznak, az emlékmű, a márványtáblába vésett nevek, az Október 23. tér, az Október 23. Alapítvány jelent nekem mindent, és mint ahogy sok százezer vagy millió embernek is, nekem is ez volt az álmom, amely álmom, úgy tűnik, valóra vált, és ezzel tartoztunk az élőknek és holtaknak egyaránt!

Gyula, 2016. április 25.

MÁRTON LÁSZLÓ ◀

Olvasás

Budapesten, a Bartók Béla úton 1956. november 4-én hajnali öt óra körül megolvadt egy szovjet harckocsi, egy PT76-os FÚG, azaz Felderítő Úszó Gépjármű. Csak a rend kedvéért mondom, hogy úszó gépjárműnek hívták ugyan, mégsem úszott, hanem gurult, mármint addig, amíg meg nem olvadt, mert attól kezdve nem is gurult. Vastag gumiabroncsai voltak. Székesfehérvárról, a szovjet Különleges Hadtesttől vezényelték Budapestre társaival, a T34-es és a JSZ (Joszif Sztálin) 3-as harckocsikkal, továbbá lövészpáncélosokkal, aknavetőkkal és nehézlövegekkel együtt.

És most tessék, megolvadt.

A magyar főváros lakossága látott már kiégett és megolvadt katonai járművet eleget, tizenkét évvel korábban is, meg az előző napok során is. Október 24., az első szovjet támadás óta nem volt ritkaság a forróságtól szétfolyt, majd a macskakőre rádermedt teherautó, sem a robbanástól szétnyílt, kiégett tank, benne összezsugorodott, elszenesedett holttestekkel.

A szovjet hadsereg tábornokai mintha elfelejtették volna saját háborús tapasztalataikat. Mintha veszendőbe ment volna az az értékes tudás, amelyre éppen Budapest tettek szert 1945 első heteiben, az utcai harcok folyamán. Tudhatták volna, hiszen egyszer már megtanulták, hogy egy milliós nagyvárosban a házakat egyenként kell elfoglalni és átvizsgálni, nem rejtőzik-e valahol ellenség. Ehhez pedig nem tankok kellene, nem is nehézlövegek, még csak nem is páncéltörők, hanem gyalogos katonák.

Márpedig a Varsói Szerződés főparancsnoksága nem lövéseket vezényelt Budapestre, hogy leverjék a felkelést, hanem harckocsikat. Az elvtársak nyilván azt hitték, hogy ugyanaz történik majd, ami Kelet-Berlinben 1953 nyarán: a tankok pusztá látványa elrettenti a hőbörgő civileket, és helyreáll a rend, a szó legjobb és legrosszabb értelmében egyaránt.

És tessék. A lakosság ellenáll. Ahelyett, hogy a rend állna helyre.

A lakosság egy része ellenállást tanúsít, a többi rész pedig tűri vagy éppenséggel támogatja a szovjetellenes bűncselekményeket.

És a tankok nem tudnak bemenni a házakba, ahonnan a szovjetektől zsákmányolt páncéltörőkkel lövik őket. (Egy T34-es megpróbált behajtani az egyik Üllői úti ház kapuján, de beszorult. Egy BTR 152-es lövészpáncélos pedig fennakadt a Boráros téri földalatti férfivizelde lejárati lépcsőjén. Valaki ráírta az oldalára: „Mi csak mindig szarban maradunk, pajtás!”)

És a tankok nem tudják tűz alá venni azokat a negyedik vagy ötödik emeleti ablakokat, ahonnan égő benzines palackot hajítanak rájuk, mert a tankok vízszintesen tüzelnek.

Így tehát október 27-én, amikor az első támadás kudarcot vallott, és a szovjet haderő kivonult a városból, ahol két és fél évvel később születni fogok, harcjárművek felrobbant, kiégett és részben vagy teljesen megolvadt roncsai borították az utcákat. Az sem meglepő, hogy a november 4-én kezdődő, sokkal nagyobb erőket felvonultató második szovjet agresszió, amely a „Forgószél hadművelet” fedőnévre hallgatott, mindjárt a hajnali órákban hasonló veszteségekkel járt.

Csak hogy az a PT76-os, amely megolvadt a Bartók Béla úton, nem robbant fel és nem gyulladt ki. Nem dobtak rá benzines palackot, népszerű nevén Molotov-koktélt, és nem lőttek rá páncéltörő gránátot. Egyszerűen csak megolvadt, spontán módon. Ha szabad így mondanom, saját jószántából. Késő ősz volt, kora hajnal, kevéssel fagyponthoz közel lehetett a levegő hőmérséklete, és ebben a hűvös levegőben... De nem, ezt nem tudom így elmondani.

Ó, te PT76-os! Te hetvenhat milliméteres nehézlöveggel felszerelt Plavajuscij Tank, aki nem is vagy igazi tank, hanem a motortered fölé szerelt hangtompító páncéllemez miatt úgy duruzsolsz,

mint egy kedves cica! Te, akit a leleményes Kotyin mérnök és az ötletekben gazdag Zsazsmurin mérnök tervezett! Akit a 112-es Makarenko Traktorgyár állított elő Sztálingrádban, bocsánat, Caricinben, bocsánat, Volgográdban vagy Zsukov marsall lova farka tudja, hol! Te, aki kupolás lövegtoronnyal, a tornyon jobb- és baloldali tetőnyílással rendelkezel, hogy vészhelyzet esetén a legénység azonnal kimenekülhessen!

Te, akit a székesfehérvári parancsnok, Lascsenko altábornagy azért küldött előre, hogy funkciódhoz híven, hiszen FÜG vagy, földerítést végezz az ismeretlen világvárosban! Te, aki vízben úszva szivattyú-meghajtással közlekedtél volna, ha meg nem olvadsz a Bartók Béla úton, és akinek fel kellett volna derítenie, hogy nem robbantották-e föl a Szabadság-hidat másodszor is a fasiszták, mert egyszer már, amikor még Ferenc József-híd volt, felrobbantották!

Te szépséges, bájos, barátságos, rózsaoajj illatú, hattyúprém tapintású PT76-os, mi ütött beléd? Miért, hogy megtorpantál a Bertalan Lajos utcai villamosmegállónál, mintha fel akarnád venni a villamosra várakozókat?

De hiszen senki sem várakozott villamosra!

Nem is jártak a villamosok.

Például a Villányi úton felborított villamoskocsik feküdtek keresztben a síneken és az úttesten. Neked, édes egy PT76-osom, akkor sem lett volna módod átjutni rajtuk, ha úti célod a Déli-pályaudvar lett volna, nem pedig a budai alsó rakpart.

Csakhogy oda sem jutottál el. Mert megtorpantál a Bertalan Lajos utca sarkán. És ha csupán megtorpantál volna! De meg is repedtél. És szétfolytál.

Bárcsak azt írhatnám rólad, hogy úgy folytál szét, mint a törött lázmérő higanycseppjei, csak éppen többezerszeres nagyításban. De hát nem úgy folytál szét. Nem ám. Nem bizony! Elég az hozzá, hogy maradt belőled a négy tömör gumiabroncs, de az események hatására még ők is szanaszét gurultak.

Ja, és maradt a háromfőnyi személyzet. Egy őrmester és két harcos, vagy ahogy ők mondják, bojec.

A nevüket nem tudom, mert a frissiben elfoglalt Petőfi-laktanya udvarán, ahol a szovjet városparancsnokság ideiglenesen állomásozott, az imént elmondott rendkívüli esemény után öt és fél órával, délelőtt fél tizenegykor szabotázs és árulás miatt statáriális eljárás keretében agyonlőtték őket.

Az ítéletet Vojennijuszud hadbíró-százados hozta meg negyed tizenegykor.

Na jó, ha az ő nevét tudom, akkor a Plavajuscij vezető őrmester neve se maradjon titok. Ő volt Anton Pavlovics Legkoplavkij.

A Legkoplavkij őrmestert és két társát őrizetbe vevő szovjet tisztek rádióösszeköttetésbe léptek Lascsenko altábornaggal, akit már az is feldühített, hogy a Villányi úton az ő féltőn szeretett T34-esei feltorlódtak egy barikád miatt, ráadásul a felborított villamoskocsik mögül egy fasiszta huligán kézigránatot hajított a legelső tank elé, a tankok pedig válaszképpen, kihasználva a szellősen beépített terep adottságait, összehangolt tüzérségi csapást mértek a környező családi házakra. Legkoplavkij elmondta a Különleges Hadtest parancsnokának, amit már tudunk. Ezt követően kivezették őt és két névtelen társát a laktanyaudvarra, ahol bekötötték a szemüket.

A kora délutáni órákban Babadzsanzan vezérőrnagy, aki a 8. gépesített hadsereg élén Magyarország keleti részének megszállásáért volt felelős, felhívta Rokosszovszkij marsallt, a Varsói Szerződés főparancsnok-helyettesét, egyszersmind a Lengyel Népköztársaság minisztertanácsának elnökhelyettesét. Jelentette, hogy számottevő ellenállásra sem Miskolc, sem Nyíregyháza, sem Debrecen térségében nem került sor. Emberáldozatot követelő tűzharc mindössze Békéscsabán bontakozott ki a magyar helyőrség lefegyverzésekor, valamint a Forradalmi Tanács épületében őrzött államvédelmisek kiszabadításakor.

Ezt Rokosszovszkij jóváhagyólag tudomásul vette.

Ezenkívül, folytatta Babadzsanzan, az említett városban történt egy rendkívüli esemény vagy inkább eseménysor. A Jókai Színház előtt megolvadt egy T34-es.

„Ezt ön hogy érti, Arhiméd Platonovics?”

„Én ezt úgy értem, Konsztantyin Kassziuszovics, hogy szétmállott, szétfolyt. Az evangélikus Nagytemplomnál is megolvadt egy T34-es. Az Élővíz-csatorna partján pedig úgy olvadoznak a JSZ-ek, mint tűző napon a vaj. Továbbá Telekgerendáson megolvadt három BTR 152-es.”

„Ön megőrült, altábornagy elvtárs?”

„Nem örültem meg, Lengyelország Marsallja elvtárs. Repülőgépre ültem, odamentem, helyszíni szemlét tartottam.”

„No de mi történt? Ledobták az amerikaiak az atombombát? Mert ha attól olvad a szovjet harc-kocsi, az hagyján.”

„Nem, senki nem dobott le semmiféle bombát.”

„Akkor talán a magyar ellenforradalmárok kifejlesztették a német csodafegyvert?”

„Nem, senki nem fejlesztett ki semmit. Egyszerűen csak olvadnak a tankjaink. A városparancsnok túszoikat szedett a lakosság köréből, de az olvadás folyamatát ezzel sem sikerült megállítani. Ahol az előbb még összehegesztett vastag acéllemezek voltak, ott most trutyi van. Nem egészen folyékony, inkább pépes. Olyan mint a lekvár, csak barna. Olyan... olyan csokoládészínű. Hogy is mondjam csak... Egy kicsit az emberi ürülékre emlékeztet. Nem is kicsit.”

„Ön észnél van, jóember? Ön azt állítja, hogy a szovjet tankállomány szar?”

„Én ilyet nem mondtam, én csak azt mondom, hogy olvad.”

„Altábornagy elvtárs! A magyar miniszterelnök bejelentette, hogy a Magyar Népköztársaság kilép a Varsói Szerződésből, az ön keze alatt pedig olvadnak a tankok? Hát akkor leszel szíves tudomásul venni, bazmeg, Arhikám, hogy amikor én vezettem a sztálingrádi csatát, akkor bezzeg nem olvadtak a tankjaink. Jó, jó, akkor mínusz negyven fok volt, akkor könnyű nem olvadni. De amikor én vezettem a kurszki tankcsatát a Pantherek meg a Tigerek meg a fokozottan veszélyes Toldi harc-kocsik ellen, akkor sem olvadtak meg a szovjet tankok, pedig akkor nyár volt. Úgyhogy azonnal kinyomozod a felelősöket, és több olvadásról ne halljak!”

Az esti órákban telefonbeszélgetés zajlott a Szovjetunió két legjelentősebb Magyarország-szakértője, Szuszlov és Mikojan között. Míg Mihail Andrejevics a Szovjetunió Külügyi Bizottságának elnöke, addig Anasztaz Hovhanneszovics a szovjet Minisztertanács elnökhelyettese volt. Október utolsó hetében Budapesten jártak, Gerő Ernővel és más fontos magyar elvtársakkal tárgyaltak a rendcsinálás kívánatos módosatairól, felkeresték, más magyarországi szovjet alakulatok mellett, a székesfehérvári Különleges Hadtestet is, de harc-kocsiolvadást nem tapasztaltak.

Október 31-én visszarepültek Moszkvába. Közösen írt jelentésük szerint Magyarországon elkerülhetetlen a sürgős és erélyes szovjet katonai beavatkozás, mert a magyar elvtársak vagy túlságosan pesszimistán ítélik meg az erőviszonyokat, vagy nem elég megbízhatók.

Álmukban sem jutott volna eszükbe, hogy tankolvadás lesz.

És most itt van, tessék! A budapesti utcák tele vannak megolvadt szovjet harcjárművekkel, de az ország más részeiben is zajlik a tankolvadás. Estefelé már Veszprémben, sőt Mosonmagyaróvárott is láttak megolvadt szovjet tankokat. (Pedig az ottani határőrlaktanyából kilenc nappal korábban jókora sortüzet adtak le a tüntető sokaságra, de úgy látszik, még ez a százötven civil holttestet eredményező határozott és férfias intézkedés sem vehette elejét a későbbi tankolvadásnak.) Mihail éppen Belgrádban tárgyalt a jugoszláv elvtársakkal, ott értesült az olvadási folyamatról, és onnan hívta fel Anasztazt, aki éppen Pekingben tárgyalt a kínai elvtársakkal, de már ő is értesült a rendkívüli eseménysorról. A telefonvonal recsegett egy kicsikét, de ez a baráti hangulatú megbeszélést a legkevésbé sem zavarta.

Mihailnak az volt a véleménye, hogy most már nem elég a magyar ellenforradalmat katonai eszközökkel leverni, majd pedig megbízható új vezetőkkel cserélni fel a régieket. A tankolvadás egyértelműen mutatja, hogy a problémára most már csakis a teljes magyar lakosság deportálása volna a megfelelő megoldás.

Deportálni kell őket, mint a csecseneket. (Annak idején Szuszlov szervezte meg a csecsenek deportálását.)

Vagy inkább úgy, mint a krími tatárokat. (Annak idején Szuszlov szervezte meg a krími tatárok deportálását.)

Vagy nem is úgy, hanem inkább úgy, mint a litvánokat. (Annak idején, 1944 és 1946 között a mi Szuszlov barátunk volt a vilniusi Össz-szövetségi Központi Bizottsági Hivatal miniszteri jogkörű komisszárra. Ekkoriban hangzott el emlékezetes mondása, amelyre még 1956-ban is büszke volt:

„Litvánia litvánok nélkül marad.” És ez a pompás, értékes ember tisztelt meg bennünket azzal, hogy átképezte magát Magyarország-szakértőnek!)

Hogy ezt hogyan kellene lebonyolítani? Nagyon egyszerű! A tízmillió főnyi magyar lakosságot áttelepítjük a sarkkörön túli területre, persze egy kicsit szétszórva őket. Úgyis mindig arról panaszkodnak, hogy milyen kicsi az országuk. Hát most majd kapnak másfél millió négyzetkilométert!

És hogy kik kerülnének a magyar lakosság helyére? Nagyon egyszerű! Indonéziában a Szukarno elvtárs által nemrég bevezetett „irányított demokráciát” az indonéz elvtársak rövidesen továbbfejlesztik népi demokráciává. Ezt követően a nyolcmillió szundanéz kisebbséget, amely reakciós, nacionalista, kapitalista és feudalista tulajdonságokkal rendelkezik, deportáljuk a Magyar Népköztársaság területére. Erről természetesen egyeztetünk a kínai elvtársakkal is, de hát mi másért utazik a szovjet Minisztertanács elnökhelyettese Pekingbe?

Magyarország magyarok nélkül marad!

Anasztaz helyeselte a milliós nagyságrendű lakosságcserét, de az volt a véleménye, hogy a tankolvasás problémája ezáltal csak kis részben oldódik meg. Természettudósokkal és más akadémikusokkal konzultálva megállapítja, hogy a tankolvasás egyfajta járvány. Olyasféle, mint az ónpestis, amely az egyik háborús télen az amerikaiaktól kapott összes ételkonzervet tönkretette. Az egyik tank, amelyben már ott lappang az olvasás, érintkezéssel vagy akusztikai hatásokkal megfertőzi a másikat, egészséges harckocsit.

Ő, Mikojan úgy sejt, hogy orvosi szabotázsakció áll a tankolvasás hátterében. A cionista orvosok összefogtak a revizionista pártfunkcionáriusokkal. Érdekes volna a cionista orvosok egyszer már jól bevált koncepcióját újból elővenni a Szovjetunióban is, Magyarországon is.

Annak idején, 1956 júniusában a mi Anasztaz barátunk a leghatározottabban leszögezte, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának vezetéséből el kell távolítani a zsidókat, és magyar vérű, nemzeti érzelmű kommunistákat kell a helyükbe állítani. Ez majd le fogja szerelni a magyar dolgozó tömegek – valljuk meg, nem minden alapot nélkülöző – elégedetlenségét.

És akkor, püff neki, jön ez a Nagy Imre, aki magyar vérű is, kommunista is, na de: mihelyt egy kicsit is pislákolni kezd benne a nemzeti érzelem, máris olvadnak a mi szovjet tankjaink!

Hajnali fél háromkor Zsukov marsall, a Szovjetunió védelmi minisztere kiadta a jelszót: grom! Azaz: mennydörgés!

A többit már nem szükséges elmondanom. Hiszen úgyis tudjátok.

Mind a mai napig a megolvadt szovjet tankok tócsáit és kupacait kerülgetjük.

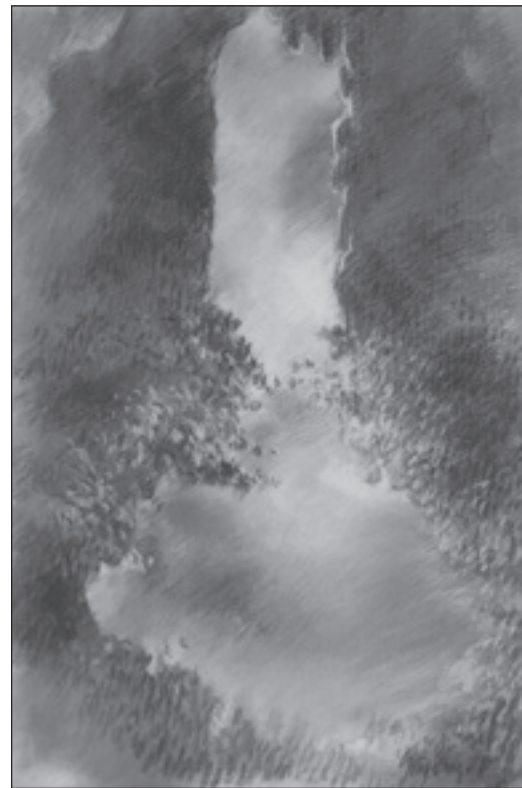
Varázsszem

Anyám többször is rászólt,
halkítsd le, suttogetta idegesen,
mert nem tud a gyermek aludni,
végül apám lehalkította a forradalmat,
így aztán távoli tücsökciripeléssé
szelídült a vad puskaropogás,
mint egy nyugalmas nyári estén
odakint a fűben az apró,
ártalmatlan tücsök-géppisztolyok,
és a tankok dübörgése is olyan volt,
akár a sündisznók puffanása a bokrok között
vagy a galambok lusta tollázkodása
fölöttünk az ereszcsonyán,
a Molotov-koktélok csattanása pedig
inkább a nedves gyufasercenéshez hasonlított,
amikor a sötétben cigarettára gyújt valaki,
vagy lehet, hogy a román Popular
márkájú rádió varázsszeme pislákol,
ez a ki-kitisztuló, zölden csillogó,
majd ismét zavarossá váló tekintet
valahonnan a készülék belsejéből,
zavarják, mérgeződött apám, és tényleg
elég sokat recsegett, hallottam én is, hogy
egyfolytában zavarják a szabadságharcot,
nagyon sok idő telt el azóta, de ha
azt mondom, hogy puskaropogás,
mindenki tudja, miről beszélek,
ha viszont azt mondom, varázsszem,
lassan-lassan nem tudja senki,
az ágyam mellett az éjjeliszekrényen volt a rádió,
apám hozott a konyhából egy hokedlit,
és egész este csavargatta a gombokat,
tüntetően befordultam a fal felé,
a rohadt életbe, halkítsd már le végre,
gondolta anyám, de nem mondott ilyesmit,
hiszen ő sohasem káromkodott,
annál inkább apám, igaz, ő is csak

a lehető legegyszerűbben, hogy az Isten így meg úgy,
szóval hozzánk a befüggönyözött ablakok mögé
csak egy-egy mondatfoslány jutott el,
egy-egy füstpamacs az éppen
torkaszakadtából jajgató messzeségből,
ennyit bírt el a Popular rádió,
aztán kicseréltük később egy Bukarest,
pontosabban București márkájú
világvevő készülékre, és azon
a behúzott függönyök mögött is
hosszú időre kizöldült a varázsszem,
de akkor már a legnagyobb hangerővel is csak
tücsökzenét, esetleg sündisznópuffanást
hallottunk odaát, vagy nagy ritkán még
azt is, ahogy elkap a bagoly egy egeret,
ha beesteledik, mert odafent
behúzzák a függönyt.

Szevérenyi Mihály: Forradalom, 100x70 cm, akril, vászon

Görgényi Tamás: Felragyogott a fény, 1956., 100x70 cm, pasztell, papír

FERDINANDY GYÖRGY ◀

Pianist – No kommunist

Picsányi asztalok – asztalnyi picsák! – vicsorgott Angéla néni, a mocskos szájú bárzongorista. Az igaz, hogy az asztalon éppen hogy elért két dupla (mást, mint két feketét nemigen rendeltek azokban az időkben az emberek). A presszóban darvadozó hölgyek méreteiről azonban nem sokat tudhatott egy magamfajta kamaszgyerek.

És hát a körülöttem ücsörgő komoly, szemüveges lányokról ki tételezte volna fel, hogy asztalnyi gyönyört rejtegetnének szűk szoknyácskáik alatt! Nem, nem! Annak, hogy miért szorongtunk nap mint nap itt a füstben, az úgynevezett ötórás teákon, más, kevésbé csalafinta magyarázata van.

Kezdve azon, hogy a legtöbb presszóban pötyögött egy-egy vén zenész. Egy valaha divatos zeneszerző, aki belemotyogott a mikrofonba valami réges-régi nótát. Csak úgy, *recitative*. (Nem hiába hívták akkoriban *dizőz*nek, elmondogatónak még az énekesnőket is.) Itt, a zongorák körül, mindig bujkált valami az antivilágból. Lány melódiák és szomorkás szövegek kavargtak a füstben. Dalok, amiket még szegény apám énekelgetett. Mintha az ő sírját látogattam volna, miközben hallgattam a zenét egy-egy ilyen úgynevezett szórakozóhelyen.

Volt annak persze más oka is, hogy itt, ebben a sűrű füstben kuporogtak fiatal, egészséges emberek. Hogy itt szorongatták nap nap után a lányokat, akik aléltan engedték, hogy a táncosaik (akkori szóhasználat) „belépjenek”. Szóval, a lakáshiány. Ha nincsen szoba, akkor ugyebár szobára vinni sem lehet.

Itt, a presszóban sugdosott, sustorgott az ember, mi mást tehetett. Mint akkor mondtuk: lelkezett. Így nőtt fel egy egész nemzedék: takaréklángon, rejtelmesen.

(Párizsban, a művelt Nyugaton, nem voltak ötórás teák. Volt viszont helyettük egy hosszú ebéd-szünet, amikor a férfiak filléres zugszállodákba paterolták az árulkodó nevű *midinetteket*. Öt óra után pedig mindenki hazament.)

Nekem nem volt hová hazamennem tanítás után. A sötét garázsban, ahol éltem, még ki se pakolhattam a tankönyveimet. Nekem egy ilyen presszó, a *Darling* volt a törzshelyem.

*

Itt, a Kedvesben, egy szőke, göndör hajú fiú ült a zongoránál: Soós Tibi. Mellette, a dobos: egy másik huszonéves, Fehér Bubi. Fél nyolckor megérkezett Vécsey Ernő, a híres zeneszerző, és a művész: Zsolnay Hédi. A pincérek felvették a rendeléseket.

Nekem ritkán futotta egy újabb feketére. Amíg csak le nem fordítottam egy francia sanzont. Aznap este – ez volt az első honoráriumom – a szépséges dizőz fizetett.

A Napfény presszóban Horváth Jenő zongorázott. Az ő számait még Hollywoodban is lenyúlták. (Ez volt a legtöbb, amit annakidején egy pesti zeneszerző elérhetett.) Eisemann Mihály operettjeit is csak Caracasban láttam. Ő maga a Pest-Buda vendéglő huzatos ruhatára előtt játszott, öregén, betegen.

De ne siessünk! Tóth Menyus, egy nyurga szeladon a Paradiso-ban szédítette a hölgyeket. Magának írom ezt a dalt! – sutogta sejtelmesen. Értsd: mindenkinek.

Egy másik muzsikusként, az „Elfújta a szél” szerzőjének, már itthon lenyúlták ezt a számát. A Budapesti tavaszban, Karinthy Cini filmjében énekelte egy ismeretlen. Senkinek se jutott eszébe, hogy ennek a jóslatnak (Bánk Tommy megjövendölte, hogy „pusztaság marad majd a nagy vihar után”) szóval, hogy ennek a háborús próféciaának valahol egy pesti bárban zeneszerzője és szövegírója van.

Én pedig éppen ezért a mellőzésért csodáltam őt. Egy este – a Vigadóban történt, vagy a Jerevánban? – még a soros szerelmemet is bemutattam neki. A szőke lányt, aki ezután (micsoda kép!) saját szakállára is meglátogatta Tommyt.

Közben történt egy s más. Egy kis lázongás, egy kis forradalom. Utoljára Bécsben pillantottam meg őket: a kecses pesti diáklányt és a vénülő zongoristát. Sorban álltak az utcán, az amerikai követ-ség előtt. Nem sokat beszélünk. Nekem akkor már megvolt a francia vízumom.

Azt persze még nem tudtam, hogy Párizsban nincsenek magyar zongoristák. Bázelig kellett szaladnunk: ott, a Pfäffermühle nevű étteremben estéről-estére Hortobágyi Gyuri, egy orvostanhallgató játszotta a pesti dalokat.

Hát csak így. Szétszóródtunk a nagyvilágban. Már csak álmomban jött elő a sok fájdalmas, régi melódia.

*

Amikor újra végigslattogtam a Váci utcán, emeletes paloták emelkedtek a Darling és a Napfény helyén. Azt hittem, hogy a régi életemből semmi se maradt. Nem akartam hinni a szememnek, amikor Soós Tibi fényképe vigyorgott rám egy kirakatból, valahol az Oktogon és a Jókai tér között.

A „Kedves” ifjú zenésze megőszült, de ő volt az, kétségtelenül. Visszajött ő is, miután fél évszázadon át járta a világot. Lett újra házam és hazám, társam és törzshelyem.

Tibor szeretett mesélni. Tőle tudom, hogy egy este beült hozzá egy úriember, és megkérdezte, hogy tudna-e neki Tóth Menyus számokat játszani. „Emlékszel, nyár volt” – dörmögte Tibor. Fel se nézett, csak akkor kapott észbe, mikor a vendég beledobott a tányérjába egy zöld, százdolláros bankjegyet. Felugrott, de mire kirohant utána, az amerikainak már nyoma veszett.

– Ő volt az! – mesélte Tibor. Ráismertem: Tóth Menyus.

Visszarepült volna Amerikába? Itt, Pesten soha többé senki se látta a Jókai tér és az Oktogon között. Tibor néha még eljátssza a számait. Bólogatunk, nagyokat hallgatunk. Eszünkbe jutnak a régi: Tóth Menyus, Szabó Kálmán, Orlay Cseppi.

Bánk Tommy egyszer még írt, Los Angelesből. Aztán ő is elhallgatott. „Egy koldus az utcán a kezemhez ért!” – Vajon odaát, Los Angelesben ismerik-e ezt a nótát? „Bácsikám, én is majd idejuto – szívemben én is egy koldus vagyok.” Bizony. Ez az, amit nem szokott bevallani magának az idegenbeszakadt.

*

Soós Tibi nemsokára kilencven éves. Most a Spinozában szédíti a hazalátogatókat, a Komédiás után. *Pianist – no kommunist!* – ismételteti. Valahol Nyugaton mutatták be őt ilyen esetlenül. Hogy ki, hol, és kinek? Elisabeth Taylornak? Leonard Bernsteinnek? Híres emberekben sosem volt hiány Tibor zongorája körül.

Hát csak így. Itt, Pesten nincsen már ötórás tea, munka után nem táncolnak már a szerelmesek. Füstös presszók, kétforintos duplák sincsenek. Vannak viszont szobák: kéglíje van már mindenkinek. Nem suttognak, és nem lelkiznek az emberek.

Az asztalok ugyan most sem nagyobbak, mint annakidején, de a női nemi szervek méreteiről már őrzök nosztalgikus (többé-kevésbé pontos) emlékeket.

Ami fájdalmasabb: igazi, jó számok sincsenek. Nem tudnak semmi újat lenyúlani tőlünk a hollywoodi bóvligyárosok. „Pusztaság maradt” – Tommy megmondta – „a nagy vihar után”. Leomlott a vasfüggöny, és bejöttek a *cowboyok*.

A Spinozába néha egy-egy fiatal is betéved. Attila itt tanulgatja Seress Rezsőék világszámait. Hogy szomorú-e a vasárnap? Tibor a Sztálin-kantátát játssza, és ezen – aki még ismeri – jót nevet.

MIKLYA ZSOLT ◀

Vashiány, ötvenhat

„Nyelved hegyéig ér
a félelem vasíze.”

Buda Ferenc

Nyelved hegyét elérte
a vashiányod íze.
Október véres ormán
megszülethetnél végre,
nem kellett gyilkos ostrom,
méhszáj nyílt, összezárult,
a kollegák övezte
születésnapra hárult.

Vérvesztesége elmúlt,
fiút kapott és nyelvet,
továbbá tanítói
rendet, rendtartást, elvet,
férjet és új családot,
hol pedagógusösztön
rég szükségletre hangolt.
Ne félj, majd megfürösztöm.

Apósa néptanító.
Anyósa is tanít rég,
cselédem, kis cselédem,
ezt mondogatja mindég.
Magát biztatva mondja,
csupán csak megszokásból,
vagy státuszát vitatva
is létjogot varázsol?

Elvették iskoláját
egyetlen tollvonással.
Tanítódiplomáját is
pótolhatja mással,
vagy száját befogva kussol,
írni-olvasni tud még,

és mintatervezettel
taníthatja, ha... Ismét.

Ötvenhat engedékeny
nyarán köt házasságot.
Szülei nyomában jár,
reméli, boldogság ott
terem, hol száját tartja
nyelvét csomóra kötve,
szerelmet úgy vall, híven,
mint aki nem tör össze.

Ötvenhatban fogan meg
a hallgatás, a nemlét,
tanterv és utasítás
szégyentől díszlő szemlét
ír elő, szélminiszter
ad hozzá menetrendet,
jó káder elfogadja
a kötelező trendet.

Évek telnek, négy hű év,
gát fölött futó lábak,
dallamra menetelnek
a combhoz csapott szárnyak,
ragrímre követelnek
jogot, vezénylő álmod,
s a munka ritmusára
letörnek minden jármot.

A lét- és vashiány nem
jól korrodál. A szótlán
beszédben, hallgatásban
kimondhatatlan jó van.
Hogy összetartozásunk,
nézd, elszakíthatatlan.
Játszik gyerekekben, társban,
szélhordta szóalakban.

Nyelved hegyén ma újra
a vashiányod íze.
Október véres burkán
megszülettél éjfélre.
Másik felében ébredsz,
hajnalok hajnalára.
Ötvenhat éve történt.
Ez lőn az otthon ára.

VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF ◀

Erikával a Cirkálónál

A seregből leszerelve végképp elhatároztam, hogy író leszek. Vagy költő. Vagy mindkettő.

Roszmájú (vagy csak őszinte?) kritikusaim szerint egyik sem lettem – de ez egy másik kérdés, most nem erről akarok beszélni. (Való igaz, „a költő” Ady Endre, „az író” pedig Móricz Zsigmond. Vagy Krúdy Gyula, és még páran. A többi csak töltelék, még akkor is, ha szellemi).

A katonaság csak segített a „lírai én” megerősödésében, mert a nyolcvanas években a magyar néphadsereg inkább hasonlított csehovi stílusban ábrázolt örültek házához, mint fegyelmezett fegyveres testület-hez. Erről most elég legyen annyi: én minden reggel azért álltam sorban Eleniumért a gyengélkedő előtt, hogy az adott napot ép ésszel túléljem. Naponta egy szem gyomornyugtató, és mindig csak annyi, mert a szabályzat szerint nagyobb mennyiségű gyógyszer egyszerre nem lehetett a sorállománynál.

Hogy íróvá legyek, gondoltam immáron civilként, elengedhetetlenül szükséges egy írógép. Már addig is firkálgattam cetlikre, naptár hátuljára vagy spirálfüzetbe, de éreztem, hogy ez nem az igazi. Komoly író, komoly masina, ellenkező esetben sehol sem nézik művészpálántának az emberfiát.

Ott álltam, mint valami szerencsétlen, a megyeszékhely, Mezővárad írógépboltja előtt, s feltűnés nélkül a kirakatot szemlélgettem. Egyszerűbb és bonyolultabb szerkezetek kínálták magukat, nehezen választottam.

És akkor megpillantottam Erikát, az NDK-s márkát, amint szürkésfehér ruházatában ott feszített nagy, cifra szalagú, cirádás feliratú társai között. Rögtön megfogott a maga egyszerűségében, szabályos orsóival, női mivoltában. Nem tudom, miért, de – nevétől függetlenül – találkozásunk első pillanatától fogva nőneműnek gondoltam a szimpatikus technikát.

Erika nem volt olcsó, több ezer forintomba került, ami egy havi fizetésnek felelt meg. Hozzá fekete, bőrröndszerű írógéptáska járt, amelyben tarthattam és hordozhattam új szerelmemet, titkos műzsámat. A táska olyannyira megtetszett nekem, hogy olyankor is magammal vittem, amikor az írógépet nem, azzal utaztam, vele vásároltam.

Akkor még nem sejtettem, csak később jöttem rá, hogy az eladó miért írta fel olyan aprólékos pontossággal személyi adataimat, lakcímemet: anno egy írógép kisebb nyomdának számított, amelyen akár röplapokat is készíthet a „rendszerellenes ellenforradalmár”...

De én boldog tudatlanságban éltem. Erika társaságában egyre nőtt az önbizalmam, vele remekművek megalkotását sem tartottam már elérhetetlennek. Gépelni valamennyire tudtam, a néphadseregben a híradósoknál szolgáltam, ahol a szovjet mintájú géptávíron olyan sebességgel kellett pötyögni, hogy azt Kelet-Berlintől Vlagyivosztokig képesek legyenek azonnal kódolni, ha úgy hozza a szükséghelyzet. Ha fejtágítón a törzsszázlós nem nézett oda, átálltunk a magyar betűkre – így tanultam meg tűrhetően gépíni, mire búcsút intettem a Varsói Szerződésnek.

A papírboltban írógéppapírt és csomag indigót vettem, s elkezdődhetett az alkotás „folyamata”. Indulhatott hát a „világfájdalmas későkamasz önsajnáztatása” című fejezet saját irodalomtörténetemben, természetesen a legnagyobb titoktartás közepette, hiszen gátlásos, befelé élő, válogatott komplexusokkal rendelkező fiatalember voltam.

Erikával küzdelmes, önpusztító időket éltünk meg, szerénynek éppen nem nevezhető elszánással a világ gyémánttengelyét szerettem volna kiköszörölni, ám nem adta magát könnyen az anyag. Mondhatni, sehogyan sem. Másoltam kedvenc klasszikusaimat, ám az eredményt már sajátomnak hittem, miközben vádoltam magam, lelkipurdalást éreztem szellemi tulajdonok ellopása miatt.

Mégis, egy gyöngye pillanatomban és hiúságtól eltelev, amikor összegyűlt pár tucat, jobb híján neo-avantgárdnak titulált versem, erőt merítettem, és Erika megálmodott, vágyott biztatására elindultam velük Mezőváradra, a *Cirkáló* szerkesztőségébe. Persze, a nekibuzdulás, elszánás nem ment egyik napról a

másikra, hosszú hónapok teltek el, mire elég érettnek éreztem magam a megmérettetésre. De mégsem... Kétségek között őrlődtem, úrrá lett rajtam a bizonytalanság – avagy az aktuális láz, ahogy a sláger bömbölt a Kossuth Rádió tánczenei koktéjából.

A távolsági buszjáratról leszállva először az üres felvonulási tér körül ődöngtem, nem mertem egyből a központba menni. A május elsejei ünnepségek és a forradalmi ifjúsági napok rendezvényei zajlottak a Kulich Gyula út kiszélesedésében, előtttem a dísztribün és a képzelt tömeg felé fordított hangszórók az oszlopokon, hátam mögött a betonalapba süllyesztett zászlótartók, a csillag, a mikrofonállvány. De most ordító csönd honolt mindenütt, az augusztusi kánikulában egy döglégyszerű kerengett csak a levegőben, zúgása sértette dobhártyámat, borzolta idegeimet. Ahogy távozásra határoztam el magamat, a Kés kocsmá felől rühes macska vágott át előttem a kövezeten.

Szűkülő körökben közelítettem a *Cirkáló* szerkesztőségéhez, amely a megyei tanács és a városi pártbizottság között székel. Korán elszáradt leveleket zörgetett a huzat a lépcsőházban. „Ki itt belépsz...” – próbáltam oldani saját feszültségemet, kevés sikerrel. Emelygő gyomorral nyomtam meg a csengőt.

Az első irodában magas kontyú, idősebb titkárnő és a fiatalos szerkesztő fogadott, aki azért már közelebb járt a harminchoz, mint a húszhoz.

– Felhőfi Sándor – lépett felém, és nyújtotta kezét a szerkesztő a kapun belüliek határozottságával, a titkárnő nem tartotta szükségesnek a bemutatkozást.

– Csekő Márton vagyok, verseket hoztam, a főszerkesztővel szeretnék találkozni – hebegtem bizonytalanul, mint aki tudja jól, hogy valójában itt senkit sem érdekel, hogy őt hogyan hívják, és mit akar.

– Javaslom, lépünk ki az udvarra, bent meg lehet döglenni a melegtől – állt egyik lábáról a másikra Felhőfi, megérezve a helyzet nevetségességét és tarthatatlanságát.

A szerkesztő, aki éppen az ifjú titán szerepét töltötte be a hivatalban, borjúság nyakú, buggyos ujjú fehéringet és farmert viselt, lábán alföldi papucs. Kissé vegyes öltözködési stílusa nem lepott meg, divat volt ez akkortájt, tucatszámra jártak ilyen külsővel poszthippik és neocsövesek az utcán. A néptáncos felső az amúgy titkolni illendő nemzeti érzést jelképezte, a huligános beütés, a cowboy-nadrág pedig a francia forradalomhoz és a 68-as eszmékhez való hűséget: szabadság, egyenlőség, testvériség némi beates flinggel, „de azért azt sem szégyelljük, gyerekek, hogy magyarok vagyunk”.

– Odabent nem beszélhetünk őszintén, ezt a vén banyát a pártbizottság rakta ide, a nyakunkra – avatott rögtön a bizalmába Felhőfi, amivel meglepett, hiszen életünkben először találkoztunk. – Szóval, költeményeket írsz?

Bólintásmorra alig figyelt, nem érdekelte, mit mondok. Másra terelte a szót, feltűnő közlékenysége engem görcsmervé tett. Megtudtam tőle, hogy a *Cirkáló* jelenlegi állapotában Magyarország egyik leggyöngébb irodalmi folyóirata. Ha a párt és a tanács anyagi támogatása nem volna, végelgyöngülésben kimúlna a lap. A főszerkesztőt túlzottan vonalasnak tartják a szakmában, más vidékeken, imitt-amott már mernek bátrabbak lenni, de Mezőváradon megállt az idő. Félnek Komócsintól, a megye legnagyobb elvtársától, aki ötvenhatban szovjet gépkocsin tért vissza a sajnálatos októberi események után, s vette kézbe az irányítást. Azóta sincs változás, Kis Moszkvában az enyhülés legkisebb szellőcskéje sem fújdoggal. Nem véletlen, hogy a másik szellemi műhely, a színház büntetőtelep, ide csak az a színész jön le, aki máshol nem kell. A művészek Mezőváradon alkoholisták vagy öngyilkosok lesznek, a többiek a hatalom kiüresedett kiszolgálói.

– Szabó Mihály, a főszerkesztő beszari alak – simította hátra tejfelszőke haját, vont a össze dús szemöldökét Felhőfi. – Iszik, mint az állat, délre rendszerint már úgy beállít, hogy haza kell menjen kialudni magát. A lapot a postaládából szerkeszti, mindenkit közöl, akivel ideológiai szempontból nem lehet baj. Tudja magáról, hogy tehetségtelen, de valami titokzatos akarat vagy a szesz viszi előre: ír és ír, novellákat és drámákat, bűn rossz mindegyik, de nem érdekli, igaz, az sincs, aki nyíltan a képéhez vágná az igazságot. Abban reménykedik, hogy előbb-utóbb megkapja a József Attila-díjat. Szegény Attila, szerintem forog a sírjában!

„Istenem, hát lehet így is, ilyen bátran kimondani a véleményed?” – esett le az állam. „Az én környezetemben az ilyesmi elképzelhetetlen, ha ilyet tennék, már másnap az utcán találnám magamat. Irigylem Felhőfit, hogy így mer, még biztosan sokra viszi a pályán.”

A szerkesztő nem csinált belőle titkot, hogy jobb időkre vár, s akkor ő majd előlép a háttérből, átalakítja a folyóiratot „a kor kívánalmainak és ízlésének” megfelelően. Szíve csücske a posztmodern, ehhez a kádári mocsárhoz nem is illik más, az idők lényegét nem is lehet másféle művészeti irányzat eszközeivel megfogni és kifejezni, csak ironiával és töredezettséggel. Csak a hülye nem veszi észre, hogy valami erjedés indult meg a társadalomban, egyre szélesebb az értelmiségi réteg, amely változást akar. Pesten már érzik, hogy

a szocializmusnak befellegzett. Előbb-utóbb történnie kell valaminek, ellenkező esetben valamennyien belefulladunk a langyos vízbe. Az erkölcs kiveszett, az átlag túlélésre játszik, lop és alkoholizál. Beteg az egész nép, és nincs gyógyszer, sem orvos. Mi lesz ebből?

Felhőfi cipőszarkával eltaposta füstsűrű szívt Sopianae cigarettaját, majd egy percig némán nézett maga elé. Nem várt választ, hiszen nem nekem beszélt, hanem magának. Szerintem ki sem nézte belőlem, hogy összefüggéseiben látom azt a problémát, amelyet ő az előbb elemezgetett.

– Szóval, milyen verseket hoztál? – fordult hirtelen mozdulattal felém, bár még nem csillapodott le a saját okfejtései nyomán keletkezett indulatból. – De tudod, mit, ne is nekem add ide azokat, hanem Szabó Mihálynak, aki percekben belül itt lehet!

És valóban, a főszerkesztő, mint afféle űzött vad, szinte beesett a szerkesztőségbe, arcán világfájdalom tükröződött, mintha ő hordaná vállán a föld összes terhét. Fehér ingét nyakkendő nélkül viselte, s az ingnyakat, mint egy népi káder a negyvenes évek végéről, kihajtotta az öltönyre. Őszes szálakkal tűzdelt, sötétbarna bajusza lefelé konyult. Alatta alig mozdult a szája, éppen csak mormogott köszönésemre. Bemutatkozási szándékomat észre sem vette, vagy legalábbis úgy tett, mintha, rögtön a titkárnő felé fordult, aki két szóval elsuttogta jövetelem célját.

Ha bódult állapotát ügyesen, rutinból leplezte is Szabó Mihály, vagy talán az átvitt évek, évtizedek olyannyira strapabíróvá tették, hogy alkoholszintje, így, első benyomásra nem is lehetett volna meghatározható, de az elemi erejű töményszag rögtön eligazította az idegent. „Konyak” – állapítottam meg magamban teljes bizonyossággal, ugyanis az ital-illatfelhő összetéveszthetetlenül volt azonos önmagával.

Szabó tehát észrevette, hogy vendég van a háznál, de nem foglalkozott velem, hátat fordított nekem. Sunyin hunyorogva bólintott a titkárnő felé, s bizonytalan mozgással besasszézott irodájába.

Az álmatag, szerelmes típusú nő rögvést tudta a dolgát.

– Én majd beviszem a kéziratot a főnöknek, adja csak ide! – szűrte ki a szavakat fogai közül a kiskosztümöt, műanyagból készült, karika alakú fülbevalót hordó adminisztratív munkaerő, és zsabós kézelőben végződő karjával intett is hozzá.

Hosszú percek teltek el néma csöndben, talán lehetett fél óra is, nem tudom, hirtelen elvesztettem az időérzékemet. Elképzelni sem tudtam, mit csinál a hierarchia csúcsán álló (ülő?) egyed intimebbnél intimebb magánterületén. Gyanús hangok, zörejek szűrődtek ki: szekrényajtó-csapkodás, pohárcsörgés, üvegkoccanás, járkálás, mély sóhaj, aztán előlről újra, ugyanaz.

„Tehetségtelen vagyok, ez most végérvényesen és megfellebbezhetetlenül kiderül” – rágtam magam belül, miközben a Leninről, Petőfiről, Szabó Pálról készült faliképeken jártattam a szemem. „Ilyen verseket, mint én, akárki képes írni, másolás, utánézés az egész. Koppincs. Mit akarok egyáltalán? Avantgarde... Röhej! Nevetségesnek nézek ki a hülye ambícióimmal együtt, szóval egy féreg, vagy inkább rovar, mint Gregor Samsa. Bevehetetlen vár ez, az irodalmi antológiák évről évre ugyanazokkal vannak tele, a díjakat vetésforgóban kapják a tűzhöz közel lévők. Akinek idén SZOT-díj jut, jövőre Táncsics-díjas lesz, így megy ez. Én sohasem kerülhetek közéjük, azt sem tudják rólam, hogy a világon vagyok. Kár volt idejönni, szégyenben maradok!”

Másik énem azt súgta, hogy talán mégis.

„Népi származék lennék, szüleim nincstelen cselédek voltak, amíg be nem léptek a téészbe. Állítólag mi vagyunk hatalmon, a munkásosztály, szoros szövetségben a szövetkezeti parasztsággal. Csak nekem nem jut dinnyeföld? Igen, előbb-utóbb felfigyelnek rám, felfedeznek, meglátják bennem a csiszolatlan gyémántot, egy új, titkos Illyés Gyulát vagy Váci Mihályt... Érzem a küldetést, képesnek tartom magam arra, hogy olyat írjak, amelyet még senki előtt nem. Hát nem veszik észre? Hát mikor látják meg?”

Váratlanul kinyílt a párnázott ajtó, s az így keletkezett résen Szabó előbb kidugta a fejét, majd ferdén mintegy utána lógatta a felsőtestét.

– Fiatalember! – nézett el mellettem vizenyős és vérágas szemekkel. – Ha legközelebb írásokat hoz, finomabb papírra gépeljen!

Leforrázva ültem ott, egyszerre szégyelltem magam és próbáltam elhárítani a képtelen és kényelmetlen helyzet szülte lelkiállapotot. Jesszusom, ez bele sem nézett anyagomba! A szerkesztő és a titkárnő rám sem pillantott, maguk elé bámulva úgy tettek, mintha semmi közük sem volna a történéshez. Köszönés nélkül távoztam.

Való igaz, gondoltam kicsit később, immáron hazafelé tartva a ködmönösi buszjáraton, az írógéppapírom nagyon fás – de mit tehetek arról, hogy ilyet árulnak a boltban? Honnan vehetnék minőségi papírt? Ez a felfuvalkodott hólyag arra sem méltatott, hogy behívjon vagy mondjon egy-két biztató, vagy éppen

kritikus szót. Valószínű, hogy ittassága miatt el sem tudta olvasni írásaimat, még ha esetleg meg is fordult a fejében ilyesmi, ezért jobb híján belekötött a másodlagos fontosságú külalakba. Hát lehet ezt, hát megteheti ezt az állam pénzén élő közhivatalnok?!

Csalódottságomban hónapokig Erika felé sem néztem, lassan letettem róla, hogy művészi karrierem elindul. Erika kacéran hívogató billentyűzetére rá sem raktam ujjaimat – aztán mégis megtört a jég, tanultam és olvastam, sokat, igyekeztem bepótolni mulasztásaimat és hiányosságaimat. Egy év is eltelt, mire ismét bátorságot merítettem, s mikor más ügyben Mezőváradon jártam, benéztem a *Cirkáló*-ba. A megismertek közül ezúttal senkit sem találtam bent, egy borostás, kialvatlan alak ragasztgatta le éppen a borítékokat.

– Tedd le, bazd meg! – fogadta barátságosnak éppen nem nevezhető módon legújabb firkálmányaimat.

Hát, így nem indult el pályafutásom a vidék legrosszabbnak tartott folyóiratánál. Azóta sok víz lefolyt a Berettyón és a Korhányon, ismét közeledtem Erikához, s bensőséges összedolgozásunk kisebb sikereket eredményezett, megjelenhettem itt-ott, ha nem is az első vonalban. Én álmodtam, álmodoztam, kigondoltam és jegyzeteltem, Erika pedig formás ólombetűivel rögzítette. Így indult el megint mesés, földöntúli kapcsolatunk, így haladtunk előre egymással szoros érintkezésben, a másik vágyait kitapintva a reményteljesnek és szépnek hazudott jövő felé.

Öt év is eltelt a vadházasságnak is betudható munkaviszonyból, amikor váratlanul levelet kaptam. Izgatottan téptem fel a borítékot, mert a feladó helyén a *Cirkáló* bélyegzőjének lenyomata virított. Meglepetésemre arról értesítettek, hogy a *Szárnypróbálgatók* rovatban – mások mellett – „mint feltörekvő, ifjú tehetséget”, bemutatnak. Puff neki! Szó bennrekedt, hang fennakadt, nem akartam hinni a szememnek, de örömet és elégtételt éreztem, feledve minden bánatot. A gyorsnak éppen nem nevezhető döntést többször elolvasva, madarat lehetett volna fogatni velem.

Hiába, közeledtünk a rendszerváltozás felé. Fülembe jutott, hogy Szabó Mihályt „érdemei elismerése mellett” leváltották, már el is költözött a Sárrétről. Helyére Ridegvári Gézát nevezték ki Pestről, aki reformkommunista, a modern népiség elkötelezettje hírében állott. Irodalmi körökben beszéltek, hogy Ridegvári fokozatosan szakít a régi stílussal, s hozzáfog saját filozófiájának gyakorlati megvalósításához. „Hát nincsenek itt fiatalok? Olyan az egész lap és környezete, mintha egy bolsevik szerkesztőség támadt volna fel Szibériából” – bennfentesek szerint így kiáltott fel az első szerkesztőségi értekezleten, a másodikon pedig lecserélte a munkatársakat. Aminek egyáltalán nem örültek a helyi pártfunkcionáriusok, hiszen mindegyik titán általuk odarakott bábfigura volt.

Általános megdöbbenésre Szabó Mihály pornónovellákat kezdett írni, s álnéven közölni, amivel leginkább szűkebb környezetét lepte meg, hiszen gondolni sem merték róla, hogy az ultraortodox balos mire nem képes, tradicionális lukácsistából hipp-hopp vadliberális lesz...

A legtöbb vérvesztéséget Felhőfi szenvedte el, mert főszerkesztői karrierjének lőttek. Ridegvári nem tartott igényt szolgálataira, igaz, már elgondolásaik alapból különböztek. Felhőfi átmenetileg a politikában vigasztalódott, pártlistán még a parlamentbe is bejutott. Meglehet, rövid időre, mert a titkárnő ügyetlensége miatt lebukott. Egy ellenzéki író a történeti hivataltól kikérte a róla készült feljegyzéseket, s kiderült, hogy a jelentő nem lehet más, mint Biri Piroska, a *Cirkáló* egykori titkárnője. Nála viszont a sajtó érdeklődésére eltört a mécses, s gyöngye pillanatában bevallotta, hogy Felhőfi volt a tartótisztje. Felhőfit mondvacsinált okkal lemondatták a képviselőségről – rajta röhögött az egész ország, mert törvény szerint nem kellett volna távoznia a közéletből.

Erikámmal távolról szemléltük az eseményeket, amelyek egy ponton túl amúgy is kezdtek követhetetlené válni számunkra. Csoda-e, ha idejekorán, már az elején megcsömörlöttünk az úgynevezett kulturális közélettől?

De sírig tartó, közös szerelemként megmaradt nekünk az újrealizmus, némi (hazug) romantikával elegyítve. Vajon meddig jutunk vele?

Öt és hat arcom van

„Mért nem pusztult ki, ahogy kérték?”
Márai Sándor

„Kiforognak a mélyből a fény-állatok.”
Juhász Ferenc

A kis kerek doboz hányszor megfogyott.
Annyi nyugtatót kaptunk,
hogy már nem látunk vérnyomot.
Szellemek jönnek a szelencéből.

Bebalzsamoztak minden ablakot,
bebalzsamozták azt, aki vagyok.

Elharapták a tejtáblákat, édes,
vérét vették az üvegnek.
Kiürítették. Üres üvegség.

E fogyatékkal élő épületben
rohadatul egymagam vagyok.
Ki lát itt ki? Hol vannak az avarok?
A hantikat mért hagytátok ott?
Pár tárgy itt maradt abból az időből,
amikor még vér borította a földet.
Átüt rajtuk, kiszól belőlük a vér.
Átszól. Visszapillant.

Ez a vajszerű telefon is.
Ha eltekerem a tárcsáját,
vonásban vagyok.
A Százados szerint tűzvonalban.
A hangodért jöttem, mondja a kagylóba,
a hajdanok hangján.
Előáslak. Előtalállak.

Lassan elvégződik az ember, tudom,
de én nem a majmoktól származom.
Öt és hat arcom van, valaha sok voltam.
Szép teát iszom a citromos lámpa alatt,
még visszaöltözik a lakás az eleganciába.

Mit jelent a Delnő? A Dáma? A Lady?
Megérem, hogy rám mondják: Dédi?

Szétlőtt csillárok alatt is fénymilliomos vagyok.
Ízlésem luxusízlés. Francia porcukrot fújok
magamra: alkoholban oldott abrakadabra.
Bejönnek a jenkik, s miénk lesz egész Felvidék.
Majd én megírom a Vanília verseit.
Lefordítják a lordok nyelvére, innen kiviszik.
Észak tiszta, és sohasem olvad el.
Gyümölcsöket beszélek.
Hol mézet, hol áfonyát.

„Majd adok én nektek illatlírát, mocskos fasiszták!
Most letérdelsz nekem, te úri kurva.”
Szólt a majomfejű, és tudta, mit csinál,
mikor sárga cipőjében felém lépett,
ÁVÓ vagy ÁVH: rongy-mindegy volt,
arra a pillanatra, mikor a szemén át
szúrt szilánk az agyáig hatolt,
könyékig áztam rohadt pirosában.

Elfolyt a gyertyák krémje.
Mormoltam sötét zsolozsmát.
Füst mutatott föl az égre.

Két üveggolyóját eltemettem,
ahogy a távolságot kellene,
csak tudnám, melyiket.

A Békés megyei alkotók számára meghirdetett 1956-os szépirodalmi pályázat díjazott alkotásaiból

Fapapucs és dávájgitár

képzeletbeli filmkockák 1956-ból

*„Logikádnak ki mondana ellent
pontokat kötsz össze a térképen
véres betűkkel lejegyzed Pozna
s rögtön mellérod Budapest”*

(részlet Adam Sikorski:
Ballada '56 című verséből
– Cséby Géza fordítása)

I.

Pozna, 1956. június 28.

(8 óra 05) A néma tüntetés a legfélelmetesebb. A pozna-i munkások meghirdetett felvonulása kora reggel kezdődött. Ezrek gyülekeztek, majd vonultak szótlanul a belváros utcáin. Csupán a fapapucsok surrogása hallatszott. Ez volt a gyári dolgozók akkori egyen viselete. Félelem, rettegés, de egyben büszkeség és bátorságot adó együvé tartozás érzése uralta el a tüntetőket és a lakókat. Ám amikor a munkások a városi pártbizottság, majd a megyei belügy székháza felé vették az irányt, már fel-felhangzottak először a „munkát, kenyeret!”, később pedig „le a zsarnoksággal!” jelszavak is. Majd egyre határozottabb követelések fogalmazódtak meg: „engedjék szabadon a politikai foglyokat!”, „le a kommunizmussal!”, „legyen vége a terrornak!”

(9 óra 17) Az üzletek többsége gyorsan bezárt, a gyárak leálltak, az irodák nem működtek, a feszültség percről percre nőtt. Az elégedetlenség kiváltotta indulatok délelőtt tíz órára szinte már tetőztek, s a kivezényelt karhatalmista erők képtelenek voltak feltartóztatni a tüntetőket, megfékezni a felkelőket. Már nem használt se gumibot, se fenyegetés, semmi. A fapapucsok tovább surrogtak vészjóslóan.

* * *

(10 óra 23) – Fiúk, szaladjatok le a boltba! – kérte a mama kétségbeesetten, mert a zavargások egyre erősödő moraja eljutott a lakótelepig. – Vegyetek sót, cukrot, gyertyát meg gyufát... mert háború lesz!

Wojtek és Antek édesanyja így folytatta aggódását: – És hol van apátok ilyenkor? Őt miért nem engedik haza? Na, itt van húsz zlotyi, a maradékból vehettek cukorkát magatoknak.

A kiskamasz fiúk nem nagyon értették, miről van szó, örvendtek, hogy pár napja már vakáció van, és hogy most majd édességre is futja nekik a vásárlás során. Kettesével vették a lépcsőket a negyedikről, de a lakótelepi üzlet zárva volt. – Menjünk egy másikba – mondta Wojtek, az idősebbik, aki éppen néhány nap múlva tölti be a tizenhatot. – Nem mehetünk haza üres kézzel, mert a mama megharagszik. Antek még csak tizenhárom éves volt, hallgatott a fivérére, és őt is inkább a cukorka csábította, mint a bevásárlás teljesítése. Nekivágtak hát, amíg egy nyitva tartó boltot nem találtak a belvárosban. Csakhogy olyan hosszú sor kígyózott a bejárat előtt, hogy a fiúk mindjárt elszontyolodtak. A tüntetők moraja is egyre közelebb hallatszott. „Munkát, kenyeret!” És most már lövések is. Wojteknek eszébe villant valami: – Antek, tudod,

mit? Te maradj itt, tartsd a sort, én megnézem, mi a helyzet amott, hátha ott van apa – mondta, és csibészen kacintva egyet, elfutott a hangok irányába.

Kisöccse ott állt a sorban kissé megszeppenve. Jobbra-balra pislogott, de sehol se vett észre ismerős lakótelepi szomszédfiút vagy egy iskolatársát. És valahogy a sor sem akart előre mozdulni.

* * *

(10 óra 47) A tömegből kövek repültek a belügyisek felé, akik immár lövésekkel válaszoltak. Már jó néhány halott vagy sebesült hevert a macskaköveken, amikor a fegyvertelen tüntetők keményen összezártak, és elindultak, hogy megrohamozzák a belügyisek székházát, a mellette lévő börtönből pedig kiszabadítsák a politikai foglyokat. „Szabadságot!”, skandálták egyre hangosabban. A környező utcákból ekkor érkeztek még munkások. Közéjük keveredett Wojtek is. Izgatottan, kipirult arccal menetelt velük. Egyikük jó magasra tartotta a fehér-piros lengyel nemzeti zászlót. Ő állt az egyre növekvő tömeg élére. Ez végképp felbőszítette a belügyiseket, és sortüzeket nyitottak gépfegyverekből is. Lőttek össze-vissza, mint az eszement. És végül eltalálták a zászlót vivő férfit is, aki úgy esett el, hogy a földön betakarta a lobogó. A tüntető tömeg ledermedt... Ismét baljóslatú csend telepedett a környékre.

* * *

(10 óra 40) Antek nem bírta tovább cérnával. A sor alig haladt valamit is előre, Wojtek se érkezett vissza, tanácsalanságában végül úgy döntött, hogy elmegy, megkeresi a testvérét, és a háta mögött álldogáló idősebb asszonyhoz fordult: – Néni, kérem, elmegyek, megkeresem a bátyámat – mondta –, tetszik addig tartani a soromat?

Az asszony rámosolygott a fiúra: – Ne aggódj, előkerül hamarosan, biztos a mamátok küldött vásárolni, és megharagudna, ha üres kézzel mennétek haza. Most mindenki vásárolni akar. Vigyázok, persze, ügyelek a helyedre, én mégis azt mondom neked, ne menj sehova. Zavargások vannak az egész városban. Még bajod eshet...

– Ááá... – mondta nagy komolyan a fiú, és elszaladt ugyanabba az irányba, amerre a fivére is.

* * *

(10 óra 59) Antek pontosan akkor ért a tüntetőkhöz egy mellékutcából, amikor a zászlót tartó férfi elesett. Tekintetével ugyan Wojteket kereste, fürkészte, de közben egy hatalmas erővel feltörekvő gondolat villant az agyába: fel kell azt a zászlót emelni a földről! Fel kell emelni!

És a tüntetők között cikázva odafutott a halott férfihez, levette róla a zászlót, és a tömegre nézve dialittasan a magasba emelte. És nevetett közben. Ekkor érte a halálos lövés...

A munkások néhány pillanat múlva felbőszülten és újult erővel indultak a karhatalmisták ellen.

* * *

(11 óra 08) Az utca végén megjelentek az első harckocsik.

A mozgósított reguláris katonai egységek délutánra letörték a történelemben „véres csütörtök” néven bevonult poznaí felkelést 1956. június 28-án. A város utcáinak macskakövein még sokáig fapapucsok hevertek. A több mint ötven halálos áldozat között ott volt a legfiatalabb, a tizenhárom éves Antek.

Poznań, 1956. október 25.

(15 óra 21) – Könyörgöm, Wojtek, ne! Krisztus szent sebeire kérlek! Ne menj el! Ne okozz szomorúságot szüleidnek! Anteket már elvesztettük – tette össze a kezét a mama. – Nézd, letérdelek ide eléd itt a konyhában, úgy esedezem. Ne keserítsd meg gyászunkat még inkább! Nem akarlak téged is elveszíteni... kishiam... És a mama csendesesen sírdogálni kezdett. Felállt, majd leült a sámlira. Nem zokogott, hüppögve, sóhajtozva fel-felrándult a vállá. A lelke mélyén már tudta, hogy hiábavaló erőlködése, Wojtek már nagyfiúnak tartja magát, egyébként is mindig erős akarátú volt. Jó fiú ő, de most sem hallgat az anyai jó szóra. Talán ha racionális érvekkel hozakodna elő? – Hisz nem is tudsz magyarázni! Mi keresnivalód lenne ott? – próbálkozott tovább a mama. – Ott se más a rendszer, ott is a ruszki diktálnak. Kishiam, gondold meg! Ki akarod tépni szülőanyád szívét, összetörni az apádét? Tényleg, tud ő is a tervedről?

A fiú megcsókolta édesanyja homlokát: – Majd írok mama. És imádkozz értem. Értünk...

Wojtek az édesanyján kívül senkit se avatott be terveibe. Az pedig igen egyszerű volt. Megtudta, hogy elsősegély-szállítmány indul a városból a magyar forradalmárok megsegítésére. Látta, amint sorba álltak az emberek az önkéntes véradásnál, a gyűjtőpontoknál. A város felnőtt lakosságának nagy része jelentkezett véradásra. Wojtek ekkor határozta el, hogy Magyarországra szökik, ahol majd megbosszulhatja kisöccse halálát. Égett benne a vágy erre a bosszúra a hatalom, a kommunisták, a szovjetek, egyáltalán a világ ellen. Pontosán tudta, hogy milyen fájdalmat okoz szüleinek, de a saját fájdalmát előbbre valónak tartotta. Romantikus? Az. De mi várható egy tizenhat éves fiútól, kinek kisöccsét nemrég gyilkolták meg a bolsevik hatalom védelmezői? És ő, mint a felső ipariskola többi növendéke, a honvédelmi foglalkozásokon még gyakorlati tapasztalatot is szerezhethetett a kapitalizmus elleni harc felkészüléséhez.

Poznań, 1956. október 25.

(22 óra)

A teherautót a lengyel Vörös kereszt városi irodája előtt rakták tele. Vérrel, kötszerrel, gyógyszerrel, élelmszerrel. Wojtek önkéntesként segített a pakolásban. Éjjel tíz óra után végeztek, lehúzták a ponyvát, a sofőr egy harminc körüli sapkás, vidám férfi beszállt, és már indított is. Ekkor ugrott Wojtek a ponyva alá a teherautó hátuljánál. Kis csomagjával gyorsan elvackolódott a papírdobozok közé, először ki-kikandikált a ponyva rése között, de kint sötét volt, csak nagy néha mentek egy-egy kivilágított városon keresztül. Az izgalomtól csak a határ után tudott elszenderedni, vagyis inkább már a Kárpátok gerincén átjutva. „Innen már begurulunk Magyarországra” – gondolta, és elaludt mélyen. Az átkelés simán ment, papírok rendben, még csak fel se nyitatták a ponyvát. Wojtek álmában kisöccsére, a szüleine és a poznaí fapapucokra gondolt.

II.

Budapest, 1956. október 26.

(9 óra 11) A lengyel rendszámú vörös kereszt autót vagy egy tucat forradalmár is körbeállta a Nagyváradi téren. Lelkendezve pakolták le az adományokat sorra, de még nagyobb lett a csodálkozás és az ováció, amikor a dobozok közül egy kissé megszeppent, de égő tekintetű fiú került elő.

– Hát te ki vagy? – mosolygott rá egy barna göndör hajú húsz év körüli fiú, kezében szovjet dobtáras géppisztollyal.

– Pepeesz – mutatott Wojtek a fegyverre.

– Az, de mi Dávájgitár-nak hívjuk – válaszolt a magyar, és megkérdezte: – Polák?

– Polák, polák. Wojtek – mondta, és leugrott a teherautóról.

– Isten hozott polák wojtek! – Én Ördög Marci vagyok. Márton. Marci. Most parancsnok, egyébként szerelő.

– Dávájgitár Márci.

– Nyugi, nyugalom. Minden rendben. Fiúk, jött hozzánk egy lengyel forradalmár! – kiáltott körbe Marci, fogadjuk tisztességgel.

Nagy üdvözlő és ünneplés közepette elvonultak a Tűzoltó utca felé, ahol egy garázsban félig oroszul, félig lengyelül Wojtek elmesélte a júniusi poznaí eseményeket és kisöccse halálát Marciéknak, miközben szétosztották és rendszerezték a lengyelek adományait. Ők meg a Parlament előtti ÁVO-s sortűzről beszéltek neki, meg arról, hogy a ruszkiak kivonultak, és Nagy Imre lett a kormányfő. De az események nem nyugtatták meg teljesen a felkelőket, ezért is vannak még fegyverben.

– Messze még a szabadság, Wojtek!

Wojtek erre elővett a zsákjából egy pár fapapucst: – Ezt nektek hoztam. Prezent, ajándék. Emlék a poznaí felkelésből.

* * *

Budapest, 1956. november 4.

(7 óra 04) – Keljetek fel! Ébresztő! – ment oda Marci egyenként egységének matracain alvó tagjaihoz a garázsban. – Visszajöttek az oroszok! – Wojteket is felrázta: – Ruszki zurück!

„Micsoda?!” A „mocsadékok”, „árulók”, „hítségő gazemberek”, „rohadt bolsevikok” – ilyen megjegyzésekkel szedelőzködtek össze. Vállukra vetették fegyverüket, és tanácstalanul tébláboltak a garázs kövezetén.

– Így higgyünk nekik, tankokkal jönnek. Malétert is letartóztatták – mondta Marci indulatosan, majd visszafojtott hangon így folytatta: – De mi megvédjük magunkat, megvédjük a szabadságot, megvédjük a forradalmunkat!

– Megvédjük – kiáltották egyszerre.

– Akkor álljunk neki a fogadásukra, készítsünk Molotov-koktélok, ál-tankaknákat – szólította fel társait rátermett parancsnokként Marci. – Wojtek, te jobban tudsz oroszul, írd valami röpcédula-félét. Olyasmint, hogy ez nem az ő harcuk, Budapest nem Szuezt, mi nem harcolunk ellenük, ha békén hagynak minket, ilyesmiket. „Kicsi” – szólta oda egy köpcös társának – te leszel az összekötő a Corvin-közzel. „Bajuszra” hallgatni kell.

* * *

(9 óra 40) A szovjet tankok bedübörögtek, becsörögtek Budapest főközlekedési útjain. Az Üllői úton azonban megakadtak. A Corvin-köziek kitétek magukért. Zsákmányolt páncéltörő ágyúval, Molotov-koktéllal hőiesen feltartóztatták a szovjet inváziót. A Tűzoltó utcai csapat a gyalogsággal vette fel sikeresen a harcot. Külön kitűnt Wojtek, a lengyel fiú, aki már túlesett a tűzkeresztségen, s a harcok folyamán „dávajgitárjával” egymaga több ellenséggel végzett, mint jó néhány más csapat együttesen. Kiváló lövésznek bizonyult. És bátornak. Sokszor egészen közel merészkedett a páncélosokhoz. És minden találatánál azt kiáltotta: „Za brata!”, a „Fivéremért!” Senki se nézte volna ki ebből a lenszőke, sovány, kissé lányos arcú srácból, hogy mennyire ügyes és elszánt.

(18 óra 55). Az egész nap zajló súlyos ütközetek után a garázsban gyülekeztek. Ketten estek el a Ludovika környéki harcokban, „Vigyor” és „Darázs”, a Mester utcából. Miután tisztességgel megemlékeztek róluk, Wojtek hátát lapogatták, mondván, hogy igazi „magyar huszárként” küzdött. Wojtek a nagy lengyel elődökre gondolt: Bemre, Wysockira, Dembinszkyre. És hogy a szabadság nem ismer nemzetiséget. Büszke volt arra, hogy lengyelként ő is a magyar szabadságért harcol.

A szalonna, kenyér, hagyma, kis kolbász vacsora után a nagyon fáradt csapat felváltva pihenni tért. Wojtek nem került az első őrségbe, így kihasználta az alkalmat, és levelet írt a szüleinek: *„Drága Szüleim! Alig néhány napja jöttem el hazámból és a családi otthonból, de már hosszú éveknek tűnnek. A magyarok nagyon szívélyesen fogadtak, testvérüknek tekintenek. A harcok súlyosak, az oroszok és az itteni bolsevikok nem adják egykönnyen. Én egy PPS-szel harcolok, amit itt „dávajgitárnak” hívnak, és látjátok, a Jóisten vigyáz rám, még csak meg se sebesültem. Egységemet egy Marci nevű vezeti, és helytállunk, amíg tudunk. Kérlek, bocsássatok meg nekem mindenért, de töltsön el benneteket is az a tudat, hogy jó ügyért vagyok itt, a szabadság szép eszményéért küzdök, s az a lelki nyugalom is, hogy Antek se élt hiába, és most már ő is nyugodt lehet odafönt.*

Szerető fiaatok: Wojtek

Budapest, Ulloi ut

Utóirat: Mama, nagyon finom a magyar szalonna és a kolbász, a parasztok meg friss fehér kenyeret hoznak nekünk vidékről!”

Wojtek összehajtogatta a kockás levélpapírt, s gondolta, alkalomadtán kerít egy borítékot, és feladja. Előbb-utóbb a posta is rendesen működik majd. Evvel a tudattal el is aludt gyorsan.

Budapest, 1956. november 5.

(4 óra 10) Akkora gránátbelövést kaptak a környező házak, hogy azonnal mindenki talpra ugrott. Harckocsikból, gránátvetőkből, tábori ágyúkból szórták az oroszok a zárótűzet. A garázs mennyezetéről is hullott a vakolat, az ablakok kitörték.

– Pfuuh, nagy hepaj lesz, srácok! – kurjantott Marci. – Készüljete!

Amíg szedelőzködtek, betoppant „Kicsi”, a Corvin közti összekötő. Karja véres, lihegve, krárogva végre kinyögte: – „Bajuszék” nagy bajban vannak... segíteni kéne nekik... erről az oldalról. Egyre több a tank! Meg a gyalogság!

– Állást veszünk fel az Angyal utcai átjáró háznál – adta ki a parancsot Marci. – A tankparancsnokokat kell kilőni, akkor lebénulnak, és miénk a terep! Wojtek, te maradj mellettem! Hátha szót értünk valamelyikkel...

– Ezekkel...? – bökött fejével „Kicsi” az Üllői út felé. – Kötte hiszem.

* * *

(4 óra 50) Az újabb ellenséges nehéztűzérési zárótűz után a fiúk már a nemrég elfoglalt állásukat is fel kellett adják. Közben egységük a felére apadt, elesett „Kicsi” is. Öten maradtak, kézfegyverekkel, lőszerük fogytán. Vissza kellett vonuljanak az Iparművészeti Múzeum mögé, a Hőgyes Endre utcába. Egyik társuk, a „Kócos”, itt lakott.

– Menjünk be hozzánk – ajánlotta.

– Feladjuk? Elmenekülünk? – néztek össze.

– A józan ész azt diktálja, hogy nekünk így öngyilkosság tovább harcolnunk – mondta ki a végső szót Marci lehajtott fejjel. – Döntsön mindenki a maga sorsáról. Én elviszem Wojteket egy búvóhelyre. Ő még-iscsak... És köszönöm, fiúk! Éljen a szabadság! Tavasszal talán újrakezdjük...

Ezzel Wojtek vállára tette a kezét, és elindultak a Bakáts tér irányába.

* * *

(7 óra 7) Hárman álltak „Kócos” szüleinek szobakonyhás lakásának ajtaja előtt. Fegyvereiket már lerakták a pincelejáró ajtaja mögé. „Kócos” apja nyitott ajtót, tréningruhában. Morcosan és bizalmatlanul fogadta őket: – Na, mi van, vége a vitézkedésnek, úrfiak? Eljött a jó élet, a Kánaán, eljött a szabadság, mi? Semmirekellők vagytok ti, kurafiak! Lövéldözni, háborúsdit játszodozni, azt igen, mi?! De dolgozni...?! Ki fog itt dolgozni? Ki fogja újjáépíteni, amit leromboltatok? A horthysták, meg a Nagy Imrék, meg a kapitalisták?

A három fiú döbbenten állt az ajtó előtt. „Mi? Hát mi lőttük szét a várost tankokkal? Mi végeztük ki Malétert és társait? Mi zárattuk börtönbe a fél országot? Mi zsarnokoskodtunk?” – ilyen gondolatok forogtak a fejükben, és az, hogy: „Ilyen emberekért harcoltak, haltak meg társaik, mint a „Kócos” apja? Hát érdemes volt?”

– Fiam, te bejöhetsz – szólta oda „Kócosnak”, s közben a fejére suhintott –, ti meg menjetek haza, vagy ahova akartok. És ne találkozzak veletek a közeljövőben.

„Kócos” leszegett fejjel belépett a lakásba, a másik kettő hátat fordított, és a kapu felé indult, de még hallották, amint az öreg felemeli a telefonkagylót.

* * *

(7 óra 30) Marci és Wojtek lassan ballagott a derengő novemberi reggelen a Knézich utcán, a Bakáts tér felé. Nem futottak, hogy ne keltsenek feltűnést, de a géppisztoly még a vállukon lógott.

– Hamarosan ide is elérnek – mondta Marci. – Be kéne kéredzkedni a templomba. A plébános úr biztos adna menedéket. Az alagsorban, vagy valahol, ahol meghúzódhatunk, amíg lecsendesedik a helyzet.

Wojtek nem sokat értett Marci tervéből, de azt látta, tudta, érezte, hogy nem könnyű a helyzetük. Tanácstalanul maga elé húzta fegyverét, és kissé felemelte: – Dávajgitár?

– Á! – legyintett Marci. – Konyec revolucijá.

– Konyec revolucijá? – hitetlenkedett a lengyel fiú. – Á právdá, szvobodá, szolidár...?

– Nyemá – zárta le Marci kissé idegesen, mert a hófoltokkal lepott templomkertbe értek, és minél előbb biztonságba akarta tudni magukat. – Az csak az Istennél van – sóhajtott. – Ha van...

* * *

(7 óra 37) A Tompa utca felől egy szakasz szovjet katona jelent meg a tér sarkánál. Nem tudták pontosan kivenni, hogy kik és hányan állnak a templom előtt, csak géppisztolyos alakokat láttak háttal. Néhány rövid sorozatot küldtek feléjük. Marci és Wojtek arccal lefelé a földre estek, egy fehér hófoltra. Aztán mélységes csönd lett. És ez a legfélelmetesebb.

Mától nem...

(M.H. levele M.R.-nek)

M. Ro..... részére

Gyula

Mátyás király utca

Kedves Polgártársnőm!

– remélem, nem baj, hogy így szólítom,

így ismeretlen –

megkeresésemért,

bocsánatát kérem.

Csak reménykedem, hogy levelem megtalálja,
nyitott szívvel fogad majd postaládája.

Bár tudom annyi „reklám” jön,

embert pusztító színes özön.

Kérem, soraimat olvassa el,

jó szándékkal írok,

vérző lélekkel fogalmazok,

higgye el!

Testvére, Erzsike ügyében keresem,

tudom, megkésve,

de mentségemre legyen,

huszonegy vagyok mindössze.

Nem tudtam volna hamarabb írni,

nem értettem a világot,

és még most sem,

pedig egyetemre járok.

Igen, megkésve vallom Önnek, hogy ki vagyok.
Egyelőre csak annyit írok, hogy praxisra készülök én is,
mint nagyapám.

Ha tanulmányaim jól alakulnak,

és lelkesedésem le nem töretik,

szorgalmasan tanulok.

Most is egy előadáson ülök,

az Egyetem téren, Pesten,

kettőezer-tizenhat áprilisán.

Az ablakon át nézem, mi zajlik az utcán,

szemközt egy nagy kék hirdetés,

uralja a patinás házat:

kétszáznegyven négyzetméteren

eladó felújított szobákat.

Az utca szinte üres, a felhők is lusták,

egy férfi lépdél csak a díszkövön,

biztos dolga van a Királyi Pál utcán.

Odébb lassan nyílik egy ajtó,

két lányt kiszolgált a Hummus bár,

„Café Alibi!” súgja a fülükbe,

talán ők is egyetemisták.

Megértem, ha leteszi levelem,

de olvasson tovább, kérem!

Csak zavaromban írok másról,

üres és buta témákról.

Bocsánatát kérem, hogy hamarabb nem írtam,

de mit tudtam én még tegnap,

hogy sírva fogad a holnap.

Tudja, tegnap a bírói hivatás szabályai IV. kurzuson,

az 1956-ot követő megtorlástól a szocialista

törvényesség követelménye felé,

tanárom őszintén

feltárta e zavaros címet.

Többek között elkalandozva, bűnösöket említett,

vérbírókat, karhatalmi hiénákat.

Mondott neveket, Békés megyeieket,

A professzor a megyében született,

azt a történetet jól ismeri,

és bárkinek örömmel fel is fedi.

Megérdemeltem...

Én akartam, hogy így legyen...

Én iratkoztam be jogra,

hogy igazságos törvénynek legyek szolgálatára,

ahogy nagyapám.

Példának áll előttem, irodát nyitott,

sok embernek a joggal reményt adott.

Kicsi lányként bőrfoteljában sokat ültem,

később már volt saját ügyem,

az irodai ingaóra volt a bíróm,
 Ági néni, a titkárnő, pedig a jegyzőkönyvem.
 A nagy barna ingaóra szigorúan lendítette karját,
 óránként rezgő és fülsiketítő kongásban hirdette ítéletét.
 Nem volt mentség:
 Dura lex, sed lex!
 (A törvény, az törvény!)
 sikoltoztam az irodában,
 ekkor mindig rohant apám,
 hogy ne zavarjam nagyapám.

Csak kacarásztam...

Mától nem...

Tudja meg, kedves hölgyem,
 szörnyű titok nyomja lelkem.
 Mentségem legyen – ha lehet –,
 nem tudtam semmit sem,
 1956-ban nem is léteztem!
 Gyermek vagyok még,
 még ha most önálló is.

Megállt a tollam...
 inkább mondanám szóban...

Könnyezve vallom,
 az én nagyapám vérbíró volt ott azon a napon,
 mikor Erzsike...
 Ismerem a történetet,
 az éjjel háromszor elolvastam,
 a csendes kollégiumban.
 Ó, jaj!

Kérem...
 Mondjon rám ítéletet Ön,
 lelkem meghasadt,
 megjelent előttem gyermekkorom bírója,
 nagyapám nagy barna ingaórája,
 ítéletet akarok!
 Kérem...

Meg aztán van itt más is...

Hajnalban izzadtan tártam fel törvényt,
 szomjazva kerestem valami mentséget,
 fellapoztam a 28/1956. számú törvényerejű rendeletet,

és ez áll ebben: „amennyiben a vádlott bűnös a statárium hatálya alá eső
 cselekedetben,
 akkor halálos ítéletnek kell születnie.”
 Ó, nem!
 majd kiegészítőt találtam a 32/1956. számú rendeletben,
 és tovább kutatva rábukkantam a 6/1956. számú kormányrendelet 10. §-ra,
 melyben ugyan büntetésként szintén halált írt elő, kivéve,
 ha a köznyugalom és a társadalmi rend védelme nem teszi szükségessé azt.
 Ezekben az esetekben 10–15 év lehetett a büntetési tétel...
 Továbbá a 20 év alatti vádlottak esetében szintén lehetőséget
 adott 5–15 éves börtönbüntetés kiszabására.

Tehát korántsem volt mindegy,
 mely jogszabály alatt születik a végzetes ítélet!
 Erzsikének nem kellett volna sortűz előtt állnia!
 Nagyapám bíróként akkor rosszul döntött,
 talán az akkori hatalom áll e mögött.
 Nincs mentség!
 Megverve, megalázva,
 fegyvert fogattak arra az ártatlan lányra!
 Könyörtelen megölték, pedig nem ártott,
 csak szabadságra vágyott!

Kérem, bocsásson meg...

Ha most tehetném,
 Erzsikét én magam védeném!
 Szembemennék nagyapámmal,
 akár az egész világgal!

Joghallgatóként úgy érzem,
 közölni a tényállást kötelességem.

Megtettem...

Annyi idős volt,
 mint most én...
 Nekem jól van dolgom,
 semmire sincs gondom,
 azt teszek, amit csak akarok,
 akár meg is halhatok!
 Síromra vészetik:
 „Nem volt hajlandó a jóra,
 elítélte az ingaóra.”

*Most lelkelem összeverve fekszik a téren,
ahogy az ítélet előtt Erzsike.
Megalázva a kivégzésre várva,
rajtam lépkednek át, akik kávézni mennek
a csendes Alibi bárba.
Fölöttem magasodik az egyetem,
esőcseppnyomos ablak üvegére rátapad levelem.
Senki nem lát semmit?
Nem is történt semmi?*

*Kedves Asszonyom!
Nézze el nekem felkavaró levelem.
Talán ha találkozhattunk volna,
csak egy pár szóra.*

*Bár magyarázat nincs,
teszem, amit tennem kell.*

*Ígérem, jó ügyvéd leszek,
fogadom, hogy Magyarországhoz és annak Alaptörvényéhez hű leszek,
jogszabályait megtartom és másokkal is megtartatom,
Hivatásom gyakorlása során szakmai kötelességeimet lelkiismeretesen és a leg-
jobb tudásom szerint, ügyfelem érdekében eljárva teljesítem.
Isten engem úgy segítjen!*

*Kedves Polgártársnőm!
– remélem nem sír, hogy megkerestem,
így kegyetlen –
bűnömért örökre, zaklatottan,
bocsánatát kérem.*

*Kelt, Budapesten, 2016 áprilisában
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Egyetem tér 1–3.*

*Isten áldja Önt,
őszinte öleléssel:
„majdnem dr.” M. Hajnalka
joghallgató*

Három fénykép hátlapjára

Anyácska, Budapest – 1956. október

Merre vagy, anyácska?! Vigasztalan sírok.
Engem az október megszorított.
Merre vagy anyácska? Hívlak, hívlak, hívlak.
Kerepel a puska, didereg a csillag.

A kezemben karcos, meztelen ág van,
anyácska alszik a tisztaszobában.
Én állok egyedül, nemsokára én sem,
gépfegyverek kivégző keresztüzében.

Pogány, New York – 1956. november

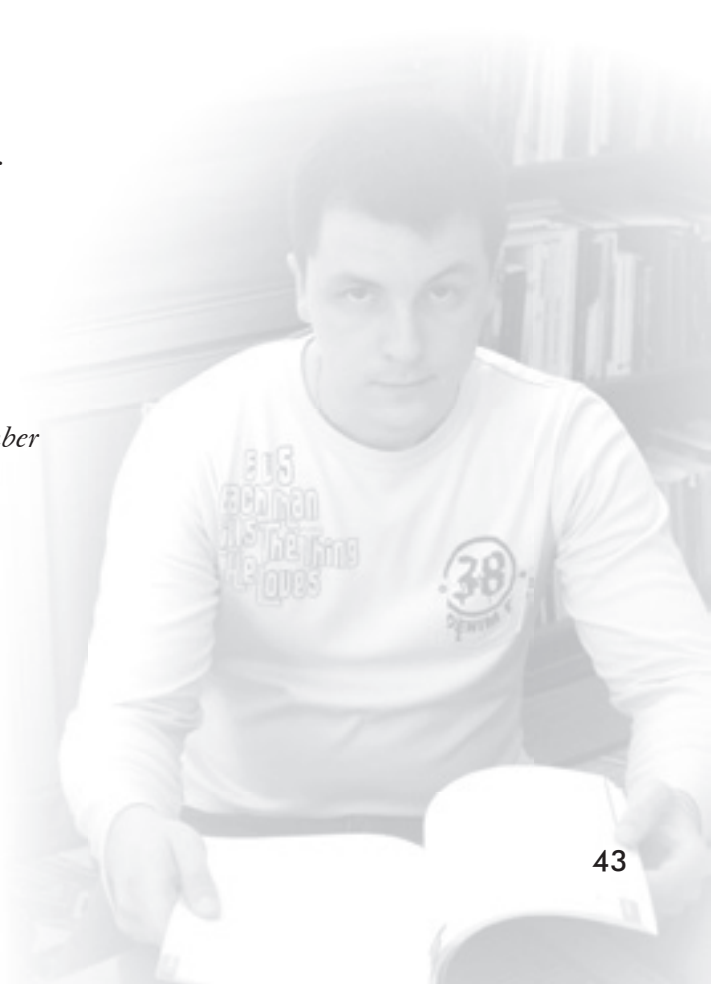
Én ülök csak a köztéri padon,
egy tüntetésen maradt szemem világa.
Akár vállamra is repülhetne
egy éhes cinke, hogy mindkettőt kivájja.

Mindenhol kilótt gyerekeket látok,
itt senki sem érti megcsontkított dalom.
Emelt fővel és sírva püfölöm
mindenható, lyukas sámándobom.

Pesti suhancok, Budapest – 2006. szeptember

Kiáltoznak az ébredjétek ultrák:
rendőrök kerítik be a placcot.
Magyar a magyarnak farkasa,
emlékszünk rátok, pesti suhancok.

Egész Európa örökölte
kiroppant őszi boggyószemetek.
Mi lett belőlünk, pesti suhancok?!
Szabadok vagyunk és érzéketlenek.

Alku, reményre

*

Pesti suhancok,
rajtam másmylen a seb!
Én szabadabb vagyok
és érzéketlenebb.

*

Tömve a tér, kilőtt harckocsik
helyett padok és fény.
Nem foglalkozik velem senki,
nem igazoltat a besúgó szél,
nem rejtegetek a kabátom
alatt véres ingujjakat,
megcsonkított zászlórongyot.

*

Hallgatom az ünnepi beszédet,
mozdulatlan arccal állok
a kiáltozók között.
Nincs Európa, ahova mehetnék,
nincs idő, nincs ország.
Nem szeretem az új himnuszot,
nem rezzenek össze,
ha rám köszönsz.
Lehet, vissza se intek.

*

Egy jubileum másnapján
egyszer fejemre olvassa
gyávaságom, ha van,
az én makacs,
üvöltő,
kicsi fiam.

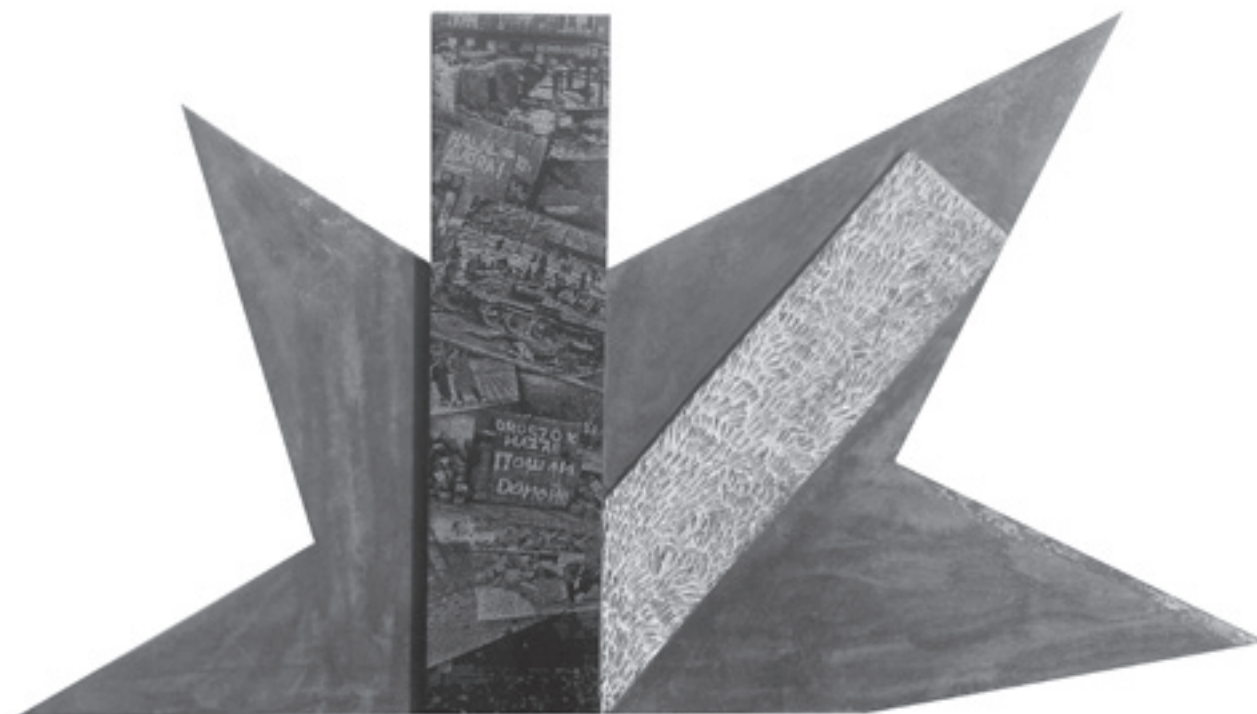
Va-va

Színes autók futkosnak,
ott tipegünk köztük.
Mint a felnőttek, az utcát
legyőztük, legyőztük.

Kicsi ujjunk kíváncsian
a tárgyakra mered.
Langyos szellő hunyorogtat
kettő kicsi szemet.

Körül zsibong a világ,
felkiáltunk: va-va!
Miért van itt ennyi ember,
mit akarnak, apa?

Letérdelek a fiamhoz:
faggat, faggat, faggat.
Szemeiben csillog,
látom a forradalmat.

Széri-Varga Géza: „Körtér 1956” (33x51 cm; rézlemez, kő)

A pokol kereszteződése

Zörgött a pesti utcakő a rájuk nehezedő több tonna vas és acél alatt. A házakban a falak is megremegtek. – Így jön az új hatalom – mondta Klauber gúnyosan a Thököly út 44. számú ház első emeleti ötös lakásának nappalijában ülve a körülötte lévőknél, hallgatván velük együtt a kívülről jövő zajokat.

A lépcsőn lábak csattogását lehetett hallani majd pár pillanatra rá egy fiatal srác rontott be a szoba közepére.

– Páncélosok! – kiáltotta Ernő, aki a napokban csatlakozott a csoporthoz.
– Mennyien? – kérdezte Klauber ugyanazzal a hangvétellel, ahogy előzőleg megszólalt.
– Talán kettő, de nem láttam tisztán. Mögöttük menetoszlop, azt hiszem.
– Rendben van, Ernő! Típusát tekintve milyen?
– Ezt honnan tudná? – szólt közbe Ludányi, aki eddig a falnak támaszkodva állt a szoba sarkában. Lábával egy vastag könyvekből álló könyvkupacon taposott. A mellette lévő szekrény üres volt, egy-két sörösüveg, ha feküdt a polcain. Viszont üvegek hevertek szerte-széjjel a szobában. Az előző esti „kis szórakozásból” maradhattak itt. De a jelen percben a szilánkokkal és a piával senki nem foglalkozott.

Klauber ügyet sem vetett parancsnoktársa közbeszólására.
– Körülbelül mikor érnek ide? – kérdezte tovább Ernőt.
– Nem tudom, úgy 10 percre, ha lehetnek! – mondta a fiú.
A parancsok a fiatal srác arcán a félelem vonásait vélte felfedezni.
– Ifjúságának legjobb szakaszában van – gondolta magában –, hátha majd egy jobb világban élhet, ahol nem lesz oka többé rettegni semmitől.

Visszaemlékezett a maga fiatalságára. A háborúra, amikor is menekülni kellett? A nélkülözésekre, amikor napokig alig evett valamit? A katonákra, akik erőszakoskodtak, a fájdalmas kiáltásokra? A háború elmúlt, de az emléke nem.

Húszas évei elején Budapesten élt. Nap mint nap hallhatta a Fekete Autó megállását a ház előtt. Néma csend burkolta be ilyenkor a pesti bérházak tömegét. A szomszédos lakás lakóinak levegővételét is lehetett hallani a falon keresztül. Remegett az épület. De nem a tankoktól. Az emberi szívek félelmétől.

Ettől kéne rettegnie neki is?
Összeszedte magát végül, és feltápáskodott a fotelból. A szobában mindenki őt figyelte. Érezte, ahogy a kötés a füle körül súrolja sebeit, de nem fáj neki. Egyik kezével lenyúlt a fotel mellett lévő géppisztolyához, majd magához emelte. Simogatta a csövét, mely az elmúlt napok felforrósodott harcai közepette is maradt ugyanolyan hideg és kemény, mint annak a hatalomnak a lelke, amely ellen harcoltak.

– A ruszkek azért tudnak fegyvert gyártani – mondta környezetének, miközben szemével még mindig a fegyverét nézte, majd Ernőhöz fordult. – Most elmehetsz!

Ernő engedelmes fiú lévén kirohant a szobából, le a lépcsőn át.
– Bütyök, te menj át a 42-esbe, és szólj a Garay téri fiúknak, hogy multság lesz. Csak az én parancsomra nyithattok tüzet! Megértetted? Ellenőrizték a géppuskákat és a kézigránátkötegeket. Ja és a Molotov-koktélok. Ha nincs elég, vitess a kútról Sutával! Én maradok itt Fülessel a 44-esben – adta ki az utasításokat a Thököly út Zsukovja.

– Ha T-34-esek, akkor mázlink van – mondta Bütyök –, az ő motorjaik csak úgy nyelik a benzines flakont – azzal gúnyos mosoly jelent meg az arcán, majd ő is elhagyta a szobát.

Klauber ekkor odament az addig csendben üldögélő Kellerhez, és neki is kiadta a parancsot:

– Ha valaki civilt fent talál, zavard le a pincébe! Csak mi, fegyveresek maradunk fent!
Keller ásított egy nagyot, majd feltápáskodott, és ahol percekkel korábban Ernő, lesietett a lépcsőn.
– Te meg gyere velem! – mutatott rá Franyóra. – Ellenőrizzük a géppuskákat.

Az erkélyen friss levegő csapta meg az arcát. Megszűnt a tömény alkohol fojtogató szaga, mely belengte a beltéri szobákat és magukat is. Napok óta nem fürdött, így jólesett neki ez a kis felfrissülés.

– Kondorosi és Csita itt maradnak az én erkélyemen, ők innen fognak lőni. A többi géppuska is rendben van – törte meg a csendet Füles, aki az előbb jött vissza az erkélyre.

– A jelzés marad ugyanaz, mint tegnap, csak akkor lehet tüzet nyitni, amikor én lövök! – oktatta ki Klauber az időközben megérkezett Csitát és Kondorosit, azzal visszament a szobába.

Magához vette szőrmekucsmáját, és a fejére illesztette, majd utoljára meghúzta az asztalon lévő konyakos üveget. A szesztől megszédülve egy pillanatra elvesztette egyensúlyát, de végül maradt a két talpán. Nagy léptekkel elindult a lépcsőház felé. A földszintre leérve, még mielőtt lába az utolsó lépcsőfokot is elhagyta volna, egy röplapra lett figyelmes. Gyűrötttségét tekintve napok óta heverhetett itt, kitéve magát a csizmák és egyéb lábbelik durva taposásának. De még ezen állapotában is lehetett látni a megfakult címet: „Megalakult az új Nemzeti Kormány!” Klauber felvette és kisimította maga előtt ezt az irományt. Végigolvasta a neveket rajta. „A Minisztertanács elnöke: Nagy Imre”. Legalul pedig a keltezés: „Budapest, 1956. október 27-én.” Akkor még volt remény. Akkor még lehetett hinni, hogy az egész küzdelmet a szabadságért és a függetlenségért békésen le lehet bonyolítani. Reménykedett az egész ország Moszkva fegyverszünetében. Ehelyett most itt a rideg valóság. A tankok sziluettje egyre közelebb...

Két T-54-es páncélos ért be a kereszteződésbe. Klauber és a többi ellenálló ekkor már a helyükön voltak. Az akkori világ egyik legjobb harceszközének számító harckocsik begördültek a kihalt kereszteződésbe. Megkerülték azt a kiégett páncélautót, melyet tegnap délután lőttek ki a magyar fegyveresek. A harckocsi kémlelőnyílásán át csak üvegszilánkokat, vastörmelékeket, kisebb dobozokat láthattak elszórtan a harckocsizók az egyhangú utcaköveken. Elhaladtak a 44-es ház előtt is, majd a 42-es előtt is.

– Miért nem lövünk? – kérdezte a Klauber mellett lévő Wágner Frici.

Ugyanez a kérdés hangzott el a 42-es számú házban is:

– Miért nem lő Klauber? A rohadt életbe mire várunk még? Elszalasztjuk a ruszkkikat!

Klauber fegyvere azonban néma maradt.

A páncélosok után, jó száz méterrel mögöttük, két, típusát tekintve GAZ-63-as teherautó bukkant fel, melyek 37 milliméteres légvédelmi lövegeket vontattak. Körülöttük szovjet katonák zárt alakzatban vonultak, a legmodernebb géppisztolyokkal és karabélyokkal állig felfegyverkezve. Hamarosan beértek a kereszteződés közepébe. A házak földszintjén rejtőző fegyveresek körében érződött az egyre növekvő feszültség.

Egyszer csak lövés dördült. A Klauber által kilőtt töltények sívítva, akár a legélesebb hangú légvédelmi sziréna, a pesti szélben röpítették a suhanó halált az élen haladó megszálló felé. Egyszerre megszűnt a fejekben a tér és idő érzéke, és géppuskák fémes kattogásával telt meg a levegő. Több szovjet katona holtan rogyott össze a földre, mások a teherautók mellett próbáltak menedéket keresni az osztűz elől. A légvédelmi lövegen lévő tiszt még próbált oroszul rendet teremteni a megzavarodott katonák körében, de hangját senki nem hallotta. A pánik nagyon gyorsan tud ám felbomlasztani egy katonai egységet! Legyen az bárhogyan kiképezve és ellátva. Az egyik teherautó megpróbált kikanarodni a szemből jövő géppuskatűz elől, és lefordulni a Dózsa György útra. Valahogy elmenekülni ebből a pokoli kereszteződésből.

– Most! – ordította Klauber a mellette álló fegyveresnek, mire az meghúzta a falra kötött spárgát. A következő pillanatban vasszilánkok repültek szanaszét a Thököly úton, a hangot még a pincében lévő lakók is ijedve figyelték. Szovjet katonák véres ruhában, vért köpködve, ugrottak ki a lángoló teherautóból, búvóhelyet keresve az egyre fokozódó harc hevében.

– Ezt neked, bazdmeg! – ordibálta artikulálatlanul Csúnya Jóska a szomszéd szobában, majd sorozatot lőtt a füstoszlopból előtántorgó katonára. Az a melléhez kapott, majd utoljára felnézett az égre. Még egyszer belepillantott abba a világba, mely egyre inkább halványult el előtte, akárcsak az éjszaka a reményt hozó hajnal kódében. Az élet elillan ilyenkor, egy szempillantás alatt az emberből, s a földre már csak az üres test hanyatlik le. Klauber látta az arcát, s magában meg is jegyezte:

– Szerencsétlen, nyomorult ukrán vagy litván, azt se tudja, miért harcol, küzd itt, ahol egy nép a szabadságot akarja kivívni. Ő csak eszköz annak a hatalomnak a kezében, amely idevezényelte egy számára idegen világba, s mint eszköz könnyedén pótolható. Holnapra már új és új névtelen s ezernyi katona fog a helyébe állni, és senki nem fogja tudni, hogy tulajdonképpen miért is halt meg. A szovjet vezetés összevissza hazudik mindent ennek a száanalomra méltó valakinek a fasiszta forradalomról, meg az undorító magyar csürhéről, kiket megfertőzött a nyugati propaganda. Természetesen engedelmessé kell a parancsnak, mert olyanok, mint egy nagy gépezet fogaskerekei, de nincs bennük lelkesedés.

A harc a végéhez közeledett: az utóvédet alkotó szovjeteknek sikerült még elfutniuk Zugló irányába, de sokan itt lelték halálukat a lángoló roncsok között. Egyes sebesültek kezüket feltartva kapituláltak a házból kiérkező ellenállóknak. Egyesével behordták a földszinti házakba, majd elsősegélyben részesítették őket.

– A sebesülteket vigyék a Péterfy Sándor utcai kórházba! – adta ki a parancsot Klauber, miközben a halottak és a roncsok között sétált.

Ludányi futott oda mellé a 42-es házból, és vigyorogva csak ennyit mondott:

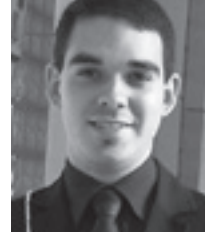
– Az angol ejtőernyősök is gratulálhatnak majd nekünk ezek után. Jó sok ruszki meghalt ma. Majd ha ideérnek, hátba veregethetnek minket: „Ez igen, öcsém! Te aztán tudsz löni!”

Klauber arcán azonban nem volt mosoly. Odaállt a füstölgő teherautó mellé, és nézte a Keleti felé vezető utat. Mintha mozgást látna a távolban. Újabb páncélosok? Újabb gyalogság? Vagy inkább több páncélos? Több gyalogos?

– Visszajönnék – suttogta az ellenálló parancsnoka szomorúan a pesti levegőbe, amely pár napra nagyoknak és szabadnak érezhette magát.

E. Szabó Zoltán: Bp., 56 november (80x100 cm; akril, vászon)

Elnyomás alatt

Nézd, életem az az évszak,
amelyben az októberi eső mosakszik,
s a novemberi áldozat
veremben áztatja magát,
a vér tolakszik.
Az Andrássy út 60. alatt
lyukas zászló lóg,
az utcán törmelék,
tank és magyar hazafiak,
katonák, lehallgatók –
hős volt a ruszki,
a költő fanyar,
ellenforradalmár a nép,
Kádár és Nagy, Maléter,
Sinkovits monogramja,
a vízilabdázók
és még a 16 pont,
vagy a munkás-hangok,
dászvidányija.
Forradalmi siker, de orosz kézben,
így élünk ma is:
megalvadt vérben.

Shakespeare LXXIII. szonettjének kezdő sorára.

Az 1956 utáni megtorlás Békés megyében

A forradalom 1956. november 4-e után Békés megyében sem ért véget. A katonai túlérő leverte ugyan a forradalmat, de a szovjet segítséggel hatalomra juttatott Kádár-kormány elfogadottsága novemberben még elenyésző volt. A tényleges hatalom a továbbra is működő népi szervek, a forradalmi bizottságoké, illetve a munkástanácsoké volt. A kádári hatalomnak egyelőre még nem volt elég ereje a társadalom megtörésére, de már novemberben megkezdődött a karhatalom, majd a politikai rendőrség megszervezése. Jól mutatja a helyzetet egy „az ellenforradalom felszámolására tett intézkedések” tárgyú rendőrségi feljegyzés, amely szerint a rendőrség a honvédelmi karhatalommal közösen 1956. november 4-e és 1957. május 15-e között 1946 személyt vett őrizetbe.¹ 1956 novemberében őrizetbe vétel még nem történt, decemberben viszont már megkezdődtek a letartóztatások. A legtöbb őrizetbe vétel (784) 1957 márciusában történt. Ugyanakkor 1956 decemberétől 1957 májusáig a rendőri szervek a karhatalommal közösen 1291 házkutatást és 181 „nagyobb razziát” hajtottak végre, valamint 673 lőfegyvert foglaltak le. A feljegyzés szerint „a fenti akcióban a rendőri szervek szorosan együttműködtek a honvédségi karhatalommal, mely együttműködés jónak mondható. Hibaként említhető meg, hogy a honvédségi karhatalom egyes beosztottai részéről súlyos törvénysértések voltak tapasztalhatók, azonban ez az együttműködést és a két szerv közötti jó viszonyt nem rombolta”.² A karhatalom létszáma Békés megyében 1956 decemberében már 120 fő volt, ez a létszám 1957. február 15-ig 450 főre emelkedett. A karhatalom erősödését Békés megyében is erőszakos cselekmények követték. A karhatalmisták terrorja több

halálos áldozatot is követelt. Az egész országban több mint 80 ember vesztette életét a karhatalom 1956 decemberi sortüzei következtében.

2006-ban egy országos kutatás nyomán összeállították Magyarország 1956-os emberveszteségét.³ A kutatást főként az állami halotti anyakönyvek adataira támaszkodva végezték el. Békés megye vonatkozásában is vizsgálat alá kerültek a halotti anyakönyvek. Elsősorban a lövések következtében elhunytak esetében lehetett 56-os öszezűgést megállapítani. Ha 1956 Békés megyei emberveszteségét vizsgáljuk, kiderül, hogy 1956 november 4-e előtt nem volt halálos áldozat. A forradalom napjaiban kevés kivételtől eltekintve nem történtek atrocitások, sehol nem adtak teret a bosszúnak, önbíráskodásnak. Ebben nagy szerepük volt a forradalom kiemelkedő személyiségeinek, vezetőinek, akik józanságra intettek, és akikre hallgattak a többiek. Ilyen volt például Nagy Lajos Orosházán és Nádházi János Gyulán. Az 1956 novemberében visszatérő tanácsi és pártvezetők akkor még mindkettőjüknek megköszönték a forradalom békés levezénylését.⁴

1956. november 4-én megváltozott a helyzet, szovjet fegyverhasználat következtében ketten is meghaltak Békéscsabán ezen a napon, Kovács Zoltán hivatásos honvédtiszt és Harmati Imre rendőr szakaszvezető.

1956 decemberében és 1957 elején történtek a karhatalmistákhoz köthető halálesetek. Békés megyében Mák András kevermesi parasztembert lőtték agyon a karhatalmisták 1956. december 11-én. 1957 januárjában pedig Andó Márton mezőmegyeri kovácmestert lőtte le egy

¹ Erdmann Gyula: *Békés megye 1956-ban*. I. köt. Gyula, 2006., 621.

² Uo., 621.

³ Horváth Miklós–Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Bp., 2006.

⁴ Erdmann Gyula: Két zseniális szabómester Nádházi János (Gyula) és Nagy Lajos (Orosháza). In: Horváth J. András (szerk.): *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Bp.–Salgótarján, 2008., 32.

Szervátiusz Tibor: 301-es parcella (1989; fotó: Slezák István; © Műcsarnok, 2016)

volt ÁVH-s.⁵ A halotti anyakönyv szerint Mák András esetében lövéses sérülés, elvérzés, Andó Márton esetében pedig haslövés szerepel a halál oka rovatban. Farkas Mihályt és Mátyás Erzsébetet is a karhatalmisták ellen tervezett, de végre nem hajtott ellenállás – lövellést foglaltak el a gyulavári hídnál – miatt ítélte halálra a statáriális katonai bíróság. Az ítéletet is karhatalmisták hajtották végre 1957. február 2-án Békéscsabán. Szendi Horváth József kenyérgyári rakodómunkást 1957. január 4-én lőtték agyon egy igazoltatás során, feltehetően karhatalmisták. Az anyakönyv szerint gyilkosság, lövés folytán elvérzés, jobb kulcscsont alatti verőér sérülése volt a halál oka.⁶ Az olyan esetekben, ahol a karhatalom nem löfegyvert használt, az anyakönyvek adatai önmagukban nem mindig használhatóak. A csanádapácai forradalmi bizottság elnökét, Horváth Lajost 1957. február 21-én verték agyon a karhatalmisták. A halotti anyakönyvben a halál okaként agybénulást jegyeztek be. Ebből még nem derül ki, hogy erőszakos cselekmény áldozata lett. Ugyanakkor a halálesetet majdnem egy évvel később anyakönyvezték csak, mert az anyakönyvvezető később kapta meg a boncolási jegyzőkönyvet a katonai bíróságtól.⁷ Ugyanezek a karhatalmisták Gerendáson olyan súlyosan megverték Hajduk Mátyást, hogy ő is belehalt sérüléseibe, majd Csorváson is bántalmaztak embereket. Az elkövetőket ugyan a Szegedi Katonai Bíróság elé állították, de csak felfüggesztett börtönbüntetést kaptak.⁸

Az áldozatok számbavételekor nem lehet figyelmen kívül hagyni a Kádár-rendszer által hősi halottnak nyilvánítottakat. Horváth Miklós rámutatott, hogy összefüggés van a forradalomban való részvételért kivégzettek és a kádári hősi halottak száma között, körülbelül annyi embert végeztek ki, amennyit hősi halottá nyilvánítottak, tehát a megtorlás egyik célja ezek megbosszulása volt. Ugyanakkor a kádári értékelés szerinti hősi halottak egy része nem a felkelők elleni harcban, hanem egyéb körülmények között vesztette

életét.⁹ Békés megyében több hasonló esettel is találkozunk. Kanicsár Gyula csabacsúdi körzeti megbízott 1956. október 29-én öngyilkos lett, mert állítólag korábbi szolgálati helyéről, Dévaványáról Csabacsúdra érkezett egy fegyveres csoport, és ki akarta végezni, ezért ő a halálba menekült.¹⁰ 1957-ben hősi halottá nyilvánították, rendőr alhadnaggyá léptették elő, és posztumusz Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem kitüntetést kapott. 1957-ben nyomozást rendeltek el az ügyben gyilkosság vádjával ismeretlen tettes ellen, azonban a nyomozás során megállapították, hogy valóban öngyilkos lett, a fegyveresek kilétét sem tudták tisztázni, a nyomozást végül bűncselekmény hiányában megszüntették.¹¹

Karhatalmistákat is nyilvánítottak hősi halottá. Bihari Sándor Battonyán vesztette életét 1956. december 13-án. Társaival riasztólövéseket adtak le, amelyek következtében a vezeték leszakadt, és áramütés következtében meghalt.¹² Keve Mihály szintén karhatalmista 1957. február 12-én hazautazott Kondorosra, ahol gyilkosság áldozata lett. Keve Kondoroson ittas állapotban több embert megfenyegetett, azt akarta megtudni, hogy ki jelentette fel a forradalom idején fegyverrejtegetésért. Gyilkosság vádjával letartóztattak egy házaspárt, de végül őket felmentették, az igazi tetteseket 1961-ben fogták el. A három vádlott közül kettőt a Szegedi Katonai Bíróság halálra ítélt. A valószínűsíthetően személyes okokra visszavezethető bűncselekmény ellenére a vádlottak elleni első vádpont a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntette volt. A másodfokú bíróság ítéletének indoklása szerint „a csoportosulás akkor vette fel a szervezkedés fogalmának megfelelő ismérveket, amikor a vádlottak Keve hdgy. megölésében megállapodtak”.¹³ Az igaz, hogy a tettesek magukhoz vették Keve szolgálati pisztolyát, de az állítás, hogy Keve Mihály „ellenforradalmi szervezkedés” áldozatává vált, igen erős csúsztatás, manipuláció eredménye.

Ha a halotti anyakönyvek adatait és a Fekete Pál által leírtakat egybevetjük, valamint beszár-

mítjuk a kádári értékelés szerinti hősi halottakat, 1956 következtében Békés megyében mintegy 20 személy vesztette életét.

Visszatérve 1956 decemberéhez, ekkorra már a karhatalmat megerősítették annyira, hogy támadást indítson a kialakult kettős hatalom fel számolására és a társadalom megtörésére. Békés megyében 1956 december elején számos helyen tüntettek a forradalom mellett és a Kádár-kormány ellen. December 8-án Battonyán három ezres tömegtüntetés zajlott, a tüntetők lefegyverezték a rendőrséget és határőrséget, délután megérkeztek a szovjet tankok, másnap már letartóztatták a forradalom helyi vezetőit. December 10-én Dobozon Nagy Lajos forradalmi bizottsági tag rálőtt a karhatalmistákra, ketten könnyebben megsérültek. December 11-én esett áldozatul Mák András Kevermesen. December 17-én a gyulai rendőrséget vették körül a karhatalmisták. A rendőrök védelmére jelentős tömeg gyűlt össze, ellenük a karhatalom könnygázt vetett be, majd fegyverhasználatra is sor került, minek következtében két könnyebb és egy súlyos sérülés történt.¹⁴ Ekkor történt, hogy Mátyás Erzsébet és Farkas Mihály Gyulaváriban mentek, és csatlakoztak az ottani csoportosuláshoz. Ezután a csoport a határőrségnél fegyvereket szerzett, majd a gyulavári hídra ment, hogy megakadályozza a karhatalom Gyulaváriban vonulását, azonban a karhatalmisták nem mentek ki Váriban, a fiatalok hamarosan leadták a fegyvereiket. Ezután került sor a statáriális eljárásra, melynek következtében kivégezték Mátyás Erzsébetet és Farkas Mihályt.

A statárium 1956. december 11-i bevezetése vízvázalásztónak bizonyult. Ekkor jelent meg a *Magyar Közlöny*ben az 1956. évi 28. sz. törvényerejű rendelet a rögtönbíráskodásról. A statáriális bíráskodás hatálya alá tartozott a gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás (fosztogatás), közérdekű üzemek szándékos megrongálásával elkövetett bűntett, továbbá a löfegyver, lőszer, robbanószer, illetőleg robbanóanyag engedély nélküli tartása által elkövetett bűntett. A törvényerejű rendelet büntetté nyilvánította a hatóságnak való bejelentés elmulasztását arról, ha más személy löfegyvert engedély nélkül tart birtokában. A rendeletet másnap kiegészítették az a bekezdéssel, hogy „a rögtönítélő bíróság, ha terhelhet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely

14 Erdmann 2006, 36., Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk” Tíz év után a sortűzekről, Bp., 2003., 112.

bűncselekményben bűnösnek nyilvánítja, ítéletében egyúttal halálbüntetést szab ki”.¹⁵ E kiegészítés alapján szabta ki a halálos ítéleteket a katonai bíróság Mátyás Erzsébet és Farkas Mihály ügyében. Nagy Lajos, aki még a statárium kihirdetése előtt lőtt a karhatalmistákra, 1957-ben a későbbi bírósági eljárás során megúsza börtönbüntetéssel. Igaz, hogy az elsőfokú bíróság által kiszabott 4 év 6 hónapi börtönbüntetést a másodfokú bíróság 10 évi börtönre súlyosbította. A Mátyás Erzsébetre és Farkas Mihályra kiszabott halálbüntetés, majd az azt követő brutális kivégzés a társadalom megfélemlítését, megtörését szolgálta.

Amint láttuk a letartóztatások már 1956 decemberében megkezdődtek, 1957 elejétől pedig tovább fokozódtak, a megye területén februárban 415, márciusban 784 személyt vett őrizetbe a rendőrség. A megyei ügyészség 1957-es lajstroma szerint már januártól megindultak az eljárások a forradalomhoz köthető ügyekben. A feljelentés tárgya szerint ilyen ügyek fordultak elő: izgatás, fegyverrejtegetés, tiltott határátlépés, szervezkedés, szovjet vagy hősi emlékmű ledöntése, megrongálása. Csak 1957-ben több mint 400 politikai ügyben indult eljárás, ez az összes ügynek mintegy 70%-át tette ki.¹⁶

1956 végétől megindultak a jogi felelősségre vonások is, kialakították a megtorlás jogi intézményrendszerét. A már említett rendeletek szerint a statáriális eljárás szabályai szerint működtek a katonai bíróságok 1956. december 15. és 1957. november 3. között. A katonai rögtönítélő bíráskodást egészítették ki a megyei és fővárosi bíróságokon létrehozott gyorsított eljárást lefolytató különutak, amelyek 1957. január 15. és június 15. között működtek. Az 1957. évi 25. sz. tvr. alapján állították fel a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsát. A Legfelsőbb Bíróság elnöke első fokon bármely ügyet a tanács elé utalhatott, valamint eljárta azokban az ügyekben, amikor a legfőbb ügyész itt emelt vádat. Másodfokon bármely bíróság ítélete elleni fellebbezés elbírálását a tanács elé utalhatták. Fellebbezés esetén a tanácsot nem kötötte a súlyosbítás tilalma, súlyosabb, akár halálos ítéleteket is hozhatott. Az 1957. évi 34. sz. tvr. alapján hozták létre a megyei (fővárosi) népbíró-

5 Erdmann, 2006., 39.

6 Fekete Pál: *Cseppek a tengerből. Békés megye mártírjai és áldozatai a második világháború alatt és után.* Bp., 2006., 390–395., Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BÉML.) XXXIII. 1. Oroszáza, 8/1957.

7 MNL BÉML XXXIII. 1. Csanádapáca, 5/1958., MNL BÉML XXIII. 257. b. 306/1957.

8 Erdmann Gyula: *Békés megye 1956-ban.* II/1., Gyula, 2007., 90–91.

9 A katonák és a határőrök kb. 30%-a, az államvédelmi beosztottak, kb. 10%-a szovjetek és más magyar fegyveres erők között szervezetlenség miatt kialakult tűzharcban vesztette életét. Horváth–Tulipán, 2006., 81.

10 *A forradalmi munkásmozgalom Békés megyei harcászata.* I., Békéscsaba., 1979., 231–232.

11 MNL BÉML XXV. 5. f. 391/1957.

12 Erdmann 2006, 641., Horváth–Tulipán, 2006., 97.

13 MNL BÉML XXV. 10. c. B 580/1957.

15 Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Bp., 2001., 107., A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. 32. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny*, 1956. december 13., 596.

16 MNL BÉML XXV. 5. f.

„Népi államunk és rendszerünk humanista kézzel bánt az egyszerű, megtévedt emberekkel.”

A csanádapácai Horváth Lajos '56-os mártíromsága

A címben szereplő idézet Miklya Jenő 1962-ben megjelent közséi monográfiájából származik¹, és az 1956-os forradalmat követő megtorlásra utal. Arról, hogy Békés megyében mindez mit is takart a gyakorlatban, képet alkothatunk Sáfár Gyula a *Bárka* jelen számában közölt tanulmányából. A rendőrségi kimutatás szerint egyedül az orosházi járásban 40 főt internáltak, 15 lett vizsgálati fogoly, preventív őrizetbe került 15, és a bíróság 153 személyt ítélt el.² Csanádapácán Csabai Józsefnek, a forradalmi nemzetőrség parancsnokhelyettesének meghurcoltatás, több mint fél éves fogság, népbíró-sági tárgyalás – „A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel” vádjával –, de végül felmentő ítéletet jutott.³ Dr. Mihály Gábornak, a forradalmi tanács tagjának, akit izgatás vádjával fogtak perbe, már 3 év 8 hónapos börtönbüntetést, pénzbírságot és vagyonelkobozást, illetve évtizedekig hurcolt bélyeget hozott ugyanez a procedura.⁴ Rideg Károly – a forradalmi tanács intézőbizottságának tagja – jutalma állítólagos fegyverrejtegetésért már 15 év fegyház lett⁵, és Horváth Lajosnak, a forradalmi tanács el-

nökének az életét vette el ez a „humanista kéz”. Az ő emlékének adózunk ezzel a rövid írással.

Horváth Lajos (1909–1957) középparaszti családból származott: szülei 14 hold földön gazdálkodtak Csanádapácán. Hat elemi osztályt végzett el, s 1933-as házasságkötése után maga is egyénileg gazdálkodott az öt testvére mellett szüleitől örökölt 2 hold földön, melyhez esetenként további 5-6 holdat is bérelt. Seres Máriával kötött házasságából egy gyermeke született, Mária 1934-ben. Katonai szolgálatát 1931-ben töltötte le, majd 1940-ben és 1944-ben ismét behívták. Harcolt a világháborúban, és 1944-ben Tiszaújfalunál szovjet fogságba esett. Hazatérte után tovább folytatta törpebirtokán a gazdálkodást: a földhöz és a parasztsághoz való ragaszkodását mutatja, hogy 1948-ig a Nemzeti Parasztpárt tagja volt. 1949-ben izgatás vádjával 8 hónap börtönre ítélték, büntetését 1950-ben Szegeden töltötte le.⁶ A családi emlékezet szerint a bűne a termelőszövetkezet szervezésével szembeni ellenállás volt.⁷ Az 1950-es években is egyéni gazdálkodóként tartotta el családját, a Tsz-be soha nem lépett be.

1956-ban aktív részese volt a forradalom csanádapácai eseményeinek. Bár az október 28-án, mintegy 200 fő által megválasztott első munkástanácsból még kimaradt, október 30-án az 1000-1500 fő részvételével lezajlott népgyű-

1 Miklya Jenő: *Csanádapáca. Adatok a község történetéhez, földrajzához, néprajzához*. Csanádapáca, 1962. 114.

2 Az orosházi rendőrségi nyomozóhivatal jelentése az MSZMP járási bizottságának. 1959. 04. 16. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (továbbiakban: BéML) XXXV. 1.921.

3 Csabai József pere. BéML XXV. 10. c/55., B. 791/1957.

4 Dr. Mihály Gábor és társaink pere. BéML XXV. 10. c/43., B. 621/1957.

5 Miklya: i. m. 114. A könyvben csak R. K. monogram szerepel. A monogramot Zsikai Rajmund Péter, a Csanádapácai Helytörténeti Gyűjtemény vezetője oldotta fel.

6 Horváth Lajos fegyverrejtegetési ügye. BéML XXV. 5. f/6., 1957.Bül.29.

7 Fekete Pál: *Cseppek a tengerből. Békés megye mártírjai és áldozatai a második világháború alatt és után*. Bp., 2006. 149–150.

sági tanácsokat.¹⁷ Népbíró-sági tanácsot a Fővárosi Bíróságon kívül öt megyében hoztak létre, Békés megyében népbíró-sági tanács nem működött. A legfelsőbb pártvezetés határozatai alapján kialakított intézményrendszer a minél hatékonyabb megtorlást szolgálta. 1956 után a bírói karban is történtek változások, számos megyei bírósági elnököt leváltottak vagy más munkakörbe helyeztek. Klaukó Mátyás, az MSZMP megyei intézőbizottságának elnöke 1957 februárjában a megyei bíróság elnökének, Guidi Bélának és a megyei ügyészség vezetőjének a leváltását kérte a pártközponttól. Guidi Béla esetében az egyik kifogása az volt, hogy a párttól és kormánytól független „osztályfeletti bíróság” jelszavát terjeszti a bíróságon. „Az ellenforradalmárokkal való együttérzését bizonyítja az, hogy azok terrorcselekményei felett nem háborodott fel sohasem, ugyanakkor nagy hangon háborgott az egyes karhatalmisták kisebb túlkapásai felett.”¹⁸ A megyei ügyésztől is nagyobb szigorúságot várt volna el a pártvezetés. Klaukó kifogásolta, hogy bár „igen sok politikai őrizetést adtak át az ügyészségnek, a vádemelés igen lassan megy, illetve nem született még egyetlen ítélet sem”. A megyei bíróság elnökének Oláh Lászlót javasolták, a megyei ügyészség vezetőjének pedig Pálfi Ferencet. Oláh László végül a megyei ügyészség vezetője lett, Guidi Béla pedig a megyei bíróság elnöke maradt.¹⁹

1957-ben a megyében is megindultak a bírósági eljárások. Erdmann Gyula számításai szerint Békés megyében 688 bírósági ítélet született 1956-tal kapcsolatban. Az elítéltek zöme munkás, iparos, földműves, kisparaszt, valamint értelmiségi volt. Kulák, horthysta katonatiszt, egykori csendőr mindössze 42 elítélt volt.²⁰ Azonban a hatalom nemcsak a régi ellensége csapott le, hanem az újabbakra is, akik a pártot „elárulták”. Egy 1957-es bírósági tájékoztató szerint „a bíróságok nem eléggé következetesen alkalmazzák a kormánynak azt a politikáját, hogy az ellenforradalmi bűncselekményt elkövető osztályidegen és huligán elemeket a törvény teljes szigorával kell büntetni, de ugyanígy kell eljárni azokkal a dolgozó osztályhelyzetű személyekkel szemben

is, akik osztályukat tudatosan elárulva, főbenjáró bűncselekményt követtek el”.²¹ Ezen az elven gyakorlatilag minden társadalmi helyzetű egyént szigorú megtorlás alá lehetett venni. Ugyanakkor létezett a megtévesztett vagy megtévedt dolgozó fogalma is, aki hatalom szerint nem azonos a „tudatos ellenforradalmár bűnözővel”. A büntetés mértékének kiszabásakor a bíróságok nem is voltak következetesek. Előfordult, hogy valaki pusztán verbális vétségért két év börtönre ítélték, más pedig aktív forradalmi tevékenységért néhány hónap börtönt kapott. A fellebbezési ügyekben számos esetben súlyosbítottak az első fokon kiszabott büntetésen. Szarvasi Györgyöt a szarvasi forradalmi bizottság elnökét a megyei bíróság tíz év börtönbüntetésre ítélte, társai, Csicsely Mihály és Lászlóffy István nyolc–nyolc, Lustyik János négy, Kiszely Mihály pedig három évet kapott. Még Guidi Béla, a megyei bíróság elnöke is túlzóan súlyosnak érezte az ítéletet. Jelentésében leírta, hogy „a vádlottak nem fejtettek ki olyan mérvű irányító tevékenységet, hogy legalább Békés megyében befolyásolták volna az ellenforradalmi hangulat kialakulását, sem pedig semmilyen erőszakos cselekmény elkövetése nem esik a terhükre, úgyhogy az osztályidegen vádlottakkal szemben is szerintem kevésbé súlyos büntetések is megfelelőek lettek volna”. Különösen súlyosnak tartotta Kiszely Mihály dolgozó paraszt három évi börtönbüntetését, mert ő hivatkozhatott volna arra, hogy Szarvasi, Csicsely és Lászlóffy megtévesztette és kihasználta.²² Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság Népbíró-sági tanácsa a fellebbezési tárgyaláson súlyosabb ítéletet hozott. Szarvasi György 15 évet, Csicsely és Lászlóffy 10–10 évet, Lustyik 6 évet kapott, csak Kiszely büntetése nem változott. Nyilvánvaló, hogy a vádlottak „osztályhelyzete” volt a súlyosbítás oka.

1958 végére a büntetőperek zömében lezajlottak, az ítéleteket végrehajtották. Az elítéltek 1960-ban, majd 1963-ban szabadultak, de a bűnhődésnek ezzel nem volt vége, sokan eredeti szakmájukhoz nem térhettek vissza, csak segédmunkásként tudtak elhelyezkedni. Ráadásul a börtönök alatt a megtorlás az elítéltek családját is elérte, házastársukat elküldték a munkahelyükről, gyermekeik iskoláztatása megnehezült. Az 1956 utáni megtorlás évtizedekig súlyos árnyékként vetült nemcsak a volt elítéltekre, hanem az egész társadalomra.

21 Tájékoztató a büntetőbíróságok 1957. december havi működéséről, MNL BéML, XXV. 10. a. 3. doboz

22 MNL BéML, XXV. 10. a 1957.El.I.A.23/11.szám

17 Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Bp., 1993., 40–41.

18 Erdmann, 2006., 578.

19 Guidi később megbízható tanácsvezető bíró lett a Fővárosi Bíróságon, ő tárgyalta Mansfeld Péter és társai ügyét első fokon. Zinner, 2001., 187.

20 Erdmann, 2006., 43.

lés már az 50 fős forradalmi tanács tagjai közé választotta, majd a tanácsstagok bizalmának köszönhetően elnökhelyettes lett, néhány nappal később pedig Kocsis János lemondása után a forradalmi tanács elnöki tisztét tölthette be.⁸

Elnöki működése alatt a tanács döntött többek között a már felállított nemzetőrség új vezetőinek kinevezéséről, feladatainak meghatározásáról. A nemzetőrség dolga lett a fegyverek begyűjtése, a rend fenntartása, az éjjel-nappali szolgálat, az utak fokozott felügyelte a vidékre menekülő ávósok miatt stb. A forradalmi tanács az egység megőrzése érdekében kimondta a pártok szervezésének tilalmát, a szolidaritás nevében gyűjtést rendelt el a főváros megsegítésére, ezek mellett tárgyalt a Földműves Szövetkezet és a község termelőszövetkezeteinek helyzetéről, és kiállt a szövetkezeti vagyron leltárba vétele és megőrzése mellett.⁹ Horváth Lajos személyes elköteleződését jól mutatja aktív szerepvállalása is: elnökként maga képviselte a települést a járási forradalmi tanács gyűlésén,¹⁰ a nemzetőrség számára fegyvereket vételezett Orosházán a tüzérlaktanyából,¹¹ a budapesti segélyszállítmány egyik kijelölt kísérője volt. Az általa irányított forradalmi tanács működése, mint a fentiekből is látható, elsődlegesen a rend és a nyugalom megőrzésére irányult, s törekvése eredményesnek is bizonyult: a községben számottevő rendbontás sem a forradalom napjaiban, sem a szovjet katonai beavatkozást követően nem történt.

Csanádapácán a forradalmi munkástanács november 4-ét követően is megőrizte vezető szerepét,¹² november 21-i ülésén amellet, hogy

kinyilvánította elköteleződését a forradalom elvei mellett, és a kormányhoz juttatandó petíció megfogalmazásáról határozott, mely többek között a demokrácia, szabad választások, az oroszok kivonása, a deportálások beszüntetése követelését is tartalmazta, döntött számos rákosista községi tanács tag visszahívásáról is.¹³ A forradalom idején eltávolított kommunista tanácsi vezetők még a következő hónapban is eredménytelenül próbálták visszaszerezni pozícióikat. December 6-án a községi tanács végrehajtó bizottsága és a Forradalmi Munkástanács intézőbizottsága közös ülésén a volt V. B. elnököt, Dancsó Andrást ismételten felmentette, mert „munkáját sok esetben önkényesen és törvényellenesen végezte”, s helyébe Horváth Lajost nevezte ki, helyettesévé pedig Kovács Istvánt, a forradalmi tanács elnökhelyettesét jelölte.¹⁴

Ebben a helyzetben érkezünk el tehát Horváth Lajos mártíromságának közvetlen előzményeihez. 1956 decemberében járunk. Ekkorra az országban már egyre biztosabb lábakon állt a Kádár névvel fémjelzett új rendszer. A kezdeti bizonytalankodás után rendeletekkel semlegesítették a forradalmi tanácsok szerepét, és iktatták ki fokozatosan a forradalmi vezetőket a hatalom gyakorlásából.¹⁵ Ennek ellenére Horváth Lajos még mindig Csanádapáca választott vezetője volt, a községi tanács elnöke, sőt, mint láttuk, a V. B. elnökhelyettese is a forradalmi tanácsból lett átvéve.¹⁶ Erre az akkor már fölöttébb visszásnak tekinthető helyzetre hívta fel a figyelmet a *Békés Megyei Népiújság* 1956. december 14-i cikke, mely Horváth Lajost rágalmazva egyenesen iszákos, szalonna-, tyúk- és tehéntolvajnak minősítette a község vezetőjét.¹⁷ Még ugyanaznap éjszaka egy

karhatalmista különítmény támadta meg Horváth Lajos házát, akinek udvarán a géppisztolysorozatok mellett egy kézigránát is robbant, a házigazdának és egy vendégének azonban sikerült elmenekülnie. Másnap a községben kisebb tüntetés szerveződött a tanásházánál, mivel az a hír terjedt el, hogy a V. B. elnököt elhurcolták a karhatalmisták. Az összegyűlteket maga Horváth Lajos nyugtatta le, s utána Orosházára ment a rendőrségre, hogy ott tisztázza az előző éjjel történeteket. A rendőrségen azonban lefogták, és fegyverrejtegetés, valamint emberölés kísérletnek vádjával őrizetbe vették.¹⁸ Bár dokumentumokkal nem igazolható, december 14-e eseményei egy összehangolt támadásnak tűnnek, melynek célja Csanádapáca még mindig hivatalban lévő forradalmi tanácsi elnökének a hatalomból való elmozdítása lehetett. Nem tudjuk, hogy volt-e közvetlen összefüggés a *Népiújság* figyelemfelkeltő cikke, illetve a karhatalmisták éjszakai támadása között, mindenesetre a cél megvalósult: Horváth Lajos börtönbe került, s nem sokkal később már ismét a többszörösen leváltott, korábbi kommunista V. B. elnök, Dancsó András irányította a települést.¹⁹

Mi történhetett azon a decemberi éjszakán, és hogyan alakult Horváth Lajos további sorsa a következő hónapokban? Utóbbi kérdésre könnyebben tudunk válaszolni: a következő 2 hónapot Horváth Lajos vizsgálati fogságban, majd előzetes letartóztatásában töltötte, előbb Orosházán, majd Békéscsabán. A nyomozati szakasz lezárulta után azonban a Békés Megyei Ügyészség részéről vádemelés bizonyítékok hiányában nem történt, így 1957. február 15-én elrendelték Horváth szabadlábra helyezését, és hazatérhetett otthonába.²⁰ Sokkal nehezebben rekonstruálhatóak az éjszakai támadás eseményei, hiszen forrásként csak a vizsgálati anyag fölöttébb megbízhatatlan és egymásnak gyakran ellentmondó tanúvallomásaira támaszkodhatunk.

A vádlottak vallomása alapján Horváth Lajost már december 13-a éjszakáján zaklatták ismeretlenek, amiről jelentést is tett a helyi rendőrsőn, majd Tóth János rendőrtörzsőrmester tanácsára a következő éjszakára járórt szervezett, melyben rajta kívül még négyen vettek részt. A járőrözés be-

fejeztével egyikük, Szakál Kálmán Horváthéknál maradt egy késői vacsorára, s ezalatt jelentek meg a háznál a karhatalmisták. Tisztázatlan az a kérdés, hogy az egység milyen céllal és körülmények között került a településre. A karhatalmisták vallomásuk alapján csak szokásos körútjukat teljesítve álltak meg Csanádapácán, ahol a helyi rendőrökkel találkozáva, azok javaslatára mentek Horváth Lajos házához, hogy ellenőrizzék, nem történt-e az előző éjjelihez hasonló újabb zaklatás. A céljuk tehát nem hogy Horváth elfogása lett volna, hanem éppen a megvédése. Ismerve a korszak általános jellemzőit (a segítőkész, barátságos karhatalmista képe nem éppen tipikus 1956 végén), s különösen figyelembe véve Horváth Lajos fentebb már részletezett helyzetét, ez az állítás nehezen fogadható el. Sokkal valószínűbb, ahogy arra utaltunk, hogy a kiszállás tényleges célja Horváth elfogása, és közéletből való kikapcsolása lehetett. A háznál zajló események rekonstruálása is nehézségekbe ütközik. Egyértelmű, hogy a karhatalmisták körbevettek a házat, sőt egyikük az udvarra is bemászott, s utána felszólították a házigazdát, hogy jöjjön elő. Amikor az kinyitotta az utcai kiskaput, megkezdődött a lövöldözés. Az egység tagjainak állítása szerint Horváth nyitott tüzet rájuk, amelyet ők csak viszonzottak, sőt először figyelmeztető lövéseket is adtak le. Tény, hogy Horvát Lajos és Szakál Kálmán elmenekült, őket előállítani nem tudták, pedig még egy kézigránát is a menekülők után dobtak a kertben. A lövöldözésben az egyik karhatalmista állítólag megsérült, bár ennek súlyosságát jól mutatja, hogy azt saját tanúvallomása szerint ő maga sem érzékelte. Csak az események után hívták fel rá a figyelmét társai, hogy vérzik a keze. Mindenesetre ezek a vallomások voltak hivatottak igazolni azokat a vádakat, miszerint Horváth Lajosnak fegyvere volt, azt használta is a karhatalommal szemben, egy embert megsebesítve emberölési kísérletet követett el, majd a helyszínről elmenekült (ami szintén bűnösségét igazolja). A nyomozás során tartott házkutatás során azonban semmilyen fegyvert nem találtak – annál is inkább érdekes ez, mert 1956–57 fordulóján nem egyszer a kutatók maguk gondoskodtak a keresés eredményességéről, az általuk előre elhelyezett fegyver megtalálásával. Így az első rendű tárgyi bizonyíték hiányzott a vádhoz, ráadásul a tanúvallomások alapján azt sem lehetett megállapítani, hogy ténylegesen ki kit lőtt meg, hiszen az udvaron is tartózkodott karhatalmista, aki kifelé tüzelhetett

8 Jegyzőkönyv, Csanádapáca község munkástanácsa. 1/1956, 2/1956. Zsikai Rajmund Péter tulajdonában lévő másolat. Részben közli: Erdmann: i. m. 52–55.; Miklya szerint Horváth Lajost a forradalmi tanács november 2-i intézőbizottsági ülése választotta meg elnökké. Miklya: i. m. 112.

9 Jegyzőkönyv, Csanádapáca Községi Forradalmi Munkástanács. 3/1956. Zsikai Rajmund Péter tulajdonában lévő másolat.

10 A járási forradalmi tanács ülésének jegyzőkönyve. BéML XXV. 10. c/ B.790/1957. Közli: Erdmann: i. m. 107.

11 Horváth Lajos tanúvallomása. Horváth Lajos fegyverrejtegetési ügye. BéML XXV. 5. f/6., 1957.Bül.29.

12 1956 november–decembere az un. kettős hatalom időszaka volt az országban, mikor a szerveződő Kádár rezsim még a szovjet tankokra támaszkodva is csak részben tudta ellenőrizése alá vonni az országot, s a nyugalom fenntartása érdekében még eltűrte munkástanácsok működését is. Békés megyei vonatkozásairól bővebben ld.: Somlai Katalin: Békés megye. In.: Szakolczai Atilla–Á. Varga László (Szerk.): *A vidék forradalma*, 1956. Bp., 2003. 112–120.

13 Jegyzőkönyv, Csanádapáca Községi Forradalmi Munkástanács. 4/1956. Zsikai Rajmund Péter tulajdonában lévő másolat. Részben közli: Erdmann: i. m. 55–57.

14 Tanácsülési és V. B. ülési jegyzőkönyv, 1956. Csanádapáca Községi Tanács V. B. BéML XXIII. 710. a/6.

15 A 6/1956. (XI.12.) Korm. sz. hat. előbb tanácsadó szerepre kárhoztatta, majd a 17/1956 (XII.8.) Korm. sz. hat. meg is szüntette a forradalmi bizottságokat. Erdmann: i. m. 60.

16 Kovács Istvánt csak többszöri próbálkozás után, 1957 második felében tudták elmozdítani V. B. elnökhelyettesi pozíciójából. Tanácsülési és V. B. ülési jegyzőkönyv, 1957. Csanádapáca Községi Tanács V. B. BéML XXIII. 710. a/7.

17 A törvény törvény legyen Csanádapácán is! *Békés Megyei Népiújság*, 1956. 12. 14.; Néhány nappal később a Népiújság újabb cikkben foglalkozott már kifejezetten Horváth Lajossal, melyben mint többszörösen büntetett bűnözőt mutatta be. Még egyszer Horváth Lajosról. *Békés Megyei Népiújság*, 1956. 12. Az újságból kivágott cikk megtalálható: Horváth Lajos fegyverrejtegetési ügye. BéML XXV. 5. f/6., 1957.Bül.29.

18 Horváth Lajos fegyverrejtegetési ügye. BéML XXV. 5. f/6., 1957.Bül.29.

19 Tanácsülési és V. B. ülési jegyzőkönyv, 1957. Csanádapáca Községi Tanács V. B. BéML XXIII. 710. a/7.

20 Határozat a nyomozás megszüntetéséről. Horváth Lajos fegyverrejtegetési ügye. BéML XXV. 5. f/6., 1957.Bül.29.

fegyverével saját társait veszélyeztetve. Önmagában az a tény pedig, hogy Horváth elmenekült, még az 1950-es évek fölöttébb kérdéses igazságszolgáltatási gyakorlatában is kevésnek tűnhetett a vádemeléshez, hiszen ki ne tette volna ugyanazt, amikor lövöldöznek, és gránátokat dobálnak az udvarán.²¹

Az események további alakulása szempontjából megítélésünk szerint döntő szerepe lehetett Horváth Lajos felmentésének és szabadon bocsátásának. Hazaérkezése után néhány nappal, február 20-án ugyanis ismét megjelent egy hétfős karhatalmi egység Csanádapácán, őrizetbe vette, majd a rendőrsre vitte a forradalmi tanács egykori elnökét, s ott olyan súlyosan bántalmazta, hogy belehalt sérüléseibe. A történetek rekonstruálásában az esetleges mozgatórugók feltárásában csak a halálesetet követő peranyagra, illetve néhány közvetett tanú évtizedekkel későbbi visszaemlékezéseire támaszkodhatunk. Lássuk először az események lefolyásának menetét. A tanúk egybehangzó vallomása szerint a karhatalmista különítmény a déli órákban érkezett Csanádapácára, és ebédet követően – Horváth Mária emlékei szerint ittas állapotban – a kora délutáni órákban vitték be a helyi rendőrsre Horváthot. Itt pusztán kézzel és gumibottal ütlegették, majd miután a járőr vezetője „elbeszélgetett” vele, és az osztag távozott a településről, a karhatalmisták állítása szerint az áldozat saját lábán hagyta el az őrsöt, haláláról csak másnap értesültek, mikor a tanácsháza istállójában rátaláltak a holttestre.²² Horváth Mária emlékei szerint azonban édesapja – akit elhurcolása után az őrsig követett, majd miután oda bejutni nem tudott, órákig a közelben várakozott – már soha nem hagyta el élve a rendőrség épületét, ellenben éjfél tájban a tanácsházától lovas kocsin ment a rendőrséghez, majd hamarosan valamit szállítva visszatért, és eltűnt a tanács udvarán. A katonai ügyészséget a gyilkosságról Szlavcsek Tódor helyi orvos értesítette, akit állítólag még az éjszaka folyamán arra próbáltak rávenni, hogy állítson ki bizonyítványt arról, hogy az elhunytat a lovak taposták össze, s miután erre nem volt haj-

landó, őt is megverték.²³ A holttestet azt követően az egyik temetői kriptában helyezték el, azt a hozzátartozók nem nézhették meg, majd a katonai ügyészség embereinek megérkezése után a temető kertben szabadban lezajló boncolás után engedélyezték az eltemetését. A boncolási jegyzőkönyv hiányában arról, hogy milyen állapotban volt a holttest, sokáig csak az Orosházi Járási Ügyészségen 1992-ben lefolytatott eljárás tanúvallomásai alapján alkothattunk képet. Ribár János vallomása szerint – akit a katonai ügyészség embere hívott oda a boncolás után, hogy öltöztesse fel az elhunytat – a test teljesen össze volt verve, tiszta fekete volt a véraláfutástól, és az egyik szeme ki volt ütve. Sajgó Andrásné Zatykó Erzsébet tanúvallomása szerint pedig, aki a boncolási jegyzőkönyvet gépelte, a test szörnyen meg volt csonkítva, „többszöri késszúrás, nyelve, füle levágva, szeme kiszúrva, sőt a hímvesszője is le volt vágva.”²⁴ Bár a köztudatba az 1990-es évek cikksorozatainak is köszönhetően ez utóbbi változat került be, és köszön vissza az irodalomban is,²⁵ a részletes boncolási jegyzőkönyvnek a Békés Megyei Levéltárban nemrég fellelt példánya Ribár János állítását erősíti meg, a szörnyen összevert holttestről, míg a test megcsonkítására nem találhatunk benne adatokat.²⁶

Bármilyen állapotban is volt a holttest, az vitathatatlan tény, hogy a karhatalmisták brutális kegyetlenséggel összeverték Horváth Lajost, és ez okozta a halálát. Mi lehetett a mozgatórugója tetüknek, lehet-e találni valami magyarázatot a történetekre? Az esetet követő bírósági tárgyalás tanúvallomásai alapján valószínűsíthető, hogy a karhatalmisták Horváthban, a felmentő határozat ellenére, továbbra is a bajtársaikra fegyverrel támadó, de a jogos büntetést elkerülő, ráadásul a település rendjét veszélyeztető felforgató elemet láttak. Horváth bűnösségét egyébként a bíróság is tényként kezelte, s azt hogy nem került börtönbe csak az igazságszolgáltatási rendszer hibájának tekintette. A II. rendű

vádolt vallomása szerint: „Horváthot leginkább azért vertük meg, mert a karhatalmistának átlőtte a kezét. Igaz hogy emiatt a polgári bíróság felmentette, bizonyíték hiányában, de a nevezett nálunk beismerte, hogy meglőtte a karhatalmistát.”²⁷ Bosszúról lehetett tehát szó, mellyel a szerintük téves felmentő határozatot igyekeztek orvosolni a karhatalmisták. A történelem nem ismeri a „mi lett volna ha” kérdését, mindenesetre feltételezhető, hogyha Horváth Lajost bűnösnek találják és elítélik az ellene decemberben felhozott vádakban, akkor néhány év börtön után hazatérhetett volna családjához, és elkerülhetett volna a „büntetőosztag igazságtételét”.

Röviden szólunk kell még az eset utóéletéről is, mert bár korántsem volt példa nélküli az 1956-ot követő hónapokban, hogy valaki a karhatalom intézkedésének áldozatául esett, további folytatása is lett az ügynek: az egység tagjait ugyanis, ahogy már utaltunk rá, letartóztatták, perbe fogták, és a Szegedi Katonai Bíróság 1957. április 23-án bűnösnek találta őket többek bántalmazásából származó halált okozó súlyos testi sértés, valamint szolgálati hatalommal való visszaélés büntetében. Az I. és II. rendű vádlottak: Molnár László fhdgy., az Orosházi Járás karhatalmi parancsnoka és Bálint Lajos r. alhdgy., az Orosházi Rendőrs parancsnoka 1-1 év, a III. rendű vádlott: Györfi Ferenc fhdgy. karhatalmista 10 hónap, míg a IV–VII. rendű vádlottak: Szabados Antal fhdgy., Varga Ferenc fhdgy., Horváth József fhdgy., Tajsz Zoltán törm. karhatalmisták 8-8 hónap börtönbüntetést kaptak 3 év próbaidőre felfüggesztve.²⁸

A kifejezetten enyhe ítélet, illetve az egész tárgyalás lefolyása és hangneme jól példázza a korszak elfogult és politikai megrendelésre dolgozó igazságszolgáltatását. A középkori karneválok megfordított világát idézik a jegyzőkönyvek, ahol a fent és a lent, a jó és a rossz, a tettes és az áldozat szerepei felcserélődnek. A gyilkosság elkövetői mind a munka hősei, akik lelkiismeretesen, bár kissé túlbuzgóan végezték feladatukat, „a legnehezebb időkben is jól megállták a helyüket, félelmet és fáradtságot nem ismerve örködték a népi hatalom biztonsága fölött.”²⁹ Ezzel szemben az áldozat egy iszákos, többször büntetett, semmirekellő izgatónak volt csupán, aki ráadásul még a karhatalmistákra is fegyverrel támadt, bár ez alól a vád alól felmentették, igaz, csak azért, mert „abban az időben még a polgári igazságszolgáltatás egyáltalán nem állt a helyén”. A tanúvallomásokból úgy tűnhet, hogy az elkövetők szinte külön figyeltek is rá, hogy kíméletesek legyenek az áldozatokkal: bár megverték, de „nem kívánták nevezettek halálát, hanem még arra is vigyáztak, hogy azok nemesebb testrészét ne üssék meg, időnként pusztán kézzel csak arcul ütötték őket, a gumibottal pedig azok fenekét ütötték”.³⁰ Az I. rendű vádlott szavaival élve: „Mi egyébként sem vertük meg annyira, hogy az halálos legyen, mi csak kicsit meg akartuk nevelni.”³¹ Így simogatott 1956 után az állam mártírokat teremtő „humanista keze” Magyarországon.

27 Molnár László fhdgy. és társainak pere. Szegedi Katonai Bíróság, B.I.168/1957.

28 Ítélet Molnár László fhdgy. és társai perében. Szegedi Katonai Bíróság, B.I.168/1957; Érdekesképpén jegyeztük meg, hogy 1957 márciusában konkrétan erre az ügyre is hivatkozva belügyminiszteri parancs jelent meg a karhatalmi túlkapasok beszüntetésére vonatkozóan, mivel „az ilyen cselekmények rontják a karhatalom tekintélyét, elriasztják a dolgozókat azon egységek munkájának támogatásától, melyek ezeket elkövetik, akadályozzák a dolgozóknak a proletárhatalomba vetett bizalma további megerősödését.” A belügyminiszter 4. számú parancsa az egyes karhatalmi egységeknél meglévő durvaságok megszüntetéséről, 1957. március 28. *Betekintő*, Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata. http://www.betekinto.hu/dokgyujt_7 (2016. 08. 18-i letöltés)

29 Tevékenységüket a párt tudtával és jóváhagyásával a közös érdekében végezték, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az ítélet után néhány nappal mindannyian a „Munkás-Paraszt Hatalomért” kitüntetésben részesültek. A karhatalom nem azonos az ávóval! *Napi Délkelet*, 1994.02.03.

30 Ítélet Molnár László fhdgy. és társai perében. Szegedi Katonai Bíróság, B.I.168/1957.

31 Jegyzőkönyv. Molnár László és társai perének zárt tárgyalása. Szegedi Katonai Bíróság, B.I.168/1957.

21 Horváth Lajos fegyverrejtegetési ügye. BÉML XXV. 5. f/6., 1957.Bül.29.

22 Molnár László fhdgy. és társainak pere. Szegedi Katonai Bíróság, B.I.168/1957. A Hadtörténelmi Levéltár által kiadott hiteles másolat Horváth Lajos lánya, Borza Árpádné Horváth Mária birtokában (Ennél a forrásnál a továbbiakban ezt külön nem jelöljük.)

23 Borza Árpádné Horváth Mária sajtóban megjelent visszaemlékezései: Csanádapácai horror I–VI. rész. *Délkelet, Heti Délkelet, Napi Délkelet*, 1991.11.21.–1992.01.16.

24 Jegyzőkönyv Sajgó Andrásné és Ribár János tanúvallomásáról. Orosházi Városi Ügyészség. Á.34/1992. Borza Árpádné Horváth Mária birtokában lévő eredeti példány.

25 Gumibotos demokrácia I–II. *Napi Délkelet*, 1994.02.02., 02.04.; Oroszlán szájából a dúvadak elé. *Békés Megyei Nap*, 2000.10.21.; Ribár János: 1956 - Emlékszem... *Orosházi Harangszó*, 11/4. sz. (2004 ősz); Fekete: i. m. 154.

26 Katonai törvényszéki boncolási jegyzőkönyv. (Horváth Lajos). Orosházi Járási Tanács V. B. Ig. Osz. BÉML. XXIII. 257. b/9., 360/1957.

► GYARMATI GYÖRGY

Okszerűség és fatalitás – 1956 apropóján

Ha a Kasszandrákat – beteljesedett jóslataik alapján – teljesítménybérrel honorálnák, már rég felköpött volna az álluk, s mehetnének kuncsorogni nyugdíjbiztosítási köz munkáért.

Vajon valóban van olyan összefüggés a forradalmak „kitörése” és a megelőző krízis-szituációk között, mint ahogy azt mifelénk sokáig tanították? Akkoriban, amikor az immár erősen deresedő halántékúak, meg szüleik generációja koptatta az iskolapadot. Az még elkönnyvelhető rendjén levőnek, hogy hosszabb háborúk fölően elég feszültséget, elkeseredést, elégedetlenséget képesek gerjeszteni egy-egy országban. A mindig differenciált nélkülözés-nincstelenség – közérzületté sűrűsödve – képes túllépni az elviselhetőség nehezen megállapítható ingerküszöbét, hogy azután a „nincs más kigázolás” eredővektorba torkolljon. Magyarázhatná ez, mondjuk az első világháború végi robbanásokat Európa vesztes térségeiben – ahogy az birodalmakat bomlasztva történt is. Ám az „utólag bölcs” logika mentén az 1920-as évek végi nagy válságnak mindenekelőtt az euro-atlanti „nyugati” világ tájain kellett volna hasonló ribilliót generálni, s mégsem történt ilyesmi. Kevésbé kerülünk zavarba, ha a klasszikus minták némelyikét nem a (kost’ was es kost’) „mindenáron forradalom” forgatókönyve felől próbáljuk valamifajta törvényszerűségként látni-láttatni.

A historikusok újabb generációja – a történeti vulkanológia újabb eredményeire támaszkodva – azt pedzegeti, hogy Franciaországban 1789-ben nem volt „forradalmi helyzet”. Feszültség persze volt, de korántsem olyan mélységű krízis, ami okot adott volna a robbanásra. Ráadásul már ülé-

sezett az a rendi gyűlés, amelyik – a válságot politikailag kezelendő – új alkotmányon dolgozott. Ebben a megoldást kereső folyamatba csapott be egy népfelkelés a Bastille nevű várbörtön elfoglalásával. Ennek közvetlen kiváltó oka az aktuális kenyérhiány volt. A dátum – július 14. –, az időjárási viszonyoktól függően az aratási időszak első fele, vagy éppen a dereka. Az előző évi muníció már a tartalékokkal együtt elfogyott, az új viszont még behordásra, cséplésre, malomra várt. Ekkorra adódott össze tűréshatárig feszülően az izlandi Laki vulkán évekkel korábbi tartós megakítvása – savas esővel, napsugárzás redukcióval –, s tette napi valósággá Európa nyugati részén a bibliai hét szűk esztendő. Mondhatnók, egy rendkívüli természeti katasztrófa generálta a társadalmi „üzemi balesetet”, s ez – ráterhelődve a politikai válságra – együttesen vezetett a régi rend feletti végítéletet kimondásához. Mindazonáltal a posztvulkáni pusztítást mellőzve épült be a „nagy francia” az európai közgondolkodásba úgy, mint a modernkori forradalmak etalonja.

A magyar történelemből jobban ismerhető 1848-as forradalom esetében bizonyos mértékig hasonló – vívónyelven – közbeszúrás, vagy elővágás állapítható meg. Pozsonyban ülésezett az országgyűlés, Kossuthék deputációja már a Hofburgban tárgyalt az új törvények véglegesítéséről. Azaz, folyamatban volt egy, a korabeli alkotmányos rend játékszabályai szerint zajló – s két évtizednyi reformkorral előkészített – vál-

ságrendezés. Ebben villámlott bele a március 19-i nagyvásár napjára tervezett – Kossuthal szólva – „kis pesti lárma”, ami a Bécsből jövő hírek hatására és a felgyorsuló fejleményekkel versenyt futva lett mintegy előre hozott „paraplás forradalom” már 15-én, Nemzeti dallal, illetve annak esküszünk-esküszünk refrénjével. Számunkra meg ettől kezdve ez lett a forradalmi minta.

Egy harmadik variáns a fentebbieknél is kuszább és fatalista, megint csak a válság „alkotmányos rendezése” felől nézve. Az, amelyik Szentpéterváron 1905 elején vezetett robbanás-hoz. Ott a cári titkosrendőrség, az Ohrana által – épp a szervezettebb munkásszövetségek ellen-súlyozására – organizált csoportosulás kívánt a Cár Atyuskához folyamodni, hogy javítson valamit ínséges helyzetükön. Vezetőjük, a szintén Ohrana ügynök Gapon pópa volt, s ezt a társulást leginkább hitét gyakorló, vallásos, monarchiához és cárhoz hű tagokból toborozták. Kidolgozott petíciójuk alkotmányos intézkedésektől várta helyzetük jobbítását. A rendszer iránt lojális – megszentelt templomi ikonokkal, zászlókkal felszerelkezett – munkások vonultak a palota felé, hogy átnyújthassák folyamodványukat minden oroszok felkentjének. Ám épp abból eredően, hogy ez – modern kifejezéssel élve – titkosrendőrségi kombinációs játék része volt, a palotaőrség nem volt beavatva a részletekbe. „Feladatukat végezve” lőttek a tömegbe, nem tudván arról, hogy a feléjük tartók az Ohrana által manipulált, illetve kézben tartott szervezetet képviselnek. No, ezután már alig lehetett olyan kármentő propagandát folytatni, hogy II. Miklós az ő népének szerető-megértő atyuskája. A sortűz egy táborba radikalizálta az elégedetlenek különböző irányzatait, s valóban bekövetkezett az a robbanás, ami mindmáig tankönyvi penzum.

1956 októberének nevezetes napja is felidézhető hasonló „képlet” mentén. A rendszer válsága – tudományosan legitimációvesztése – majdhogynem tapintható volt. Tardy Lajos (akkoriban) elcsapott jogtudor „Justitia istenasszony éveken át tartó megerősöklését” emlegeti – beleértve a nyögvenyelős rehabilitálások bumeráng hatását is. Zimándi Pius premontrei szerzetes meg a pesti utca napi politikai pletykáit (városi legendáit) naplójában rögzítve tárja elénk a hét-köznapok „szétszaladt a ménés” zűrzavarát, a bénuló kormányzás közepette viruló anarchiát. Mi másról lenne szó, ha már a logarléc apolitikus

józanágára nevelt műegyetemisták – újságuk címével szólva – a *Jövő Mérnökei* kényszerülnek válságmenedzselésre, s e tárgyú manifesztumuk pontjait kívánják beolvasatni az akkor legszélesebb körű nyilvánosságot jelentő rádióban. Olyan javallatokról volt szó, amiről a hatalom reprezentánsai is tudták, hogy – legalább részben – hasonló irányultságú intézkedések nemcsak kívánatosak, hanem célszerűek is lennének. Ehelyett a politikai rendőrség fegyveres alakulataival blokkolták a rádió épületét, a beolvasást megakadályozandó, amihez párosult a hatalom akkori első számú reprezentánsának, Gerő Ernőnek – ugyanezen rádióban – egy olyan beszéde, amely egyfelől a helyzet teljes félreismeréséről tanúskodott, másfelől azokat is radikalizálta, akik addig elfogadtak volna a felsőbbbségtől valaminő kibontakozást. (Vagy annak legalább a „mézesmadzagját”. Még arra se tellett.) Mindeközben a rádió épülete előtt – az épp annyira gyűlölt, mint amennyire retteggett ávósok – belelőttek a demonstráló tömegbe. Emlékezetes honi hasonlattal élve, ezt a „felirati-párti” erjedést a vitézlő politikai értetlenség és az erő demonstrálni próbáló hübrisz provokálta felkelésbe. Aztán történt, ami történt. Az évtizede egyközpontú akaratérvényesítésre törekvő, ám a gyakorlatban inkább centralizált anarchiát teremtő terroruralom – szó szerint – órák alatt mállott szét, teret nyitva egy „Csináljatok, amit tudtok!” más fajta országos szétsziláltságnak, merthogy a forradalmi öntudatú – vagy később annak eufemizált – szerveződések ekkor még inkább voltak atomizáltak, embrionális állapotban és egymásról alig tudók. Az annak idején „a vágy titokzatos tárgyát” jelentő ún. *munkásönigazgatás* – modernebbül „bázisdemokrácia”, vagy szubszidiaritás –, nem előzetesen végiggondolt társadomszervezési alternatívaként lett valósággá, hanem mint a hirtelenjében „szabadságra ítétek” azonnali kényszervállalkozása. S a nekik adatott összesen két hét még felskiccelni is alig engedte egy jobbnak hitt, remélt Magyarország kontúrjait. (Ebből az amorf kavargásból származik az a – napjainkig tovább örökölt – legenda, hogy e kurta időben úgymond igazi nemzeti egység teremődött volna. Ez, már csak a korabeli körülmények okán sem több, mint legenda. Maga a sokféleség hordozta az innovativitást, miközben kiforratlan volt – és kiforratlan maradt –, hogy melyik komponens vagy melyek kombinációja lehetne az üdvözítő alternatíva.)

A változás – változtatás – elvi belátással természetes, ám annak ideje és mikéntje nem mindig kalkulálható, alkalmasint kockázatos. Bármely berendezkedett társadalmi-politikai entitásban előállhat, hogy a létező rendszer fenntartása változtatást, reformálást kíván, miközben a reform, a változtatás kockázatos a rendszer fennmaradása szempontjából. Csapdahelyzet. A fentebbi példák arra utalnak, hogy amit forradalomnak élünk meg – vagy utólag így kategorizálunk – nem predesztinált, és több tényező diszkrét konstellációja „robbanthatja ki”. Van persze e történetekben oksági összefüggés, ám a történetekből eredővektorként összeálló „történelem” kevésbé tervezhető, prognosztizálható. Ha tetszik, az okszerűség és az alig kalkulálható véletlen – változó arányú – elegye. Esetenként gyűeleget. Ilyenkor rögzíthet a historikus – utólag – például forradalmi pillanatokat. De aligha lehet ezeket előjegyezni a kalendáriumban. A történelemből sok mindent lehet tanulni, de – ha egyáltalán – ez mindenkor *viszamenőleges és kanalizált, formatált tudás*. (Kérdéses, hogy akár jelenadaptációra, akár jövődőlésre alkalmas-e. Ezt szeretné ugyan elhitetni az „alkalmazott historizálás”, de az – időnként professzió köntösében tetszelgő – másik műfaj. Később még visszatérünk rá.) Ahogy kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba, ugyanúgy kérdéses, hogy változó körülmények között használható-e a történelmi tudás az aktuális krízishelyzetek kezelésére, konszolidálására, pláne jövődőlésre. Inkább mondható el a mögöttünk tudható röpké három-négyezer évről, hogy ha lett volna rá mód, know-how, licence, akkor is halált megvető bátorsággal álltunk ellen a „historia est magister vitae” kísértésének. Mennyivel szegényesebb lenne az emberiség története, ha első megfigalmazása óta bedőltünk volna ennek a tanmesének. (Így persze azt sem tudhatjuk felmérni, hogy mennyivel lennének tapasztalatokban, „gondolta a fene” fordulatokban szegényebbek, más mérőszámok alapján meg – talán – gazdagabbak.) Magyarán, a forradalomelméletek egy részére legalábbis áll az, ami a mottóban olvasható.

Idősavok és revolúció mintázatok

1956 ősze heroikus történelmi pillanat. Magyarország huszadik századi történelmében a legkiemelkedőbb kollektív nemzeti teljesítmény. Mindenekelőtt szabadság-apoteózis okán. Az

akkori idők legerősebb szárazföldi hadseregének páncélos alakulatait pesti tinédzserek amortizálták ócskavassá. A túlerővel szemben alul maradó „pacifikálás” közepette tartotta magát a passzív ellenállás: a csendes, búvópatak-szolidaritás napjai; a kamasznaplókba rejtett ellenállás-epizódok. A következő tavaszig lappangó, a rációnak fittyet hányó transzcendens MUK-hit („Márciusban újrakezdjük!”), vagy éppen a „sokakat elhurcolnak, de megmutattuk nekik!” patrióta dac. Ötvenhat parázsának elhamvadását konstatálták a hatvanas évek elején szabdalábra kerülők, akik a „konszolidációs apátia” láttán kérdezték: hát ezért harcoltunk, ezért mentek bitóra társaink, s kerültünk rács mögé évekre?

Másik olvasatban 1956 – hősiecs bukás. Ugyanúgy, mint bő évszázaddal korábban 1848/49. Ebből eredően lehet/kell – „van rá igény” – az előbbihez hasonlóan az utóbbit is mitologizálni. Mert „régis dicsőségünk” hol itt, hol ott késik az éji homályban – mindmáig. Nélkülözhetetlen legalább a virtuális győzelem, mert a közhely szerint „a történelmet a győztesek írják.” Még ha igaz lenne is ez a – hol Napóleonnak, hol meg Churchillnek tulajdonított – mondás, kérdés, hogy hányan olvassák. A fentebbi bon mot-t akár csak átmenetileg is komolyan véve, Magyarországnak például nem lenne huszadik századi történelme, mert ... Ehhez képest viszont annyit összeírtak (összeírtunk) már a letűnt század honi történelméről, hogy „azzal Dunát ...” A fentebbi maxima szerint viszont az nem történetírás. Más műfaji besorolás kerestetik. Mondjuk vesztesek jeremiádja, vagy túlélők balladája, (újabban public history). Régebben ezt igricekre, jokulátorokra bízta, de hát nekünk, utódoknak nem kötelességünk-e őrizni, tovább éltetni a hagyományt. Mert mi – ki, ha mi nem –, arra vagyunk predesztinálva, hogy mindig és mindenhol történelmet írjunk. Utólag, visszamenőlegesen újra megvívjuk a történet és/vagy a rekonstruálás vesződéses harcát a „legyőzött”, monolit pártállami terroruralom felett, a sokféleség (pluralizmus) demokratikus kíváncsai szerint.

Kezdték ezt az 1956 novemberétől vérbefagyasztott országból még elmenekülni tudó emigráns írástudók. Tették a dolgukat a kortárs krónika, a memoár – és az ezzel járó önigazolás – óhatatlanul öszvér műfajában. Fontos dolgot műveltek, mert egyfelől valamelyest ellenpontoszták a hazai hivatalos „ellenforradalom” bornírtságát, másfelől emléket állítottak az időközben mártír-

rá lett honmaradt küzdőtársaknak. Tehették ezt, mert „a Nyugat” politikai lelkiismeret furdalása – és társadalmi rokonszenve – közepette ennek egy ideig jó fogadtatása és piaca volt a vasfüggönyön túl, s tenni kényszerültek, mert új egzisztenciát kellett teremteniük. A revolúció e szövegtestek zömében (időben megigazult) politizáló literátor-ellenzéki értelmiségiek Budapest-centrikus elittörténetévé szövődött, a sztálinizmusból engedni alig akaró dogmatikus-bürokratikus apparátusi hatalom ellenében.

Az 1970/80-as évtizedváltás – a forradalom 25. évfordulója – környékén érzékelhető 1956 történetének újrafogalmazódása, természetesen továbbra is Nyugaton. Ennek erjesztője nem „veterán” emigráns volt. Az akkor még fiatal, angol Bill Lomax (*Magyarország 1956*) gazdagította az ötvenhatos képet a munkástanácsok, a helyi (vidéki) népi-forradalmi bizottságok előtérbe helyezésével, arra is rámutatva, hogy a korábbi „jobb szocializmust” revolúciós kánonhoz képest a fórumok sokféleségében már a „kommunizmus projekt” mint olyan elvetése is fel-felbukkant. Ezt a felfogást domesztikálta és terjesztette itthon „régtegtudásként” az 1980-as évek elejétől – főleg a fővárosban – érzékelhetően jelenlévő demokratikus ellenzék az ún. második nyilvánosságban, (szamizdat kiadványokban, illetve hányatott sorsú folyóirataiban). Itt egyúttal történelem, szociológia és aktuálpolitika elegyedett, mivel az ellenzék 50+ generációjában nagy számban voltak egykori – ’anno a magukét leülő – ötvenhatosok, akik már az 1990-es rendszerátgazítás előtt életre hívták a Történelmi Igazságtétel Bizottságot (TIB), létrehozták a forradalom első hazai professzionális kutatóhelyét (’56-os Intézet) és a rendszerváltó közéletben is nagy aktivitással vettek részt.

1956 utóéletében 1989/90 többdimenziós fordulatot hozott. Politikailag idejét múlttá lett a letűnt Kádár-korszak egyik legitimációs sarkkővet jelentő „ellenforradalom”, és rehabilitáltott a „forradalom”. A levéltárak megnyílása, az érből patakká, folyóvá duzzadó források hozzáférhetővé válása, egy új generációnak a kutatásba történő bekapcsolódása és a – nálunk rendszer-cserével párosuló – „nyelvi fordulat” együttesen vezettek oda, hogy 1956 története a 20. század második felének históriáján belül is hangsúlyos fejezetté váljon. A tudományos igényű kutatások hozadékában annyi aritmika vehető észre, hogy a forradalom 40. évfordulója környékére (1996)

– nem függetlenül a hidegháború kutatások új hullámától – jobbra a külföldi (orosz, amerikai, francia, osztrák) politika- és diplomácia-történeti források abszorbeálása jelentett novumot, míg a félévszázados jubileum (2006) idejére a hazai titkosszolgálati iratok és a szomszédos poszt-szocialista országok levéltári anyagainak egy része is hasznosult. A kutatások természetéből adódóan a fokozatos „aprómunka” ismeretbővülés a jellemző. A levéltári fondokból előkerülő újabb adalékok csak idő múltával rajzolják át – ha egyáltalán – a kortársi szemtanú-mozaikokat „javított kiadássá”, hézagmentesebb folyamatábrává. A szembenálló szuperhatalmak moszkvai, washingtoni iratai józanítólag hatottak abban a tekintetben, hogy a magyar forradalom – a korabeli sajtóhírveréshez, és (ön)hitegetéshez képest – kevésbé volt a „Kremlt megrengető” világszenzáció, mint inkább a hidegháborús geopolitikai mechanizmus tucatnyi „üzemzavarában” a minél gyorsabban megszüntetendő egyike. Ebből következően Nagy Imre akasztófán végződő sorsa, illetve Kádár János – kezdetben göröngyös – No.1 karrieríve, és a hozzá köthető megtorlások kiterjedtsége és mineműsége szinte egyvégtében a szovjet birodalmi beneficium „háztáji belügyeként” formálódott, miközben Washington kínosan ügyelt arra, hogy mindvégig Pilátusként tarthassa kezét a maga által hullajtott krokodilkönyvek alá. (Rainer M. János: *Nagy Imre* biográfiájának II. kötete már bőven merített az újabb külhoni forrásokból.)

Az ezzel szimultán kibontakozó, belpolitikára koncentráló feltárások hozadéka több vonulatba rendezhető:

a) „*A vidék forradalma*”. Fokozatosan elenyészett az a korábbi történetidéző „fősodor”, hogy a revolúció a fővárosban robbant, s onnét mint a vízbe dobott kő hullámai – vagy mint a szentlélek kiáradása – terjedt volna körkörösén a „magyar ugar” távolabbi tájaira. (Csak példaként: az első munkástanács csírája Diósgyőrben már október 21-én formálódott, a demonstráció első halálos áldozatát Debrecenben gyászolták, a revolúciós pontokat szövegező egyetemi „diákparlamentek” több vidéki városban beelőzték a pesti forrongást. Szegeden már október 16-tól.) A lényeg, hogy valóban – az országban mindenfelé tapasztalható – általános elégedetlenség tört a felszínre közel egyidejűleg. S éppen mert nem volt a forradalomnak tényleges központi fóruma, valamifajta „Vezér

Bizottmánya”, ez a sokféleség a helyi-területi intézményesülés napjaiban éppúgy jellemző maradt, amiképpen a revolúció – hónapokig elhúzódó – alkonyán is. Itt mindenekelőtt Szakolczai Attila és Standeisky Éva neve említendő. Utóbbi kifejezetten a vidéki Magyarországra összpontosítva írta és védte meg akadémiai doktori disszertációját.

b) „*A második szakasz*”. Az is az 1990 utáni történettudományi kutatások hozadéka, hogy a november 4-i totális szovjet invázió ellenére – és a fegyveres ellenállás gyors aláhanyatlása után – még hónapokig húzódott a forradalmi szervek tényleges „fegyverletétele”, a restaurációs intézményekkel történő kiszorításuk a helyi (települési, vállalati) közügyekben való részvételből. Ezért is szokták ezt mintegy a forradalom „második szakaszaként” emlegetni, ami persze már gyakorta összekapcsolódott a nekilendülő megtorlási procedúrával.

c) *A megtorlás felől „gyártott” revolúció forrás-csapdája*. A történeteket követő megtorlás kiterjedtsége és – éveken át tartó – elhúzódása miatt állt elő az a sajátos helyzet, hogy a forradalom legterjedelmesebb forrásegyüttesét a – formálisan felszámolt ÁVH helyére lépő – Kádár-kori belügyi politikai nyomozó szervek „keletkeztették”. Ez a poszt-ávós garnitúra már a restaurációs „ellenforradalom” alátámasztásának, igazolásának kívánalmait szerint végezte az őrizetbe vettek tízezreinek kihallgatását. Az így született iratok több mint problematikusak az 1956 őszi események valóság-közelbi rekonstruálhatósága szempontjából. A nyomozó szervek a pre-koncepció igazolása révén tanúsíthatták önnön megfelelésüket – „rendszerhűségüket” – a hatalomrestauráló politikai elvárások iránt. Profánul szólva, ezért tartották őket. Az eredendően fals hatósági bizonyításkényszer, illetve az eljárás alá vont őrizeteseink szabadulás irányultságú vallomásainak – nagyon egyenlőtlen – párviadala kihallgatási jegyzőkönyvekben, vádiratokban, ítéletekben marad az utókorra múltidéző kínálatként. Ezek azonban inkább alkalmasak a legitimációs kényszerben fogant „ellenforradalom” – tízezrek beáldozásával járó – keletkeztéstörténetének a nyomon követésére, semmint az 1956-os revolúció részleteinek „ahogy az valójában történt” megismerésére. Több megtorlásper minuciózus rekonstruálásával tárta fel értekezésében ezt a forradalommal kapcsolatos historiográfiai csapdát Szakolczai Attila a közelmúltban.

d) *Helytörténeti mintázatok*. 1990 után – önkormányzati lehetőségeik függvényében – a magyar vidék településeinek sokasága áldozott arra, hogy avatott/jegyzett korszak-kutatókon, levéltárosokon túlmenően aktív vagy nyugdíjas tanárokat, „odavalósi” egyetemistákat bízasson (és támogasson) szűkebb pátriájuk helyi ötvenhatos eseményeinek – és következményeinek – a feltárására. Nagyobb városok, megyeközpontok, megyei levéltárak visszatérően konferenciákkal, a térségbeli dokumentumok kötetbe szerkesztésével, tanulmánygyűjteményekkel tisztelegtek a forradalmas idők emléke előtt. A városi-községi könyvtárak helytörténeti gyűjteményeiben szerte az országban fellelhetők ’56 helyi krónikái, hol önállóan, hol meg különböző település-történeti gyűjteményekben. Ott tartunk, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, illetve a világháború végi vészkorszak mellett 1956 feltárása tekinthető leginkább „országos” kiterjedtségűnek.

e) *A magyar forradalom határon túli „kísugárzása*”. A környező poszt-szocialista országokban is rendszerigazítás kellett hozzá, hogy ’56 diskurzus tárgya lehessen. A szomszédos országokban ez szorosan összefüggött a kisebbségi lét, a minoritás-történet szabadabb pertraktálhatóságával. Szlovákiában, Kárpátalján vagy Erdélyben az elmúlt másfél évtizedben egyre kiterjedtebb és elmélyültebb kutatásról ad hírt az anyaországba is eljutó publikációk, kiadványok gyarapodó száma. Jellemzőjük a háromszögű „viszonylatterténét”: egyfelől a magyarországi ötvenhat ottani korabeli „tudhatósága”, recepciója, másfelől a szomszéd pártállami autoritások erre való reagálása, no és persze a fennhatóságuk alá tartozó magyarok reflexióinak vizslatása – a hozzá tartozó titkosszolgálati fürkészéssel. Nemcsak létszámuk okán lett messze kirívó a magyarokkal szembeni megtorláshullám Erdélyben. Romániában ötvenhatot „apropónak” tekintették arra, hogy az évtized végéig tartóan szisztematikusan „móresre tanítsák” az ottani magyarokat, lényegében a kisebbségi identitásuk melletti kitartás okán. A rákövetkező években körükben elszenvedett rendőrségi-bíróági eljárások, bebörtönzések sokasága – népességarányos összevetésben – előzetes forradalmi ribillió nélkül is meghaladta a magyarországi megtorlások mértékét.

Ha az – idegen nyelvű és magyar – önálló monográfiák, dokumentum- és tanulmánykötetek, konferencia-kiadványok mellett a folyóira-

tokban közreadott sok ezer tanulmányt, az ennél is több szakmabéli „népszerűsítő” publikációt összeszámlálnánk, akkor azokból „hosszában lehetne hidat verni a Dunán”. Összegezve: a céhbéli múltfeltárás – időközben a történetírás újabb nézőpontjait, módszertanát, prezentációs csízióit is eltanulva – „összehordott” annyit az 1956. évi magyar forradalomról, amennyit (bő harmincévnyi kényszerű szilencium után) az utóbbi negyedszázad alatt elvégezhetett. Nincs terünk felsorolni az 1956-os forradalom történetének dokumentálásán, feltárásán fáradozó hazai (akadémiai, egyetemi, alapítványi) intézetek, kutatási projektek – az e tárgykörbe bevont külföldi társfórumok – sorát, s ugyanígy mellőzni kényszerülök az irodalmi recepció, az oral history, a képi és filmgyűjtemények vagy a vonatkozó multimédia-termékek lajstromba vételét. De fentebbi állításomnak – akár ávós módon, akár mint a népmesében – „járjanak utána”. A hozadék – minden műfajt leltározó – leggazdagabb gyűjteménye elérhető Az 1956-os Magyar Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézete „56 az ötvenedikén” internetes portálján (www.rew.hu).

A törvényesített forradalom társadalmi recepciója

Nagy Imre és mártírtársai 1989. júniusi nyilvános – tömegdemonstrációs – eltemetésével, valamint a forradalom emlékének négy hónappal későbbi törvénybe iktatásával, 1956 a nemzeti történelem „ünnepköteles” toposzai közé szakralizáltatott, (mint Szent István napja, vagy Petőfi Márciusa). Ez honunkban az ünnep államosításának és társadalmasításának sajátos szimbiozisa. (Márciussal is ez történt 1927-ben.) Ám a piros betűssé lett emléknapiaknak többnyire fennmarad a különböző – esetenként markánsan eltérő – állami kontra társadalmi olvasata. (Ez is tradíció, mondhatni „hungaricum”). Pláne ha azt példálódzó társadalomszervező forgatókönyvként akarják aktualizálni, újrahaznosítani. A tudományos múltfeltárás feladatait nem csorbítva, immár paragrafussal megtámogatva tereltett át a forradalom emlékezete a történetpolitika és a történeti közgondolkodás tágas – néha délibábos – rónájára.

1990 táján a hazatérő emigránsok éppúgy, mint az 1956-os itthon-maradás következményeit jócskán megsejtenedők, visszatérően tették

szóvá, hogy 1956-ot nem becsüljük valós árfo-lyamán. Tanúsítja az is, hogy 1989-1990-ben, a rendszercezáura évadján – úgymond – nem követ- tük az 1956-os történelmi előképet. Kérdés azon- ban, hogy mennyiben volt adekvát minta 1956, közös ügyeink intézéséhez egy krisztusi kor – 33 év – elteltével? (Ha már a „minta” került szóba: 1956 őszen döbbenetes gyakorisággal használták újra 1848 jelszavait, szimbólumait – leginkább a Kossuth-címert –, s ez aligha szorul magyará- zatra. De a politikai szimbolika, illetve a szim- bolikus politika aligha helyettesítheti az adott helyzetben releváns cselekvéseket, azok aktuális mozgásterét, vagy éppen kényszerpályáit.)

Egymás után sorolható citátumok, metafori- kus tettbeszéddek, hasonló mozzanatok ellenére 1956-ban sem az 1848-as partitúra szerint muzsi- káltak, s 1990-ben sem az 1956-os előkép szerint cselekedtek a magukat politikába ártók. Többek között azért sem, mert az utóbbi egy tárgyalásos – ma már úgy is mondják, hogy – alkotmányos rendszerátalakítás volt. (Aminthogy az volt 1848 is.) Magyarországon a huszadik században ösz- szesen kilenc rendszerváltás – vagy legalább is erre irányuló kísérlet – volt. Ebből az első nyolc a közvetlen megelőző teljes körű tagadását hirdet- te, s ehhez kapcsolódóan az előző rendszerben elszenvedettekért a teljes körű elégtételszerzést ambicionálta. A kilencedik – az 1989-1990-es – nem folytatta ezt a „tradíciót.” Nem folytatta a korábbi gyakorlatot a kíméletlen elégtételszerzés tekintetében sem. Bár még nem akadtam nyo- mára, az sem kizárt, hogy a rendszerátalakítás kerekasztalánál diskurálók mérlegelték: a ko- rábbi radikális váltások idején üzembe helyezett nemzeti számonkérő-székek, népbíróságok és igazoló-bizottságok igazságtétel címén majdnem annyi újabb igazságtalanságot produkáltak, mint amennyit orvosoltak. S itt – a bevezetőben mon- dottakhoz képest – kardomba dőlhetnek: lehet, hogy ezúttal mégiscsak okultak valamelyest a történelemből, vagy csak a „kivétel erősíti a sza- bályt”? – ami forradalomügyileg inkább nincs. Vagy, emlékezzünk Antall József elhíresült kiszó- lására: 1989-90-ben nem volt forradalom...

A háromoldalú „nemzeti kerekasztal” geo- metriai anomáliájához hasonlóan került „fából vaskarika” dimenzióba ’56 ügye is. A „kommu- nista projekten” belül alternatívát kereső egykori forradalmat egy olyan rendszerátalakítási ambí- ció emelte a nemzeti panteonba, amely immár

egészeben tagadta a kommunista társadalom-szervezés bármely válfaját. Egy másik ismert adoma hasonlatával élve, 1956 „felebarátunkká lett”, de van-e mód csak azt a felét elagyabugyálni, amelyik nem barátunk. A „forradalom” tétel, és hozzá a nemzeti ünneppé avatás a közgondolkodásban nehezen volt megszabadítható az „ügyes posztkommunista machináció” gyanújától. Mi szüksége van erre egy rendszerváltó, virtigli magyar demokratának?... Másfelől viszont a forradalomra forradalomként való emlékezés a „történelmi igazságtétel” szimbolikus kollektív kárpótlásán túl egyéni, materiális kárenyhítést is kilátásba helyezett. Az ’56-os forгатagban való részvétel – meghurcolás-dokumentumokkal, illetve bajtársi tanúságtevással történő – igazolása munkaidő-beszámítást és kevéske nyugdíjpótlékot fiadzott. Az érintettek körében kezdett kézzel fogható értelmet nyerni az „ötvenhatosság”, nemcsak úgy, mint a rákövetkező vesszőfutásra emlékezni. Ez rendjén való is volt, mert a megtorlás éveinek büntetőeljárásai „kriminalizálták” a cselekvőiséget: kisebb, vétség-kihágás súlyú eseteket is rendre minősített büntetést maga után vonó paragrafusokkal toroltak meg, ráadásul általánosságban is – még inkább a joghátrányt elszenvedettek körében – siralmasan alacsony volt az időskori nyugdíjak összege/vásárlóértéke.

Az ötvenhatosság igazolása is serkentette önszerveződésüket. Egymás után – és egymással rivalizálva – alakultak ’56-os veteránszervezetek a múlt század kilencvenes éveiben. Részben a forradalom emlékezetének ápolására, átörökítésére, részben a valamikori „e körbe tartozás” hitelesítését – levéltárakban való utánajárást – elősegítendő. Ám ebbe is becsúsztak esetenként visszás mozzanatok. Személyes kitérő: Duna-menti városban „rendkívüli történelem óra” – meghívott előadóval, helybéli veteránokkal és felsőbb évfolyamos gimnazistákkal. A bevezető előadás arra szolgált, hogy az egykori résztvevők majd helyi történetek idézésével hozzák élet-közelbe a négy évtizeddel korábbi eseményeket. A diákok családi „hallomástörténetek” és frappáns kérdések sorával váltak sziporkázó közreműködőkké, a veteránok pedig értelemszerű korrigálásokkal, „helyretétellel” és saját emlékeik mozgósításával hevítették interaktívvá az összejevetelt. Egészen addig, amíg a dolog nem fordult át személyeskedő szóváltásba arról, hogy a tisztos korúak melyike volt aktívabb – többet tett, vagy többet szenvedett –

résztvevője a felidézett napok helyi kavalkád-jának, és egy ponton a két leginkább vehemens obsitos ölre nem ment, azt eldöntendő, hogy ki is az „igazibb ötvenhatos”. Tevőleges közbelépésre volt szükség a kard nélküli kar-párbaj félbeszakításához, a diákközönség számára meg comedia dell’arte – ma flashmob-nak mondanánk – ötvenhatról és emlékének ápolásáról.

1956 egyidejűleg lett „szent”, profán és – a demokratikus korkíváalomnak megfelelően – plurális. A történet-politikai újraértelmezések egymás utáni hullámában hol „a pesti srácok”, hol a különböző bázisszintek (fegyveres ellenálló csoportok, munkástanácsok, nemzetőrség) vagy – Nagy Imre mártírológiai ellensúlyozására – Mansfeld Péter és Tóth Ilona preferálására alakultak alkalmi lobbik. Nagy Imre aktív politikusi ténykedéséhez képest fogságba vetése utáni „tartása” okán maradhat a forradalom nemzeti panteonjában, miközben változatlanul felemlgetik kontúros árnyékát: mégiscsak egyike volt a korabeli kommunista prominenseknek. Újabban már intern szerkesztőségi útmutató a közmédiában: nincs szükség 1956 nagyimrista narratívájára...

A public history konglomerátumát pásztázva valóban úgy tűnik, hogy nincs ötvenhatos „kánon”. Versengő forradalomnarratívák töltik be a magyar história 1956-os virtuális szejtét a közgondolkodásban, s töltik ki az emlékbeszédek sokaságát. Az aradi tizenhármak mindegyike „a másik oldalról”, a császári hadseregből igazolt át a magyar forradalom pártjára, anélkül, hogy emiatt később feled(tet)ni próbálták volna őket. Száz év múltával szintén „a másik oldalon” kezdve váltanak át sokan, ám ők mártírként végezve is kívül szorulnak az emlékeztörténet margóján. Az lenne a mérce, hogy Rákosi a ’48-as ellenségképet aktualizálva J. B. Titót próbálta Jellasics tisztebe behelyettesíteni, vagy hogy Révai József a nemesi származékokat Batthyány Lajostól Széchenyi Istvánig próbálta kiradírozni a forradalom csoportképéről? Miközben 1956 jó-részt éppen Rákosi „hagyatékától” próbált megszabadulni, az újabb emlékezés-vonulat mintha kedvtelve ápolná „népünk nagy tanítómestere” iránymutatásait. Március 15. másfél évszázados emlékezet-paneljeit pásztázva viszont szó sincs helyéből kiközlent világról. Ellenkezőleg. Mint-ha – „nem tudja, de teszi” – azokat koreografálnánk újra. Nem akkor apprehendált-e generációk

egymásutánja – a jus murmurandi vértje mögé húzódva –, amikor felsőbb instanciák hivatalból kívánták egyszólamúvá szimplifikálni a mindig polifon történelemre való emlékezést? Az Aranybulla óta históriánk és történetmondásaink tárháza fenntartotta az „ellenállási záradék” alkotmányos érvényességét. Akkor is, amikor azt – Lipót császársága, később a neoabszolutizmus, utóbb Rákosi helytartósága idején – megkísérelték „detronizálni”. A történelem oksági és nem kalkulált alkotóelemek – szinte állandóan változó összetételű – egyvelege. S még inkább az az emlékeztörténet. Ezen belül miért éppen a legdinamikusabb forradalomtörténeteket kellene szabványosítani? Itt torpan meg – jobb esetben – a szakmabéli múltidézés a public history horizontig nyúló tágasságához képest, ami nem jelenti azt, hogy előbbi ne vállalkozna időnként emlékeztetpolitikai kalandtúrákra. Hol a Zeitgeist inspirálására, hol meg épp a szabadság kínálta sokféleségtől ösztönözve. Markáns történelmi cezúrák után – amiből nekünk fölősen jutott az elmúlt évszázadban – általános korkíváalom a múlt öreg mellényének újragombolására. Szakmán belül, és azon túl is.

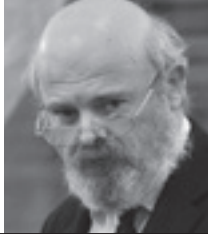
Hogyan lesz ebből méltó, nemzeti identitást is továbbörökítő emlékezet? Hadd említsek zárásként két – közösségi térben megesett – korabeli magántörténetet. 1956 októberéből, a robbanás előtti időkből. Már szibongott a műegyetemi előadó – nem egy tervezendő hídszerkezet statikai és dilatációs problémáitól –, midőn az előadásra érkező professzort egy márciusi *kokárdával* fogadták a hallgatók. A fáma szerint nem tűzte ki, hanem belső zsebébe tette – szívtája fölé. Megvárta, míg elcsendesül a várakozás teli zsongás, s annyit mondott halkan – de a hátsó padokban is jól érthetően. „Ami ez a *kokárda* jelent, az minden magyar ember számára természetes. Az is lehet hazafi, aki azt nem külsőségekké vagy harsányságával igyekszik demonstrálni.” Az Alma Mater másik épületében zajló előadáson, az ott órát kezdő

tanár mellére tűzte a felkínált kokárdát. Az előadóterem hallgatósága megtapsolta gesztusát. Ő is kommentálta az aktust: „Kérem, azért mert az ember magyar, nem érdemel tapsot!”

Mindkettő mérnöki precizitással szerkesztett magyarságtan. Mondandójukat illetően – az eltérő viselkedés és fogalmazás ellenére – össze-sengenek.

Önkényes és szűk válogatás 1956 irodalmából: 1956 (Szerk: Szakolczai Attila) Osiris Kiadó, Budapest, 2006.; 1956 Erdélyben (Szerk: Dávid Gyula) EME – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006.; 1956. Magyar írók novellái (Összeállította: Pomogáts Béla) Noran Kiadó, Budapest, 2006.; A per. Nagy Imre és társai, 1958, 1989. (Szerk: Dornbach Alajos, Kende Péter, Rainer M. János, Somlai Katalin) 1956-os Intézet – Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2008.; A vidék forradalma, 1956. I-II. (Szerk: Szakolczai Attila és Á. Varga László) 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2003-2006.; Csics Gyula: Magyar forradalom. Napló, 1956. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.; Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. (Szerk: Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János) 1956-os Intézet, Budapest, 1996.; Kövér György: Losonczy Géza, 1917-1957. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.; Bill Lomax: Magyarország, 1956. Aura Kiadó, Budapest–Debrecen. 1989.; Marton Endre: Tiltott égbolt. Kairosz Kiadó, 2000.; Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I-II. 1956-os Intézet, Budapest, 1996-1999.; Ständeisky Éva: Népuralom ötvenhatban. Kalligram – 56-os Intézet, Budapest, 2010.; Szakolczai Attila: A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata. PhD értekezés kézírata. PTE BTK, Pécs, 2014.; Tardy Lajos: Szaggatott krónika. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.; Zimándi Pius: A forradalom éve. Krónika 1956-ról. Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1992.

► FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Gáli József életei, halálai¹

Az 1956 után egyedüliként halálra ítélt magyar írónak² az életműve ugyanolyan fontos, mint a sorsa. Az emlékidézés ürügyét most a forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulója adja, az igazi ok viszont az, hogy nem *el-felejtettük* őt: 1989 előtt jóformán csak műfordítóként lehetett jelen a magyar kulturális közegben, s eredeti műveivel később sem került be a kánonba. Nem is kerülhetett – ennek alapfeltétele lett volna munkáinak hozzáférhetővé tétele, kötetekben való kiadása, de sem a színdarabjai, sem a novellái nem jelentek meg a demokratikus korszakban (sem) könyv alakban, csak egy szép válogatás a meséiből, *A hét bölcső fája*,³ Tarbay Ede szerkesztésében; könyvesboltokban viszont ezt sem láttam, a kiadó helyiségében sikerült megvennem akkoriban. Nem változtatott ezen az állapoton Gáli történelmidokumentum-értékű *Szabadsághegy* című drámájának 1990-es, a Veszprémi Petőfi Színház-beli bemutatása – az pláne nem, hogy 1956 ötvenedik évfordulóján a József Attila Színház nem az eredeti szöveget, hanem Darvasi László a történet alapján írt munkáját vitte színre –, sem a *Válás Veronában* című, 1973-ban betiltott darabjának felolvasó-színházi bemutatója a Szegedi Nemzeti Szín-

házban, 2005-ben. Sokan olvastak az ő fordításában megjelent német – régóta klasszikus vagy mára azzá vált – műveket, de (tapasztalataim szerint) a fordító nevét számtalan stílbravúrja ellenére sem jegyezték meg. Néha föltűnnek Gáliról szóló emlékszövegek, kortársi visszaemlékezések, s amennyire örülhetünk ezeknek, épp annyira bosszantó, hogy sok esetben kevesebb tárgyi ismeret rejlik bennük az életműről, mint amit már 1986-ban is lehetett tudni.⁴ Az emlékezők sokszor újramesélik életútját – igaz, ez önmagában is tragédiásúrítmény – a szövegekig azonban ritkán jutnak el. Művei közül általában két mesejátékát, két drámai művét és egyetlen – halála után megjelent – novelláskötetét szokták megnevezni. Az utalt drámák kapcsán nem nagyon esik szó arról, hogy nyomtatásban mindegyikük olvasható. Most az író életútját foglalom össze röviden, közvetetten utalva egy elkövetkezendő módszeresebb kutatás legsürgősebb feladataira.

*

Gáli József körül, több embernek való múltja, az őt ért csapások és az alkata közötti szembetűnő ellentmondások ütközése folytán szűk körben legenda képződött, ennek egyik alapja az, hogy két nagy, egymás elpusztítására (is) fegyverkező ideológia tört az életére, noha alapjában véve meseíró s szinte mesehős volt: más emlékezőkkel egybehangzóan az 1956 után szintén börtönviselt Földes Péter tömören így jellemezte őt: „membránérzékenységű, törekeny figura, csiszolt intellektus,

kulturált és gazdag lélek”.⁵ Az életút fordulatait nehéz pár mondatban összefoglalni; ezt egyébként az Új Magyar Irodalmi Lexikon a szűk terjedelem kalodájában feszengő szócikke⁶ példászerűen megtette. Az író a társasági folklóron keresztül megőrződött vallomásain, kortársi visszaemlékezéseken, a recepción kívül Gáli novellái képezhetnek ehhez fontos forrást. Mindezekből átmehetett valami a köztudatba, de egy-egy tisztázatlan adat is továbböröklődik.

Az általános képben ott van Gáli születési helye és éve –, 1930, Gyula – többek között Erkel Ferenc szülővárosa –, s édesapja nevének, hivatásának megjelölése: Gáli Géza a gyulai tüdőszanatórium igazgató-főorvosa volt, nemzetközi hírű szakember,⁷ Tisza Kálmán özvegyének kezelőorvosa, a Ferenc József Rend lovagkeresztjének birtokosa, „konzervatív, nemzeti érzelmű” legitimista; felesége, dr. Ehrenreich Mária fül-orr-gégész szintén a szanatóriumban dolgozott.⁸ „A Viharsarok számtalan tüdőbeteg gyógyult a két orvos keze alatt, s a gyulai szanatóriumot és Gáli doktor urat, meg a feleségét még ma is emlegetik nálunk is a faluban, s a környékén mindenütt, ahol olyan emberek élnek, akiket a magyar népbetegségek legpusztítóbbjából, a tuberkulózisból gyógyítottak meg Jóska szülei” – emlékezett rájuk Angyal István, az 1956-as forradalom szimbólummá vált alakja.⁹ Az eredetileg izraelita család katolizált, Gáli József keresztapja az édesapjával K. Cseh Edit szerint „mély, baráti kapcsolatot” ápoló – 1997-ben boldoggá avatott – Apor Vilmos báró gyulai apátplébános volt, akit 1941-ben Győrben püspökké szenteltek, 1945 tavaszán pedig szovjet katonák meggyilkolták, amikor „díszbe öltözöttek” eléjük állva védte a főpásztori rezi-

dencián meghúzóódó (részben a nácik és a nyilasok elől elbujtatott) nőket.¹⁰ A család 1944-ben nem kapott mentesítést, az író bátyja kivételével – aki munkaszolgálatosként halt meg – minden tagját Auschwitzba deportálták. A koncentrációs táborokból (ő maga egyik novellájából kikövetkeztethetően Németországban szabadult fel, nem Auschwitzban) egyedül Gáli József tért haza, bár már az első napon áldozatául eshetett volna a lengyel zsidó fürdőszolgák fanatizmusának, akik agyon akarták verni, mert nem volt körülméltve; Angyal István mentette meg, akivel ekkor találkozott először, hogy aztán a negyvenes évek végén, az ötvenes évek első felében elválaszthatatlan barátok, a forradalom leverése után pedig fegyvertelen fegyvertársak legyenek.¹¹ A légerek felszabadulása után túlélő gyerekekből cirkuszt szervezett, így indultak haza, a produkciókért kapott élelemből tartva fönnt magukat.¹² Hazatérése után a pannonthalmi bencéseknél, majd szülővárosa katolikus gimnáziumában tanult; az utóbbiban – gondolom, mint árva – tandíjmentességet élvezett.¹³ Érettségije után a fővárosban a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg szakára járt, ahonnan 1949-ben kizárták mint osztályidegent (formailag mint alkalmatlant). Egy zöldség-gyümölcsboltban kezdett dolgozni; húszévesen megírta *Erős János* című mesejátékát, s minthogy ekkor már az uralkodó osztályhoz tartozott, a darabot bemutatták, írója tehetségét József Attila-díjjal ismerték el – őt magát pedig visszavették a főiskolára.¹⁴ Diplomamunkája, a *Szabadság-*

1 Alkalmilag lekerekített részlet egy készülő hosszabb tanulmányból.
2 Gáli József ugyanabban a perben halálra ítélt barátja, Obersovszky Gyula szabadulása után verseket és prózát írt; 1981-ben reprezentatív verseskötete – *Azt megírni nem lehet* – Münchenben, az Aurora könyvek sorozatában jelent meg, a fordulat után több irodalmi művét adta ki itthon (egy valószínűleg már 1987-ben, hely és idő megjelölése nélkül) – de 1956-ban újságíróként tartották számon.
3 Gáli József: *A hét bölcső fája. Válogatott mesék*. A meséket válogatta és a kötetet szerkesztette: Tarbay Ede. Józsa Pál rajzaival. Egyházfórum, Budapest 2000 (Egyházfórum gyermekkönyvei), 78 p.

4 Ekkor írtam rövid cikket az Egyetemi-főiskolai Tanács folyóiratába – a kéziratban maradt fontosabb színpadi Gáli-művek ismeretében: Filep Tamás: *Vázlattörődék Gáli József drámáiról*. ef-Lapok, 1986. 1. szám, 20–21. p.

5 Csalog Zsolt: *Konyak és vodka. Földes Péter, Budapest, 1986*. In uő: *Doku 56. Öt portré a forradalomból*. Unió Kiadó, [Budapest] 1990, 252. p.
6 St. M. [Stauder Mária]: *Gáli József*. In *Új magyar irodalmi lexikon*. [1. köt.] A–Gy. Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 703. p.
7 Az OSZK katalógusában 28 különnyomatának, illetve füzetének adatai szerepelnek.
8 K. Cseh Edit: *Egy katolikus a holokausztban. Gáli Géza tüdőszanatóriumi főorvos és családja története*. In *A holokauszt Békés megyei történeteiből. A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. június 12-i, gyulai konferenciáján elhangzott előadások*. Szerkesztette: Erdész Ádám és Kovács Tamás. MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula 2014, 77–86. p.
9 Angyal István: *A Péterfy kórház*. In Eörsi László: *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*. Noran, Budapest 2008, 287. p.

10 Lásd róla: Gáli József: *A püspök madarai*. In uő: *Szűnyogok és nemeskőcsagok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest] 1981, 122–158. p.
11 Gáli József: *Farkaskutyák*. In uő: *Szűnyogok és nemeskőcsagok*. I. m., 117–121. p. Lásd még a kötet címadó novelláját: 159–[201.] p.
12 Gáli József: *Címszavak egy önéletrajzi lexikonból*. In uő: *Szűnyogok és nemeskőcsagok*. I. m., 62–64. p.
13 *A gyulai Róm. Kat. Karácsonyi János-Gimnázium Évkönyve az 1946–47. iskolai évről*. Szerkesztette: Deméni Sándor, 15. p.
14 Kevésbé ismert tény, hogy a mesejátékot nem csak bemutatták: könyv alakban is megjelent, évekkel a premier után: Gáli József: *Erős János. Mesejáték 4 felvonásban, 10 képben*. A rendezői utasítást Horváth Jenő írta. Az illusztrációkat és a kosztümterveket Köpeczi Bócz István készítette. A színpadtechnikai leírásokat Földéák Róbert végezte. Zenéjét szerzte: Sárközy István. Népszava, A Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadóvállalata, Budapest 1954 (Színjátéskönyvtára 79–80.), 80 p. Az *Erős Jánost* 1952-ben szlovákul is bemutatták, Pozsonyban.

hegy című dráma a személyi kultusz első színpadra vitt ábrázolása, 1956. okt. 6-án mutatta be a József Attila Színház – rendezője Benedek Árpád, főszereplője Gobbi Hilda volt.¹⁵ A jóval korábban kitűzött bemutató időpontjára „kiderült”, hogy Rajk László mégsem volt imperialista ügynök és hazaáruló; újratemetését – amelyen Gáli és baráti köre is részt vett – éppen az aradi vértanúk emléknapján rendezték meg, s innen – a közlemékezet szerint – a potenciális ellenzék tagjai a volt és leendő miniszterelnök vezetésével átvonultak a bemutatóra.¹⁶ A recepció tanácstalan, vagy inkább – más-más módon – túlságosan magabiztos abban a kérdésben, hogy 1956 októberében hányszor adták elő az Szabadsághegyet.¹⁷ Gondolom, elfogadhatjuk Kalocsai Tibor adatát, aki 1957-ben kereste föl az író a rabkórházban, hogy rajta keresztül dokumentálhassa az írástudók árulását – cikke utolsó bekezdése üzenet azoknak is, akiknek „írói-politikai magatartása” készítette el például Gáli útját a vádlottak padjái. Kalocsai nyilván felkészült „tárgyából”, hiszen már cikke címében is a drámai mű és a drámai sors

párhuzamával manipulál. Szerinte: „A drámát mindössze hatszor láthatta a közönség... azután kirobbant október 23... Néhány nap múlva a magyar dráma »új üstökösét« az Igazság című ellenforradalmi lap egyik szerkesztői székében láthatjuk, Obersovszky mellett...”¹⁸

Hogy mit csinált Gáli a forradalom alatt, azt elsősorban decemberi kihallgatásainak jegyzőkönyveiből tudhatjuk.¹⁹ Október 23-án részt vett a tüntetéseken, ott volt a Petőfi téren, a Bem téren, a Parlamentnél és a rádiónál. Itt, miután megszólaltak a fegyverek, elszakadt barátaitól, Angyal Istvánéktól, a Szentkirályi utcában csatlakozott két sebesültszállítóhoz, akik a Trefort utcai OTI-ba vittek egy sebesültet, s 24-én reggel 6 óráig velük maradt, segített a sebesülthordásban. Október 24-e és 31-e között a Péterffy Sándor utcai kórházban tartózkodott, közben 26-án vagy 27-én (úgy látszik, erre nem emlékezett pontosan) bement a munkahelyére, az Állami Faluszínházba. Onnan visszatérve találkozott Angyallal, a Tűzoltó utcai felkelők vezetőjével, akinek később szintén a kórház lett a „főhadiszállása”, s aki megkérte, hogy vegye át tőle a röplapkészítés irányítását. A kérdésre, hogy ki írta a szöveget, Gáli ezt válaszolja: „A röplapok szövegét Angyal Istvánnal közösen készítettük.” November 1-jén a Színház- és Filmművészeti Szövetségben tartózkodott; itt tudta meg, hogy beválasztották a forradalmi bizottságba. Részt vett az Állami Faluszínház társulati ülésén is, ahol szintén a forradalmi bizottság megválasztása volt soron. Ebbe is beválasztották; ő lett a Színház- és Filmművészeti Szövetség és az Állami Faluszínház forradalmi bizottsága közötti összekötő. A Faluszínházban továbbá színházi tanács is alakult, s ő ennek is a tagja lett; céljuk a színházi munka beindítása volt. November 4-én, a második szovjet támadás napján felkereste az Igazság című (forradalmi) lap szerkesztőségét a New York-palotában, ott maradt, s 5-én, 6-án és 7-én – amíg többé-kevésbé folyamatosan lötték őket az utcáról – ő végezte a szerkesztői munkát, a cikkeket pedig Molnár Lászlóval ketten írták. Föl is sorolja, milyen írások jelentek meg tőle a lapban: az első napon a a szovjet beavatkozást elítélő vezér-

cikk, másnap a Szabadsághegy nagy monológja, a harmadikon a Rádió a bunkerban című tárc. Jegyzőkönyvbe mondja, milyen szerepe volt a már illegális Élünk című lap szerkesztésében és sokszorosításában, szól az általa fogalmazott röplapszövegekről, tételeken megnevezi saját cikkeit, és azokat is, amelyeket nem vállalhat, mert bár első változatuk tőle származott, szövegük, míg az utcára kerültek, olyan beavatkozásokkal szennvedett el, amelyek az ő szemléletétől idegenek. A jegyzőkönyv szerint december 7-én vették őrizetbe (más hivatkozásokban december 5-e és 6-a szerepel, de úgy látszik, ez a dátum a hiteles).

A két lapban megjelent írásai a jegyzőkönyvben foglaltak ellenére ez idáig azonosíthatatlannak. Bár mindaz, amit mond, hihető, vallomása őszintének látszik, talán mégsem tekinthetjük akaratlan legendaképzésnek, amit Eörsi István állít memoárjában. Eszerint Gáli magáénak vallotta az Élünk mindazon cikkeit, amelyeknek szerzőjét a vizsgálatot folytatók nem tudták azonosítani.²⁰

Az Élünk illegális munkájának legszemléletesebb eredménye a december 4-i nőtüntetés szervezése volt; az ötletgazdákat a lapban közölt felhívás nyomán utóbb könnyű volt azonosítani, de például az indiai képviselő vezetője már aznap kitalálta, hogy az alkotó értelmiség állhat mögötte; jelentésében olvasható: „Nem tudom, ki adta az ötletet, de gondolom, hogy az egyetemisták, az értelmiségiek és az írók keze lehetett benne.”²¹ A dokumentumot közlő kötet szerkesztője jegyzetben meg is nevezi őket: a tüntetést Gáli, Obersovszky és Eörsi kezdeményezte, az Élünk révén.²²

Sőt, ezt az új rendszer sajtója is nyilvánvalóvá tette, még a per idején. 1957 áprilisában a Magyarország idézett szerzője tartott tanmesét a szerinte tévútra váltott íróról, aki „a fasiszmus áldozatából” lett a „fasiszták szövetségese”. A bizonyítékok között első helyen szerepelnek az Élünk cikkei, többek között az is, amelyik „a magyar asszonyokat és lányokat a december 4-i tüntetésre buzdítja” – aztán Kalocsai a lap

és Gáli ügyét összekapcsolja a Tóth Ilona által állítólag elkövetett „gyilkossággal”.²³ Az egyenleg:

„Drámájának egy negatív figurája az mondja: »Ha ember az ember, legyen következetes a hazugságban is«. Nos, Gáli következetes maradt – az igazságkeresés igényével – a nagy hazugsághoz, hogy a farkas az bárány, hogy a kommunista, a Szovjetunió ellen is lehet építeni a szocializmust, hogy fasiszta gyilkosokkal is lehet »tisztá rendszert« teremteni. Gáli elárulta saját darabjának hőseit, az ártatlanul meghurcolt kommunistákat is, hiszen ezek a becsületes emberek – néhány renegátot kivéve – ezernyi megpróbáltatás, szenvedés után sem támadták hátba szülőanyjukat, a népet, a pártot, hanem tiszta szívvel, felemelt fejjel, tengernyi nehézség közepette a legnehezebb, de legnemesebb feladatot választották: felemelni, megtisztítani a hibák, az ellenforradalmárok csizmájának véres nyomaitól, az árulók hitszegésétől beszennyezett forradalmi zászlót – a párt zászlaját!”²⁴

Az 1956-os forradalomban és az annak levezését követő illegális munkában való részvétele miatt Gáli Józsefet decemberben letartóztatták tehát, s első fokon egy év börtönbüntetésre, másodfokon, Obersovszkyval együtt, halálra ítélték – a történeti kutatások elmélyülésével egyre sötétebbé váló, bizonyosan konstruált Tóth Ilona-perben. (Az elsőfokú ítélet után állítólag egészségügyi okokból egy időre hazaengedték – de még aznap vagy másnap újra elhurcolták.) Nyugat-európai vezető értelmiségiek, világhírű művészek tiltakozása – Obersovszky Gyula

15 Nem mindenki tudja, hogy megjelent nyomtatásban, kétszer is: először 1981-ben, a magyar emigráció müncheni folyóiratának az 1956-os forradalom és szabadságharc huszonötödik évfordulója előtt tisztelegő dupla számában: Gáli József: Szabadsághegy. Dráma 3 felvonásban. Új Látóhatár, 1981, 3–4. szám, 288–328. p. Magyarországon a rendszerváltás előestéjén nyomtatták ki, a közelgő veszprémi bemutató előtt: Színház, 1989. november, dráma melléklet, 2–15. p., Eörsi István A hazugság aurája (1–2. p.) című bevezetőjével.

16 „[...] kevesen tudják, hogy a demonstráció este épp a József Attila Színházban folytatódik. Szinte a temetésről mentek a meghívottak a Szabadsághegy premierjére. Ott volt Nagy Imre és Rajk Júlia, Donáth Ferenc és Haraszti Sándor. Ott a forradalom majdani vezérkarának jó része. Volt Györfy-kollégisták, nékoszosok, Várház tériek. [...] A közönség legnagyobb része fiatal: egyetemisták, színművészeti főiskolások, ifjú színészek. [...] A teremben felforrósodik a hangulat. Szerepel a darabban egy karhatalmista, még hozzá ávós egyenruhában. Olyan a légkör, hogy attól kell tartani: meglincselik. A színészt végül barátja, Fejes Endre egy hátsó kapun szabályszerűen kimenekíti az épületből.” Lukácsy András: Felismerem-e Angyal Istvánt? Levelek fiának, Németországba. Magvető Kiadó, Budapest 1990, 90. p.

17 Vö.: „Érdekes, hogy egy nem is olyan régi esemény megtörténetének hogyanjában mennyire nincs konszenzus. Barta András, a Magyar Nemzet kritikusa szerint a Szabadsághegyet mindössze hatszor-nyolcszor adhatták elő. Csurka István – bármilyen furcsa most: Gáli barátja, egykor a főiskolán osztálytársa – szerint a premier volt a darab egyetlen előadása. A dráma 1990-es veszprémi felújításának kritikusa szerint Gáli darabját az október hatodikai nyilvános próbája után (Rajk és társai temetésének napja) azonnal betiltották.” Kőszeghy Péter: Szűnyogok és nemeskőcsagok. www.szombat.org › Kultúra-Művészetek › Irodalom

18 Kalocsai Tibor: Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott. Magyarország, 1957. 5. szám, 16. p.

19 Főleg: ÁBTL -3.1.9 - V- 143660/150–156. Jegyzőkönyv Gáli József gyanúsított kihallgatásáról. Budapest, 1956. december 11.

20 Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre. Napra-Forgó Kft, 1989, 34–35. p.

21 Rahman ideiglenes indiai ügyvivő jelentése a nőtüntetésről, 1956. december 4. In 1956. Szerkesztette: Szakolczai Attila. Osiris Kiadó, Budapest 2006 (Nemzet és Emlékezet), 350. p.

22 Uo., 353; 732. p.

23 Tóth Ilonáék peréhez lásd: Kiss Réka–M. Kiss Sándor: A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikum. Kairosz Kiadó, Budapest 2007; Szakolczai Attila: A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata. http://www.idi.btk.pte.hu/Uo_kutatasi_vegosszegeroel: „Munkám elsődleges eredménye annak bizonyítása, hogy az a gyilkosság, amelyért Tóth Ilonát és két vádlott-társát, Gönczi Ferencet és Gyöngyösi Miklóst halálra ítélték, nem történt meg. Az csupán egy ötvenhetes történet, amelyet különböző hírekből és híresztelésekből kiindulva kreált a politikai rendőrség. Következésképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós is ártatlan a terhükre rótt gyilkosságban. Tehát az M. Kiss Sándortól az „ellenforradalom” alapmitoszájának nevezett két történet (a Köztársaság téri atrocitások és a Kollár-gyilkosság) közül egyik sem alapul a valóságon.” A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata. Tézisek a doktori értekezéshez. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szakolczaiattilaezis.pdf>

24 Kalocsai Tibor: Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott. Magyarország, 1957. 5. szám, 16. p.

az alábbiakat nevezi meg azok közül, akik valamiképpen kiálltak mellettük: Joliot-Curie, Picasso, Aragon, Camus, Hemingway, Dreiser, Howard Fast, Priestley²⁵ –, Bertrand Russel fenyegetőzése – hogy lemond a Békevilágtanács elnökségéről – s a nyugati tömegtüntetések nyomán (de talán azért is, mert a döntéshozók maguk is ráébredtek, hogy elgaloppírozták magukat) az ítéleteket megváltoztatták, Obersovszky ekkor kegyelemből életfogytiglant, Gáli tizenöt év börtönbüntetést kapott – majd 1961-ben amnesztiával szabadult. Esküvőjére – az állapotos – dr. Káldor Verával a halálos zárkából vezették elő, utána feleségét is egy cellába vitték vissza; őt szintén több évre elítélték a forradalomban való részvétele miatt.²⁶

De az eredeti ítélet egy másik szinten, a nem totális, de nyilvánvaló elhallgattatás évtizedeiben véglegesült.

Az idézett lexikonszócikk szerint Gáli előbb munkanélküli volt, majd az OSZK Színház történeti Tárában kapott állást 1975-ös, szívbetegsége miatti nyugdíjazásáig. Amikor azt mondom, hogy haláláig nem kapott helyet saját műveivel az irodalomban és az irodalmi életben, ezt nem cáfolja, hogy *A tűz balladája* című mesejátékát 1967-ben a Bartók Gyermekszínház bemutatta, 1972-ben pedig tévéjátékot készítettek belőle, s az év karácsonyán, szenteste délutánján sugározták.²⁷ Elkészült színpadi művei közül e mesejátékon kívül három apróbb megjelenhetett – de csak a Népművelési Propaganda Iroda nem nyomdai úton sokszorosított kiadványaiban –, egész estés, *Válás Veronában* című színművét – egyetlen, 1973-as, a Visegrádi Színjátszó Napok keretében tartott amatőr színházi előadása után – betiltották. 1962-ben írt, a tévé által 1970-ben elfogadott, *Álmodó* című forgatókönyvéből a tévéjátékot nem készítették el. Egyetlen novelláskötete 1981-ben, néhány hónappal halála után jelent meg, utol-

só színdarabját, a vésztői köztársaságról írott *A suszter országát* pedig csak 1983-ban mutatta be a miskolci színház (megváltoztatott, *Daliás idők* címmel).²⁸ A belügy figyelme nem lankadt iránta: „Természetesen szabadulása után folytatták a titkos ellenőrzését – a neve 87 dossziében fordul elő a Történeti Levéltár adatbázisa szerint.”²⁹ További kutatásokat igényel tehát, s akár önálló tanulmány tárgya lehetne (ha volna hozzá adat), hogy hogyan, milyen megfontolásokból, milyen titkos döntések alapján tartották távol őt a magyar kulturális élet első nyilvánosságától. A második nyilvánosság, a szamizdat irodalom, az illegális ellenzéki sajtó csak halála után kezdett kiterjedélyesedni. A mérföldkő jelentőségű illegális Bibó- emlékkönyvbe viszont még adott egy fontos írást.³⁰ A Bibó-uchronia párbeszédeiről írta Balog Iván, hogy azok „bámulatos beleérzéssel mintegy előre megsejtik, milyen hangvételűek Bibó valódi kihallgatási jegyzőkönyvei, amelyek a rendszerváltás után láttak napvilágot”.³¹

Műfordításai viszont megjelenhettek, illetve előtte – nyilván – szerződések kötöttek vele kiadók. A róla szóló irodalomban főleg a szerzőket szokták megnevezni, akiknek műveit átültette magyar nyelvre; álljanak itt legalább felsorolásszerűen a fontosabb címek, ezúttal a könnyebb olvashatóság kedvéért – s mert van közöttük, ami többször is megjelent, továbbá amely nem egyéni kötetekben, hanem antológiákban olvasható – bibliográfiai adatok nélkül, s némi hiány kockázatával: Tankred Dorst: *Vigyázz, szakadékl!*; Peter Handke: *A balkezes asszony*; Luise Adelgunde Viktorie Gottsched: *Elménci*; Hermann Hesse: *Narziss és Goldmund*; Ödön von Horváth: *Mit csinál a kongresszus?*, *Délsza-ki éj*, *Kasimir és Karoline*, *Férfiakat Szelistyének!*; Henrik Ibsen: *A tenger vonzása*; Gotthold Ephraim Lessing: *Az Efezuszi özvegy*; Heiner

Müller: *Horatius*; Friedrich Schiller: *A genovai Fiesco összeesküvése*; Frank Wedekind: *Nicoló király avagy ilyen az élet*; Peter Weiss: *Hárman mennek, beszélgetnek*. Jean Paul *Gyámoltalan hősök* című kötetébe az író aforizmáit fordította, továbbá szemelvényeket két regényéből, az *Özönvíz után* című antológiába Günter Grass *Kutyaévek* című regényének részletét, Hans Henny Jahnntól pedig egy elbeszélést az író *Ólomjé* című kötetébe. Ezenkívül Franz Kafka számos novelláját. Nem egy ifjúkori olvasmányunkat tehát. (Böll-fordításainak adatait lásd alább, jegyzetben.) Szakemberre vár műfordítói munkásságának elemzése; tény, hogy három német évszázad stílusát appericiálta és közvetítette, a XVIII. századi klasszikustól a Gruppe 47 nyelvezetig. Nem szépirodalmi fordításai közül önálló kötetben jelent meg az alábbi kettő: Kuno Mittelstädt: *Paul Gauguin*; Fritz Pohl: *Az öröklődés alapjai*. A börtönben kapott feladatként lefordított még egy szakmunkát a kutya- idomításról.

Életének egyik utolsó szimbolikus jelene-tét Vezér Erzsébet dokumentálta, az 1977 utáni ellenzéki szervezkedések idejéből. Ennek előzményeként is fontos – s persze az életpálya szempontjából legalább ennyire –, hogy Gálit az 1970-es években súlyos szív baja miatt műteni kellett. 1968-ban egy budapesti katétervizsgálat közben megállt a szíve (valószínűleg nem magától: itthon az egyszeri használat után kidobandó katétercsövet kifőzték és újraalkalmazták). A németországi műtét utáni kontrollkhoz szükséges útlevelet Heinrich Böll meghívóleveleinek köszönhetően kapta meg. (A Nobel-díjas német írónak Gáli két önálló művét fordította le magyarra.³²) A kiutazások esélye a

forradalommal kapcsolatos álláspontjának következetessége miatt kétségessé válhatott; nem volt egyértelmű, hogy nem vonják-e be útlevelet. A Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozat szervezésének idejéből Vezér Erzsébet ezt jegyezte föl: „Két köztisztelőben álló ellenzéki barátja elment hozzá, és kérte, nehogy aláírjon, mert félt, hogy nem engedik ki többé külföldre szív vizsgálatra. Ennek ellenére felhívott, hogy el akar jönni. Nem is sejtettem, hogy mit akar, de lebeszéltem, mert nem működött a liftünk, és tudtam, hogy az ő szívével három emeletet fölgyalogolni végzetes lehet. Nem érdekelte. Eljött és aláírt.”³³

*

Eörsi István, Gáli barátja, „a Kádár János nevével fémjelzett rendszer” „legfantasztikusabb vívmánya”-ként a kollektív felejtést jelölte meg.³⁴

Úgy látszik, túl sokat örököltünk ebből. Gáli József életművének feldolgozása mindenesetre megkezdődött.

32 Heinrich Böll: *Egy szolgálati út vége*. Fordította: Gáli József. Európa Könyvkiadó, [Budapest] 1968, 218 p. (Ez egy OSZK-beli katalóguscédula szerint néhány évvel később Romániában is megjelent magyarul: Kritérion Könyvkiadó, Bukarest 1974, 177 p.); Heinrich Böll: *Jelentések a nemzeti gondolkodásmód felmérése tárgyában*. Gáli József fordítása. In *King Kong gyermekei. Mai német elbeszélők*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Belohorszky Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983 (Olcsó könyvtár), 86–118. p. Ez az írás tehát egy novellaantológiába került be először. Kétségtelen viszont, hogy eredeti (vagy legalábbis egyik) változata németül önálló kiadványként jelent meg. A példány, amelyből Gáli dolgozott, 1983-ban volt a kezemben, dr. Káldor Vera, Gáli második felesége mutatta meg. Böll szerepválalása Gáli érdekében 1956 iránti elkötelezettségéből (is) táplálkozhatott: epa.oszk.hu/00700/00713/.../tisztataj_EPA00713_2006_11_008-009.pdf

33 Vezér Erzsébet: *Őrangyalai: Russel, Böll*. Élet és Irodalom, 1990. 26. szám, 4. p.

34 Eörsi István: *Emlékezés a régi szép időkre*. I. m., 5. p.

25 Obersovszky Gyula: *Piros levelek*. Press-Art, [Bp.] 1989 (Kis Újság Könyvek), 24–25. p.

26 Lásd Háy Gyula: *Született 1900-ban. Emlékezések*. Fordította: Majoros Éva. Interart, Budapest 1990, 435. p.

27 Kétszer jelent meg: Gáli József: *A tűz balladája. Mesejáték 2 részben*. In *A tűz balladája. Műsorok és színdarabok az általános iskolák számára*. Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest] 1967 (Színjátszók kiskönyvtára, 85.), [3]–52. p.; ua. In *Túltosjáték. Mesejátékok*. Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest 1982] (Színjátszók kiskönyvtára, 248. szám), [89]–125. p. Bemutatójára 1967 januárjában került sor az Operett Színházban, amely akkoriban helyet adott a Bartók Gyermekszínház előadásainak.

28 A politikai fordulat előtti hónapokban, 1989-ben én adtam nyomdába az Unió című folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, Balla Margit illusztrációival, az eredeti címmel: Gáli József: *A suszter országa. Komikus tragédia 6 képben*. Unió, 1989. 2. szám, 65–79. p.; 3. szám, 68–79. p.

29 Gáli József esete. http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=32620:gali-jozsef-esete&catid=1099:joevronto-koezelmult&Itemid=721

30 Gáli József: *Uchronisztikus eszmefuttatás...* In *Bibó- emlékkönyv*. Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991. II. köt., [391]–396. p.

31 Balog Iván: *Bibó István recepciója. Politikai ártértelemezések*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, [Budapest] 2010 (Eszmetörténeti Könyvtár 12.), 106. p.

► JÁNOSI ZOLTÁN

„A holtak deresén Nagy Imrét ki üti?”

Ratkó József és 1956*

Ratkó József élete, munkássága és 1956 kapcsolatának rövid értelmezése azért lehet tanulságos, mert benne egy egész generációnak: a *He-te*eknek, a *Kilence*eknek s még legalább két tucatnyi alkotónak az 1956-hoz fűződő viszonya is koncentráltan szemlélhető. A harmincas években, a negyvenesek elején születettek, a háború után a Rákosi-, majd a Kádár-korba belenövő nemzedék és 1956-viszonyának Ratkó magatartása, művei azért is adhatnak egyszerre sajátos és tipikus keretet, mert a munkáscsaládból származó, majd állami gondozottként felcseperedett és a Rákosi és Kádár alatt miniszteri státust kapott nagynéni, Ratkó Anna vezetéknévét viselő fiatalembernek a kor minden esélyt megadott, hogy önmaga mellé állíthassa, pártos költővé faragja. De aki – minden ilyen feltétel ellenére – 1956 örökségét egész életműve centrális helyén tartó, folytonosan a kommunista rend ellen hadakozó, erősen rendszerkritikus és 1956 rehabilitációjáért nagyon sokat tevő alkotóvá fejlődött mégis, és maradt is az a haláláig.

Ez a szembenálló magatartás a korábbi lelelencsézett Ratkónak a társadalmi igazságtalanságokat figyelő elemi érzékenységből és költői mintáinak (József Attila, Illyés, Nagy László) követéséből fakadt. A már országos periodikákban is publikáló nyíregyházi gimnazista – aki a „politikainak” nevezett verseiben 1956 előtt is a korabeli magyar valóság igen pontos, szinte szociografikus versbeni leírásait adja – a forradalom előtt jó egy évvel, 1955 tavaszán/nyarán tíz versét elküldi Illyésnek. A versek mellé az alábbi – küldetésének lényegét világosan közvetítő – levelet helyezi:

* Az előadás az *1956 a magyar művészetben* címmel megrendezett 44. Tokaji Írótáborban hangzott el 2016. aug. 11-én. A szerző és szerkesztőségünk a nyolcvan éve született Ratkó Józsefre is emlékezik általa.

„Kedves Illyés Gyula Bácsi!

Ne haragudjék, hogy levelemmel zavarom. Sokat töprengtem, míg arra jutottam, hogy írjak. Remélem, ha ideje engedi, e levél nem marad válasznélkül.

Poéta lennék. Ratkó Józsefnek hívnák. Néhány verset már összeírtam; közöltek is belőlük. Első kötetem napvilágot látott volna már, ha nem lennék nyakas, s azt írnám, amit mondanak. De ehhez nem fűlik a fogam. Hogy miért? Tizenkilenc éves vagyok – állami gondozott. '48 óta hányódom az országban, s láttam egyet-mást. Engedje meg, hogy erre vonatkozóan idézzek néhány sort egy most készülő költeményből. Íme:

*Nem kenyerem a cifra szó, amely a
rendhez, mint kéjlány férfihoz, simul.*

*A földön élek, szabad ég fölöttem...
S nem bánom én, ha kiűznek is érte:*

Azt hiszem, ez azt is megmagyarázza, hogy mostanában miért nem közölnek tőlem költeményeket. ... A költemények tartalmát rühellik. ...nem esem kétségbe emiatt. Öntől sem segítséget, hanem véleményt szeretnék kapni! (...)

*Jó egészséget kívánok Gyula bácsinak.
Tisztelettel: Ratkó József.”*

(Babosi László az idézett leveleket és elemzéseket a *Ratkó József életrajza*, Szabolcs Szatmár-Beregi Szemle, 2005/1, 2009. 3-4. című tanulmányaiban tette közzé. Ratkó József nyilatkozatait, írásait a *Ratkó József Összegyűjtött Művei. III. Prózsa*, Kairosz Kiadó, Bp., 2014. kötetből idézem.)

A levélből is tükröződő magatartás eredményezi, hogy Ratkónak már 1956 előtt egy évvel, még nyíregyházi gimnazista korában komoly ösztetűzése történik a hatalommal. „A *Szabolcs-szatmári Néplap* egyik, a névtelenség jellemtelenségébe burkolózó szerzője megtámadta a verseiben is szókimondó...gimnazistát néhány publikálatlan verséért – rögzíti Babosi László – Ratkó, aki »munkásosztályunk gyermeke – írta a cikkíró –, hosszú ideig élvezte államunk gondoskodását, s ma is azt élvezi [...] Sokszor azt hiszi, hogy egyedül van a világon [...] s ő az, aki hivatva van [...] a világ megváltására.« Utánozza Petőfit, Adyt, József Attilát, s követi őket abban is, hogy a fennálló rend ellen támad. »Népi rendünk ellen próbál írogatni. (...)«. Súlyos, félelemre okot adó vádak ezek, és persze a gimnazista poéta korabeli szerepét és verseinek hatását aránytalanul eltúlozza az anonim tollforgató. Nagy Imre miniszterelnöksége előtt, a Rákosi diktatúra legkeményebb éveiben egy ilyen cikk megjelenése után azonnal jött a »fekete autó«, s az ember hamar az Államvédelmi Hatóság – (...) – karmai között találta magát – fejt ki a továbbiakban a kutató – ... Ratkó válaszában hiába cáfolta kristálytisztá logikával a vádak: azt természetesen nem közölték.”

S a magyar-történelem szakpárra, Szegeden, az 1956/57-es tanévtől felvételt nyert fiatalember még alig lép a padosorok közé, lázongó lelkét a következő hónap végén már a forradalom mozgalmá veszi körül. Nyíregyházi tanárához, Horváth Miklóshoz írott levelének néhány részlete is hű képet ad az október hatodika előtti hetekben Szegeden maga körül érzékelt, a forradalmat megelőző politikai hangulatról.

„Kedves Horváth tanár elvtárs!

(...) Most fölöttébb rossz hangulatban vagyok; bosszant az itteni írócsoport egyes tagjainak öntelt-sége ... Egy-egy szerzői est után elmennék inni, s az örök életéről fecsegni – tisztelet a kivételnek –, mint jól megérdemelt jussról. Ez már pofátlanság!

(...) Az elmúlt hetek-hónapok eseményeit csak üdvözölni tudom, de erős a gyanúm... megszorítják majd ezt a sajtó-, meg mindenféle szabadságot. A Rajk-ügy egészen nevetségessé lesz, ha nem vonják felelősségre a főbenjáró bűnösöket. (...)

Ebben az egész lelki felszabadulásban az a dühítő, hogy megint a szovjetek szabadítottak fel bennünket. A XX. kongresszus nélkül aligha jutottunk volna eddig.

Persze, nagyon örülök, mert többek közt engem ill. verseimet is igazolják, hallgatólagosan »rehabilitálják« (már ez a szó is kopik) az események.

Én azért megmaradok a tiltott gyümölcsnél, míg csak meg nem fúlok tőle.

(...)

Szeretettel üdvözlöm Tanár elvtársat és családját és a tanári kart.”

(A levél az 1956. október 6. előtti napokból származik.)

Majd következik a szabadságharc, s mind-ez fokozott politikai figyelemre, az események gyors nyomon követésére, elemzésére és a következtetések kimondására ösztönzi a fiatal költőt. Ahogyan a Történeti Hivatal dokumentumaiból kiderült, Ratkóról a III/III-as jelentések „megjegyzik, hogy a magyar Szocialista Munkáspárt »ellenes tevékenységet folytatott a szegedi egyetemen. Nagy Imrét és politikáját védelmezte.«” (Babosi László feltárása) Ezek nyomán egy társadalmi változásokat sürgető, 1956 szellemét teljes mértékben vállaló, és annak értékeit a leveretés után is megtartó ember arca bontakozik ki, még ha személyesen, a város utcáin Ratkó nem is vett részt fizikai értelemben az események alakításában. Az egyetem levegőjében viszont közvetlenül érzi a szovjet beavatkozás és a bukás után is a hallgató- és költőtársaira nehezedő terrort, és ezt sem hagyja megjegyzések nélkül. 1957 márciusából való az a levele, amit Hargitai Lujzához, majdani feleségéhez címzett. „Tegnap délután (nem voltam itt) házkutatás volt nálunk. Mindent feldobáltak, legazemberezték a fiúkat, káromkodtak, ütöttek, már ahogy ez a huszadik századi humanizmushoz hozzátartozik. Németh Ferencen kívül még sokakat letartóztattak (írókat), a fiataloknak egyelőre semmi veszteségük. Nagyon nyeregben érzik magukat. A korszok teli van néppel; a karhatalmisták cirkálnak, még az oldalkocsis motorkerékpárokon is felállították a golyószórókat. Csak szikra kéne... sok vért vesztettünk. Nem tudom, mi lesz. Pesten talán csinálnak valamit, de az nagyon veszélyes következményekkel... járhat.” A Horváth Miklóshoz két hónappal később, 1957. május 3-án írott levele hasonló élményekről és belső feszültségekről árulkodik. „Az irodalmi berkekben itt Szegeden semmi hír. Nemrég fogták le egyik íróársamat, de már kiengedték. Puhítják az embereket. Én azonban nem vagyok spongya! Nem tudom, Miklós Bátyámnak mi a véleménye erről a szemfényvesztő politikáról (vagy ne káromkodjam?), de ez már sok! Szegeden most május 1-jén az egyik helyen már kirakták a régi címet is. Visszatáncolunk szépen 1956-ig, vagy még visszább!

Déry Tibor, Eörsi Pista, Németh Feri... – én nem tudom, milyen jogon fogják le az írókat! – Itt nem lehet sunyítani, ütni kell, ütni kéne. Van az emberben elég szusz hozzá, azt is tudja hová kell, de nincs egység. Oszolj-t parancsoltak, s az *Élet és Irodalom* gyenge és aljas kísérlet a sorakozókra! Nem tudom, milyen szellemi felsőbbtség jogán parancsolnak holmi lakatosok, műszereszek az íróknak?! De meg aztán, ami nagyobb – a népnek?!”

A társadalom elfojtott szabadságakarata, nyomasztó atmoszférája, kettéroppantott lázadó erőinek szenvedése természetesen nemcsak leveleiben, hanem ekkortájt írott verseiben is érzékenyen megnyilatkozik. (*Gulliver éneke, Szerda, csütörtök, péntek*). Hasonlóan, mint egyik – s benne egyre magasabbra nő – példájának, Nagy Lászlónak a műveiben, aki a terrort a városba leszálló, óriási fekete denevérként, „ször-gatyás” „fekete katonaként” nevezi meg *A város címerében*, az áldozatokra pedig a *Kitűnik származásom*, a *Karácsony, fekete glória* és más verseiben emlékezik. Ratkó a személyiség és az identitás megnyomorítását mutatja be ekkor (s részben már ezt az időszakot megelőzően született) verseiben. A *Gulliver éneke* sorai ezt így fogalmaz-zák meg:

*Bokáig érnek a házak,
a hegyek földökömgig.
Homlokig ér a gyalázat,
talpamat fák bökődik.*

*Pici az ember, a lélek,
a rácsos ég is pici.
Köztük örülten élek,
óriás liliputi.*

Már 1956 eltiport eseményei után kerül sor Ratkónak a szegedi egyetem és a város irodalmi életébe történő fokozottabb bekapcsolódására. „1957 végén az egyetem Irodalomtörténeti Intézetének írással foglalkozó hallgatói »Király István professzor szuggesztíven ideologikus fővéd-nöksége alatt« megszervezték az Egyetemi Írók Munkaközösségét. Rendszeres, kedd esténkénti összejöveteleiken az irodalmi kört »patronáló« oktatók »felügyele« mellett saját műveiket olvasták fel és vitatták meg. Ezeket többször zsű-folt házak előtti nyilvános felolvasó est keretében rendezték meg. Ratkó József csoporttársaival, barátaival, Bécs Ernővel, Magdu Luciánnal, Nagy-falusi Tiborral együtt aktív tagja lett a munkaköz-szösségnek, és »szubjektív«, »erkölcsileg cinikus és

anarchista« versei miatt gyakran összeütközésbe került a »hivatalos pártálláspontot« képviselő oktatókkal. »Magyarázza ezt, magyarázza azt – mondták. Én meg ilyenkor pofátlanul citáltam a verset« – írta egyik levelében.” (Babosi László összegzése)

Az e körben történt kisebb konfliktusok után Ratkó kálváriája az Egyetemi Írók Munkaközösségének a *Szegedi fiatalok antológiája* című, 1958 végére összeállított gyűjteményével folytatódott. A könyvet 1959-re szándékoztak kiadni, s a már előkészített gyűjteményt az egyetem egyik oktatója, Kiss Lajos recenzálta a *Tiszatáj* 1958. novemberi számában. A nem kis mértékben Ratkóra kihelyezett írás hasonló, marxista forrásokból felszökő vádak ismételt meg, mint az 1955-ös, névtelen nyíregyházi támadás. A cikk szerzője „A kor szokása szerint megmondta, hogy a szocialista realizmus jegyében mit s hogyan kellene látniuk, gondolniuk és írniuk a fiatal alkotóknak. Legtöbbet Ratkóval és barátaival foglalkozott: »Ratkó József (...) szembeszökően a tragikus költői életérzés pó-zában tetszeleg. József Attilában nagyszerű példaképet választott magának (...) De vigyáz-zon: ne hamis leckét vegyen nagy tanítójától«” – idézi Babosi László. A cikkíró éppen azt nem kívánta belátni, hogy Ratkó nagyon is József Attila-hagyományt követett akkor, amikor verseiben a társadalom belülről megismert, égető problémáival szembesített. Feleségéhez címzett levelében Ratkó kifejti az erre a véleményre adott belső válaszát, ami, a kor „demokratikus” szokásainak megfelelően ismét nem láthatott napvilágot: „...tulajdonképpen kétségbe kellene esnem, és tüstént elszegődnöm suszternak. [...] Énnekem alighanem az a tragédiám, hogy hall-gattam Illyés Gyulára,... Ugyan, Illyés Gyula?! Ki az?”

1958. november elején, de már e cikk megjelenését követően a munkaközösség összejövetelén Ratkó felolvassa azt a két művét, amelyek hosszú távon maradandó „hatással” lesznek mind az ő – mind pedig felesége és az egész családja – további sorsára. E két mű (ismét Babosi László szavait idézve) „a korról kegyetlen látéletet adó, az egyetemi ifjúság valódi életérzéseit kifejező *Bármí, csak mégsem ember* és a »hat elemít« vég-zett, de ennek ellenére miniszterségre emelkedett Ratkó Annához fűződő élményeit Villon modo-rában megéneklő *Nagynéném a miniszterasszony* című verse, melyben a személyes motívum mel-llett a költő a Rákosi-diktatúra káderpolitikáját is maró gúnnyal illette. E versek a nyílt, demokra-

tikus gondolkodás és a szabad véleményalkotás bátor megnyilvánulásai, elsődleges olvasatuk pe-dig a kádári diktatúra módszereit, és a rendszer létjogosultságát kérdőjelezte meg. Ne feledjük a korabeli feszült, vészterhes időt: már lezajlottak az íróperek és a Nagy Imre-per. Nagy Imrét és társait 1958 júniusában kivégezték. Megszületett a népi írókat – Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Veres Pétert, Tamási Áront, Féja Gézát és má-sokat – súlyosan elítélő pártállásfoglalás, aminek Király István volt az egyik kidolgozója. Nem vé-letlen tehát, hogy Ratkó felolvasása terhes csen-det, az pedig gyorsan erősödő vihart szült [...] több aktusban, végül a KISZ bölcsészkar »ítélő-székének« – magaslatáig »fokozódott a helyzet«. Ratkó hiába védte »plebejus indulatú hevülettel« igazát. Az egyetem bizonyos oktatói és diákjai becstelennek, gazembernek, ellenforradalmár-nak, anarchistának, osztályától »elidegenedett, deklaszálódott ember«-nek bélyegezték meg, aki bírálta a munkásosztályhoz hű miniszter asz-szonyt.«” Íme, a politikai botrányt kiváltó, híressé lett mű néhány szakasza.

*Régóta viszkét már a nyelvem;
s mert szavaira nem vigyáztam,
hány buta tréfáját lenyeltem,
amíg e rímre ráhibáztam!
S ha sokszor is hagyott a bajban –
túl vagyunk rajta, nem haragszom.
Száraskolbásszal traktált hajdan
nagynéném, a miniszterasszony.*

*Igaz, hogy akkor még szegény volt
az istenadta, nem miniszter.
A keze bütykös és kemény volt,
haját a gond beszórta liszttel;
ő maga tett el hús uborkát,
s nem volt cselédje, ki dagasszon,
és még nem hordta fönn az orrát
nagynéném, a miniszterasszony.*

*S nincs erre az orrbántz-ra vegyszer;
hiába hánytam a keresztet,
magasztos, miniszteri keggyel
egy levelet is megeresztett.
Számát, fülemet teleírta,
de benne nem volt semmi hasznom,
s a tárgyratag két t-vel írta
nagynéném a miniszterasszony.*

A ma is eleven iróniával és a személyes me-részség eltökéltségével sugárzó vers körül, mint egy politikai-lélektani-poétikai bolygórendszer

középpontja körül kezdett forogni, Ratkóval együtt az egyetemi és az azt körülvevő „látha-tatlan” világ. Egyelőre takart állapotban ugyan, de már szertesugárzó belső feszültségekkel. A másik, a nevezetes felolvasáson elhangzott vers, a *Bármí, csak mégse ember* 1957. április 11-én dá-tumozott alkotása az emberi létből nyíltan vá-gyik át az adott világból az állati sorsba: leveli békák, toportyánok közé. A természeti életbe egy olyan társadalomból, ahol a poétát a folyto-nos gyanakvás, üzetés, megfigyelés veszi körül. A – József Attila *Költőnk és kora* s több más verse lélektani helyzetét és társadalomrajzát is felidéz-ző – vers szintén erőteljesen hívta ki a hatalom reakcióit.

*Kit hogyha gondolat rág,
elárulnak az akták,
kírók ha víg, ha szenved,
mindig leltári vezetnek,
kinek legszebbik csókját
rendőrök jegyzik, óvják;*

Életének 1958-as fontosabb fejleményeiről is részletes, analízáló levélben számolt be a költő Horváth Miklósnak. Ebben összefoglalta az iro-dalomban kifejezett elvi és politikai szembenál-lására vonatkozó legfontosabb tényeket is, előre érezve (talán József Attila sorsán tündödvé is), milyen megoldást kerülgelt vele szemben az egye-temre delegált politikai hatalom. „4 hete – ... – felolvastam ... a *Nagynéném a miniszterasszony* c. friss versem, amely »rokoni« viszonyunk befejező gesztusa volt részemről. Nos, mit kap-tam? Egy költőnek sokféle titulusa van, de azok mellett, amelyeket Nyíregyházán kaptam, ezek bozontos óriások. Becstelen és gazember, ellen-forradalmár és anarchista. Gondolja meg jól, Miklós Bátyám, hogy kivel levelezik!

Azt mondanom sem kell, hogy nincs igazuk. Én – mondják ők – osztályomtól elidegenedett, deklaszálódott ember, bírálom az osztályomhoz hű miniszterasszonyt... Következmény: kidob-tak a munkaközösségből (sebj!) és ki szeretné-nek dobni az egyetemről, amire a »jogi« alapot gyöngye tanulmányi eredményem szolgáltatja. Íme: bezárult a kör...” (1958. nov. 28.)

A kör annyira bezárult, hogy Ratkót rövidesen (különböző indokok alapján, de igazából e verse miatt) végül új, kommunista Horger-módszerrel eltávolították az egyetemről, s itt kezdődött a magyar világ peremére (Berkeszre, majd Nagy-kállóba) száműzésének története is. (Szőnyi Ti-bornak és Babosi Lászlónak az Állambiztonsági

Szolgálat Történeti Levéltárában végzett kutatásai meggyőzően igazolják, hogy „Ratkót, barátait és csoporttársait már ezt megelőzően is beépített ügynökökön keresztül megfigyeltette az állambiztonsági szerv.”)

Noha a *Nagynéném a miniszterasszony*, a *Gulliver éneke*, a *Bármí, csak mégse ember* erős hangütését Ratkó első három (1966 és 1970 között) végre valahára kiadott kötetében vissza is fogja a cenzúrát sokrétűen érvényesítő hatalom stratégiája, azért e könyvekben is bőven vannak olyan alkotások, amelyek a szocialista irányítás idegrendszerének ingerküszöbét fájdalmasan érintették meg. (*Minket nem kérdezt, Ballada a városi lakásról, Új évszak kellene, Ady*). A kötetben meg nem jelenhetett, s csak a költő halála után napvilágra került költemények viszont ezeknél még súlyosabb ítéleteket fogalmaznak meg. Több közülük, morális és humanitáselvű alapon egyenesen kétségbe vonja az uralkodó hatalom legitimitását.

Így az *Apám tollával* (1955) (meg nem jelent) kötetbe épített *Vádirat* című vers – még 1956 előtről – Ratkó egész életművének egyik legszigorúbb korszakbíráló műve. A költemény nem mást, mint az országot vezető réteg „gazembernek” minősítését hívja elő Ratkó szótárából. A magyar társadalom, megítélése szerint, azért nem teremhet igazi hazát, „mert gazemberek rossz konkolyt vetettek, / dús gondja, tiszta búzája közé.” S hasonló gondolatokat közvetítenek más, ebben az időközben született Ratkó-költemények is. *Az eszme csöszkőnek* című 1956. október 28-án született költemény például, valamint a beszédes című *Három év után* (noha 1922-re alibi-címzett) alkotás, amely három év elteltével is Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán* című versének hullámain oldva magába idézi meg a forradalmas időt:

*Dalolj mert aki hallgat
az bűnököt takargat
szavát szívét befönják
lélektörő hatalmak*

*A holtak nem beszélnek
szép kövek alatt élnek
emlékszel pesti utca
milyen volt az az ének*

S a nagykállói költő műveiben később is ott izzik, feszül, lázít 1956 emléke. Ezeknek egyike Ratkó sokáig csak kéziratban terjesztett, illetve csupán Dinnyés József előadásában hallhatott,

kötetben csupán a költő halála után megjelent, nyíltan hatalomkritikai verse, a *Chanson a hatalomról* (illetve ennek változata a *Sanzon a hatalomról kezdőknek*) című alkotás, amely két lábbal állva 1956 talaján fogalmazta meg véleményét a kádári diktatúráról.

*A hatalomnak szíve van,
bárkibe átültethető.
A hatalomnak arca van,
amin a bőr cserélhető.*

A *Törvénytelen halottaim* című, először 1971-ben megjelent kiváló hosszúversében pedig (ismét Babosi László megállapítását emelve ide) Ratkó „az 1956 után itthon maradt költők közül szinte elsőként vetette fel versben egy »tisztán« érthető kétértelmű utalás segítségével az akkor még »temetetlen« mártír miniszterelnök, Nagy Imre nevét.” A múlt kiemelkedő, illetve tömeges áldozataira is tekintve teszi fel kérdéseit:

*Ki hajtotta végre a vérbajt,
a tüdővést, a gégerákot
rajtuk? A holtak deresen
Nagy Imrét ki üti?
Ki gyűjti föl Dózsa gyönyörű koronáját,
vastrónját ki gyűjti föl? Akad-e
hóhér az éjszaka-arcú urak közt?*

Életrajzírója pontosan dokumentálja, hogy Ratkó: „Ezt a versét, ha nyilvánosan felolvasta, hallgatósága döbbenetére, olykor – a Kádár-rendszerre jellemzően a társadalmi tabut körülíró kimondáskor – »összekacsintó« cinkos derűtségére rendszerint azzal vezette be, hogy nyomatékosan felhívta mindenki figyelmét: nem »arról« a Nagy Imréről, tehát a kivégzett miniszterelnökről beszél a versben, és nem is a kiváló zsögödi festőről, hanem a *Holtak deresét* író sárrétudvari parasztköltőről, aki 1943-ban meghalt tüdőbajban. Persze ekkor már mindenki értette, hogy a költő a miniszterelnökre is gondol a versben, ami a *Tiszatály*beli megjelenés után a szerkesztőség és a szegedi pártbizottság között kisebb botrányt okozott. A *Törvénytelen halottaim* című kötetben pedig csak magyarázó, a nádudvari parasztköltő alakját egyértelműsítő szerkesztői lábjegyzettel jelenhetett meg.”

Az 1956-ra egész pályáján figyelő költő a *Hangsúly* című, nyíregyházi akusztikus irodalmi folyóirat (1983-86) közötti egyik adásában, Csánádi Imre: *Az 1956-os évre* című verséhez kapcsolódóan jóval későbbi emlékállító törekvések elő-

hangjaként veti fel azt is, hogy: „Ideje volna összegyűjteni s egy kötetben kiadni 1956 októberének irodalmát.” Az újratemetés előtt négy nappal pedig, saját korábbi műveire is emlékezve Ratkó így nyilatkozott a mártír miniszterelnök emlékérről: „Nagy Imre és társai szerintem minden tiszteletet megérdemelnek. Nagyon sajnálom, hogy az ismert okok miatt erre a szertartásra 31 évvel a haláluk után kerül csak sor. Ez a tény a felelősök embertelenségét, erkölcselenségét mutatja. Az *Antigoné*-ből is tudom, amelyet nemrég fordítottam, hogy a halottakkal harcolni, a halottakra haragudni szörnyűség...”

Az idézett utolsó mondat egyértelműen utal arra is, hogy Ratkó 1956 emlékezetéért, követeléseit tett alkotói fellépései a versek és nyilatkozatok mellett a drámai munkáiban is erőteljesen nyomon követhetők. A Szent István királyról írott, de már a magyar rendszerváltás perspektíváit kereső *Segítsd a királyt!* (1984), az *Antigoné*-fordítás (1986) és ennek nyomán – a magyar valóság impulzív poklából – rekonstruált „antik” dráma, a *Kreón* (1986-87) adják e drámaírói munkásság – jelentős arányban 1956 hagyományán alapuló – értékeit. A költő az *Antigonét* – hiszen, ahogyan említette, temetetlen holtakkal nem lehet együtt élni –, az 1956-os forradalom harmincadik évfordulójának évében, a forradalom emlékezetére, eszméinek aktualizálására és tiszteletére fordította újra. Ám e kiváló fordításban Szophoklész művét (egyetlen nyíregyházi s néhány vidéki diákelőadás kivételével, Csikos Sándor rendezésében) sehol sem adták elő! Pedig Ratkó, alföldi, népi, protestáns és a Kádár-kori ellenzékiesség magatartását kifejező nyelvből lépten-nyomon az sugárzott le, és sugározna le ma is a pódiumról, hogy Antigoné – Nagy Gáspár megfogalmazásában – 56-os cipőt hord. S a „sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb” közis-

mert ember-minősítése helyén ez a mondat csattan elő Ratkó fordításában, nem kis mértékben 1956 nemzeti tapasztalatán is, a Szophoklész-műből: „Sok szörnyű csodafajzat van, s köztük az ember a legszörnyebb.” Röviddel az *Antigoné* átültetése után a Kádár-korszak hatalmi atmoszférájának elemzésére született Ratkó tollán a *Kreón* is, a zsarnok kisszerűségének, szürkeségének: magának Kádárnak és adminisztrációjának a bemutatására. Zárásképpen álljon itt most az alkotó és 1956 viszonyának szavakból emelt emlékműveként a legmértőbb elemzés Ratkó *Antigoné*-fordításáról és a *Kreón* születéséről. Szerzője Nagy Gáspár, címe: *Az Antigonét fordító Ratkó József*:

*A költő 1986-ban, ki tudja, mért,
újra magyarította Szophoklész tragédiáját,
az Antigonét. S ki tudja, mért, színház nem akadt
széles e hazában, amelyik bemutatására vállalkozott volna.
A fordító – állítják egybehangzóan a szakemberek – kitűnő munkát
végzett. De Kreón utódai mindegyre Antigoné ormótlán cipellőjét
kárhoztatták, mely legalább 56-os nagyságú lehetett
az első és utolsó próbán. Vagy csak az utódok képzeletében?
De erőst ijedeztek, ki tudja, mért, a költő meg döbbenten állt
a hitványság előtt. Aztán dühében és elkeseredésében maga írt
drámát Kreónról, hogy megfejtse a zsarnok lelkének szörnyű titkait.
De nem tudta meggyőzni a kései utódokat kreónságukról
és kreténségükről sem! Vagy nagyon is sikerült volna?
Így halt meg 1989. szeptember 13-án, békétlenséggel
és keserűséggel szívében a reménykedés zenije.
Ugyanabban a fátumos életkorban, mint az általa
többször is elszíratott Kormos István és Nagy László.
Alig múlt egy hónappal 53 éves! Ennek is már 7 esztendeje!
Polüincikézt azóta többször el- és újratemetették.
Pompával és cinikusan. A régi/új kreónok teszik
a dolgukat: naponta bemutatják a kaméleoni trükköit.
De Ratkó Antigonéja még mindig várakozik...*

(1996. szeptember)

► EKLER ANDREA

A vers ereje

Nagy Gáspár és 1956*

A fiam, amikor évekkkel ezelőtt egy bemutató órán azt kérték, jellemezze önmagát, felállt és azt mondta: „Szabad vagyok.”, majd leült. Elsősorban nem büszke voltam, hanem boldog, mert a kuláknak titulált elhurcolt ősökre, a Corvin-közi keresztapámra, a villanyszerelésre kényszerített szobrász nagyapámra gondoltam. Szomorú is voltam, mert fájdalommal töltött el, hogy nem köszönhettem meg fiam szabadságát az ősöknek, a hősöknek, a költőknek, akik kihúztak egy-egy téglát a bennünket szabadságtól elválasztó falból. Nem köszöntem meg Nagy Gáspárnak sem, pedig annyi mindenről beszélgettünk. Egyetlen vigaszom, hogy Nagy Gáspár Illyés Gyulával vallotta, a költő számára a legmélyebb hála, hogy olvassák, szavalják, idézik verseit, nem külső kényszer hatására, nem olyan módon, ahogy Németh László szavaival élve zászlót lobogtató költőt faragtak Petőfiből. Olvassák, szavalják belső igényből, hiszen a vers így válhat identitásunk és a nemzeti identitás részévé. Kunderának igaza lehet abban, hogy a „történelmet önmagában is egzisztenciális helyzetként kell felfogni és elemezni.”¹ A történelmi helyzet soha nem csak háttér, nem díszlet, hanem „emberi helyzet, felnagyított élethelyzet.” És valóban, nincs olyan magyar ember, akit így vagy úgy nem érintenek az 1956-os események, az sajnos előfordulhat, hogy nem tud róla. Buda Ferenc fogalmazta meg találóan *Túl a falon* című kötetében: „Ötvenhatból (...) bizvást annyi volt, s van, ahányan megélték. Ahányan megéltük.”² Ez vonatkozik az utókorra is. Az élmények, tények sokaságából

alkothatunk szubjektív képeket, amelyek együtt sem válhatnak egésszé, inkább egy befejezetlen közös alkotássá. Egy véget nem érő mondattá, ahogy Nagy Gáspár fogalmazott: egy láthatatlan emlékmű talapzatán. 2006-ban úgy gondoltam, szomorú, hogy éppen a rendszerváltozás után kérdőjeleződött meg a költők szava, a szó teremtményében való hit. Míg, ha a költői státusz változása törvényszerű is volt, ennek nem kellett volna szükségszerűen együtt járnia egy megrendítő értékvesztéssel, ahogy Nagy László mondaná, az emberarc elvesztésének veszélyével. Nagy Gáspár rendszerváltozást követő költészetének egyik szólama az ebből adódó csalódottság, keserűség, fájdalom. Megőrizte azonban rendíthetetlen hitét, elhivatottságát, morál és esztétikum egységét, s mivel egy pillanatra sem vált széllakassá, hitelességét is. Hitelesség alatt nem a tényeket értem. Buda Ferenc írja, hogy „A tény a valóságnak küszöbe, megmerevült fölszíne csupán. A valóság, ami felé mi vágyakozunk, épp e fölszín mögé van befalazva.”³ Úgy gondolom, ennek a falnak lebontásában vitathatatlan érdeme van Nagy Gáspár költészetének, értelmiségi-közéleti tevékenységének. Az *Illyés Gyula 85. születésnapján* című esszéjében így fogalmaz: „a gond, az a közös gond, amiért az egész íróság szolgálat lett, aszkézissé vált, hát ez az, ami lenyűgöző. 'Óvni egy széthulló családot', magára eszméltetni és megtartani egy nemzetet, ha sem a politika, sem pedig a fennkölt szellemek ez ügyben már nem éreznek illetékességet.”⁴

Írásában visszaemlékszik arra, hogy egyetlen találkozásuk alkalmával Illyés Gyula megköszönte a *Három megjegyzés: egy válasz* című

versét, amelyben Kodállyal emlegette együtt, valamint, hogy számon tartotta akkor is, azóta is szimbólummá vált versét, amelyet még a maga szerkesztette kötetbe se válogathatott be. Nagy Gáspár azt válaszolta, Illyés megéli, hogy tanítják majd a cenzúra által betiltott költeményt, ahogy fogalmazott „cinkosok” voltak. Nagy Gáspár említett verse az Illyést köszöntő 1982. 11-es *Tiszatáj*-számból kimaradt, a korrektúrát követően a Felügyelő Minisztérium kivetette. A verset ugyanakkor a szerkesztő elküldte Illyésnek, a hátoldalára feljegyezve: „egy majdnem kiadható vers”. Illyés ezért reagálhatott Nagy Gáspár versére. Sajnos azonban Illyés Gyula fél év múlva meghalt. Cs. Szabó László jóslata, hogy „halálával megváltja a közlés jogát”, 36 év után beteljesedett. 1986-ban a *Menet a ködben* című kötetben is megjelent. Nagy Gáspár versét pedig a *Napjaink* 1984. januári számában közölhették. Úgy fogalmazott: „A vers valóban van, de mi Illyést szeretnénk látni”⁵ Az érzés, a gondolat ismerős. Nagy Gáspár kiállására, egyenességére, emberiségére, hitére, rendíthetetlen elhivatottságára, bölcsességére, kézfogására, verseire, új verseire égetőbb szükségünk lenne, mint valaha. Hogy miért, azt Görömbei András összegezte találóan Nagy Gáspárról írott monográfiájában szemléleti alapelveinek megfogalmazásával: „Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni.”⁶ Emellett – ahogy Nagy Gáspár rendkívül gazdag, konkrétan 1956-os vonatkozású verseinek recepciójában Vasy Géza, Pécsi Györgyi, Bertha Zoltán, Szokolczay Lajos, Monostori Imre, Alföldy Jenő, Mezey Katalin, Márkus Béla, Olasz Sándor, Gróh Gáspár, Nagy Gábor, Ködöböcz Gábor, János Zoltán, Ács Margit, Papp Endre, és mások is hangsúlyozzák – a tények kimondásának igénye, a cselekvő magatartás, metafizikai, morális tartalommal, ontológiai kérdésekkel társul.

A beszélgetések, interjúk, vallomásos esszék felfedik, hogyan vált 1956 emléke számára meghatározóvá, Márkus Béla megfogalmazásában magánmitológiává. Nagy Gáspár gyermek volt 1956-ban, a menekülőknél szállást és ételmet adtak a Vas megyei kis faluban, első alkalommal tőlük értesült az eseményekről. Később a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban hallott 1956-ról és az 1956 emlékét ápoló diákokat, tanárokat ért retorziókról. Az 1968-as párizsi és prágai

események hatására kezdett intenzívebben foglalkozni 1956 történéseivel, történelmi, eszmei, szellemei hagyatékával. Elődeivel és nemzedéktársaival sürgette a szocializmus hamisságának leleplezését, a diktatúra megdöntését, hangsúlyozta a történelmi tisztánlátás szükségességét. Ahogy az Szőnyi Tamás leleplező, tényfeltáró könyvéből is kiderül, már a hetvenes években is megfigyelték, de a „verspetárdák csak később robbantak”, a nagy botrányok a nyolcvanas években következtek. A *Mozgó Világ* 1975-ben a *Csak nézem Olga Korbutot* című versével indult, melynek eredeti címe *Szaltószabadság* lett volna, találó nyelvi leleményeinek egyike. 1978-ban ez lett a *Halántékdob* kötet egyik ciklusának címe, 1999-ben pedig egybegyűjtött verseinek kötetcíme. 1977-ben ő is alanya volt az *Alföld* folyóirat betiltott interjúsorozatának. Mint már említettem, 1982-ben a *Tiszatáj* Illyést köszöntő számából törölték a *Három megjegyzés: egy választ*, Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című versére való direkt utalás miatt. A legnagyobb visszhangot kiváltott, legismertebb botrányt az *Új Forrás* 1984. 5. számában közölt *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című vers váltotta ki. A verset Nagy Imre kivégzésének 25. évfordulójára, 1983-ban írta. A vers több ízben utal Nagy Imre monogramjára a szavak elején és végén, s nyíltan sürgeti a mártírok eltemetését, s a bűnösök megnevezését: „egyszer majd el kell temetni / és nekünk nem szabad feledni / a gyilkosokat néven nevezni”. A folyóirat még standokon lévő példányaikat össze-szedték, a könyvtárakból eltávolították. Nagy Gáspár kiadásra váró kötetét a Magvető Kiadónál letiltották. A vers rovat szerkesztőjét, Sárán-di Józsefet eltávolították a folyóirattól, Monostori Imre főszerkesztői kinevezését pedig eltolták egy évvel. Nagy Gáspár körül forrt a levegő, ez végül a Magyar Írószövetség titkári posztjáról való eltávolításához vezetett. Görömbei András jegyezte fel naplójába az utolsó szó jogán elhangzott gondolatát: „Én azt hiszem, hogy az írók számára különösen embertelen aszkézis lemondani történelmünk bizonyítható sebeitől.”⁷ Költészetének, ellenzéki tevékenységének tükrében tudjuk, nem is mondott le róluk soha. S éppen ennek révén a nyolcvanas években rendkívüli népszerűségnek örvendett. 1989. június 16-án Cseres Tiborral ő helyezte el az Írószövetség koszorúját Nagy Imre és társai újrate-

* Az előadás az *1956 a magyar művészetben* címmel megrendezett 44. Tokaji Író-táborban hangzott el 2016. aug. 11-én.

1 Milan Kundera: *A regény művészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 55.

2 Buda Ferenc: *Túl a falon*.

3 Ugyanott

4 Nagy Gáspár: *Illyés Gyula 85. születésnapján*. In. Szavak a rengetegből. Tiszatáj, Szeged, 2004. 50.

5 Ugyanott, 53.

6 Görömbei András: Nagy Gáspár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 209.

7 Ugyanott, 79.

metésekor. Nagy Gáspár ezt tekintette személyes rehabilitációjának. Tematikus köteteinek egyike, az 1956-os versek gyűjteménye, amelynek címe éppen az *Öröknyárból* kiemelt részlet: *...nem szabad feledNI...!* A kötet az 1970 és 2002 között írott versekből merít. Szinte túlzás nélkül állítható, hogy valamennyi vers kultikus, közismert opusszá vált. A kötet versei a gyűjteményben, ha nem is más értelmezésben, de más megvilágításban jelennek meg. Időrendben egymásra épülve rávilágítanak egy tematikus körön belül Nagy Gáspár költészetében a motívumkincs gazdagodására, a nyelvi bravúrok egyre finomabb megoldásaira, a formai, szerkezeti sokszínűségeire. A Nagy Imre halálának 25. évfordulójára írott, *Aki állítólag* a mártír Nagy Imrének állít emléket, ugyanakkor záró soraiiban összegzi a kötetnyi vers egyik alapgondolatát, az utókor cselekvő szerepét. Fellelhető a versben a későbbi versek térszerkezetét is meghatározó kint és bent fent és lent ellentét. Míg a vertikális tér a versek metafizikai értelmezését, a horizontális tér a történelmi olvasatot indukálja. A vertikális tér sem minden esetben konkrét. Jelenti a bennfentesek kivételezett helyzetét, s a kívül élők rettegésben, bizonytalanságban tartását is. Másfelől a falon innen és túl is mutat, ironikusan relativizálva, ki is van voltaképpen bezárva. Ebben a tekintetben a kötet versei rokonságot mutatnak az ötvenhatos eseményeket át- és túlélő költők, így például Ágh István vagy Buda Ferenc verseivel is. A tér és szabadság relativitására utal a *Tenyérvnyi kockán* című vers is, a szeretve tisztelt színész barátok hősiességét is idézve, s a művészet szabadságát, legyűrhetlenségét bármely diktatúrával szemben. A színházi térben kimondott szó lehet szerep, s egy fiktív szereplőre nem vonatkozhat az evilági törvény törvénytelenége. A rettegés persze ezt a teret is áthatja. Akár a *Ne fonjatok nekem vesszőkossarat* mitologikus, biblikus világát, amelyben a lírai én szembeszegülve az őt segítő, óvó, sorsának elkerülésére buzdítókkal, végzete elé áll, még ha a jelek balsejtelműek is. Ez a vers a tudatos szerepvállalás verse. A kiállásé. „jöhetett kozák-szurony, tehervonat. / Buzogányos vizeken tanulok járni / s világgá űzöm a partokat.” *A Szabadítót mondani* című verset egykor kívülről skandáltuk, hátha sikerül a „Lefokozott szívűeknek / valami szabadítót mondani”. Itt is megfigyelhető a kint és bent térjátéka, a kapu-

kon kívül és belül. A vers világa a *Soha, schol, senkinek* filmvilágát idézi, lázadás a csak a családi körben, zárt kapuk mögött kimondhatóság ellen, a tiltott szavak már a kapualjakba lopóznak. Ebben a versben bomlik ki először Nagy Gáspár rendkívül gazdag ősz motívuma. Ahogy más versekben a hóban maradt nyomok, itt a „leprélt levelek albuma” válik őrzővé, a „több évre nyújtott ősz” a természet lázadása az igazság kimondásáig, a szabadság eljöveteleig. Feltehetően nem csupán a keletkezés ideje sorolta e vers mellé az *Évszakok* címűt, amely akár az előbbi motívum költői kibontása, értelmezése is lehetne, a mirtuszkoszorús szabadságtól a hófödte földig, a föld födte emberig. *A gyönyörű bűnt* a kötet során megidézett történelmi párhuzamok egyike Dózsa György lázadó tragédiájával. A gyönyörű bűn ellentmondásos képe a lázadás kettősségére utal. Egyfelől arra, hogy a lázadás szükségszerű, nyilvánvalóan nem bűn, másfelől ennek következményeire, a mindenkori törvényi mechanizmusra. A lázadás verse ez, s kettős utalás is, Dózsa Györgyön kívül Petőfi-re és 1848-ra, hiszen a vers utolsó két sora Petőfi *A nép nevében* című versét is idézi: „mit bánom, ha több az áruló, / de lázadót is teremjen e föld!” *A próza, hangolás közben* már a kufsteini rabokkal, Rózsa Sándorra, Kazinczy Ferencsel von párhuzamot. Érdekes paradoxonra épül ez a vers is, a bent itt az ablaküvegre piszkító föl-pumpált legyekkel azonosítottak tere, akik zümmögésükkel lövik át az „októbertvégi szoba csöndjét”, a kint pedig a kufsteini börtönökben sínylőddőké, akiket tücskökhöz hasonlít, cirpelésük elcsitíthatatlan ének, vers. *A Söpri a reményt* már címében is egyetlen jalkiáltás. Az elveszett illúziók, az elbukott forradalom, a temetetlen halottak verse, akiknek névtelen sírján pusztán árnyékuk keresztje állhat. A keretes szerkezet mégis a kitartást hangsúlyozza, az eleséstől a fölállásig. A vers két kulcsmondata is ezt az értelmezést erősíti, a „sorsomban sír az elbukó jelen”-től a „De szüljön meg valaki azzá, aki voltam!” gondolatig, vagyis a haláltól az újjászületésig. *Az idők közepén* néhány sorba sűrítve a költészetében meghatározó kulturális, történelmi emlékezet elengedhetetlen fontosságának megéneklése, egy prózaversbe tömörített fohász Istenhez és az utókorhoz. Mint írja: „határoznunk adatott megőrizni minden hajszálat történések milliomod részét az égbolt akkori

térképét szemeink sötét kamoráiban gondosan rejtve mindaddig... a többi már a titkokat előhívók kérlelhetlenségén hűségén és a papírműnősségen múlhat – Amen.” *A Félelmen túli...* a költő erejének, a költészet lehetőségének, diadalának dala, megzenésítve a nyolcvanas-kilencvenes évek lázadó slágerévé is vált Koncz Zsuzsa előadásában. *A fiú naplójából* drámai vallo-másossága mellett az ellenállás, a független szemlélet, az őrző szerep himnusza is, jövő felé forduló kérdés, fohász, felszólítás: „míg a szem él látni kell fele-Barátaim!...” Fohász az *Ők már kívárrják...* fájdalmasan ironikus című vers is. Fohász a temetetlen holtakért és a jeltelen sírokban nyugvó mártírokért. Fohász feltámadásukért, méltó helyük elfoglalásáért, a mélyből a magasságba kerülésükért. Addig is, legalább a versvilágban helyükre kerülnek, hiszen a paradox világban élet és halál jelentése, értéke is megváltozik. Az élet a gyávák büntetése, a halál viszont a feltámadás reménye. *A Megadtad Uram* párbeszéd Istennel, költői megfogalmazása a szerzői magatartásnak, lázadás nélküli elfogadása az ellenségeket szülő alkotói, forradalmári sorsnak. *A Három szívütem* a kötet verseinek színszimbolikáját szintetizálja. Nagy Gáspár verseinek színvilágában a vers mindig fényes, fehér, még ha körülötte minden gyászfekete is, „mert a versben millió wattos gyertya ég / szabálytalan szabadság álruhája / felölti s belül viseli a fényt”. A vers önálló életet él, ha a költő el is bukik, nem veszít fényéből, erejéből, ha értetlen ítések kezébe kerül is, hiszen diktatúrán edződött. Az Adynak ajánlott *A mai bátrak* című vers nem csupán stílusában, de kíméletlen kritikus szemléletében is Adyt idézi. A versek lírai énjének jövő felé fordulása a kérdés, követelés, számonkérés mellett a féltés gesztusával bővül. Félti a jövőt a jelen szélkakasaitól. A kötet 2002-ben született záróverse, a *Láthatatlan kőre vésem...* a forradalomnak és utóéletének szintetizál. A villoni hangvétel a formát is követi. Az *Ajánlás* természetesen az utókornak szól, a mindenkori olvasónak. Jelentőségét nem csupán kötetbeli helye, de grafikus megoldása, a szövegrész kiemelése is jelzi. Amennyiben a versek sorát történetként olvassuk, a zárókép mi más is lehetne, mint a hősök, mártírok piederstálra emelése, az egyetlenként a költészet feletti szférába helyezve. „tudva bár hogy szavaimnak nem lesz táboruk / de fájó árulások és zajló testvérhá-

borúk / heveny idején kell kimondanom: cáfolhatatlanul / csak a hősöknek és mártíroknak van igazuk!”

A 2006-ban Püski kiadásban megjelent *1956 fénylő arcai* Kiss István rekonstruált grafikáinak filmszerűen pergő egymásutánjával főhajtás az ismert és ismeretlen hősök, mártírok előtt. Felszólítás az utókor felé az emlékezésre, a szembesítésre és szembesülésre. Imádság is, két hömpölygő versfolyamban, történelmi tablókkaal és finom portrékkal.

Nagy Gáspár 1956-hoz fűződő verseiben, s ki-váló esszéiben (csak néhány példát említve: *Szabadrabok; Hogy a forradalom fénye megmaradjon; „Nem tudni, mit hoz a múlt”; „Te nem magadnak, Te másoknak születted”; A vers érvényessége; „csak a képzelet emléke múlhatatlan”; „Papírszázló”; Prágai hajnalok; Követelsz? És tartozol?») megragadta a különböző nemzedékek, eltérő társadalmi, kulturális háttérű emberek összefogásának felemelő szépségét, az ember szabadság iránti eredendő igényének múlhatatlanságát, ahogy Szakolczay Lajos fogalmazott a Nagy Gáspárral készült interjú kötetben, a legkülönbözőbb értékek befogadásának szükségességét: „Csak legyen mögötte erkölcs, hit, meggyőződés, az esztétikum igazsága. Együtt vagyunk gazdagok, hirdeti. S kiváltképp azt, hogy temetetlen holtak ne maradjanak mögöttünk.”⁷ Úgy gondolom, egyebek mellett ez jelenti az értelmiség hivatását. Az utókor felelősségét.*

Féltett kincsem egy vers, amelyet Nagy Gáspártól kaptam. Amikor elgyengülnék, előveszem, hogy erőt merítsek belőle. A közös történelmi, kulturális emlékezet része az is, hogy rátaláljunk arra a versre, arra a gondolatra, amelyből erőt meríthetünk, ki-ki a rá szabott feladathoz, apró-cseprő ügyekhez vagy egyszerűen a hétköznapihoz. Számomra ez a vers Nagy Gáspár *Be-látás* című költeménye.

„Nem lehet a világot Isten nélkül fölnevelni
nem lehet a világot Isten nélkül megérteni
nem lehet a világot Isten nélkül szóra bírni
illetve lehet
csak az olyan rémült magánkaland
melyet a kétségbeesés kormányoz
s végkimenetele fölöttébb kétséges”

8 Nagy Gáspár – Szakolczay Lajos: Ameddig temetetlen holtak lesznek... Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2008. 7.

► NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF

„Időbe szorítva”

A Cseh-Bereményi „helyzetjelentésekről”
Bereményi Géza Versek című kötete kapcsán

„Kádár és a hallgatóság közös politikai tudása az a megegyezés volt, hogy a béke, a konszolidáció a traumatikus és végképp lezártan a történelmi mélybe lökött közelmúlt iránti némaságra és tapintatra fog épülni, tehát a folyamatos jelen időn kívül mást nem ismerő szocializmust teszi kizárólagos otthonává.” (György Péter)

A dalokat, mindazt, amit rögzítenek és egyszer (sokszor) elengednek, előadójuk, Cseh Tamás nevezi helyzetjelentéseknek. A Bereményi Géza szövegeit éneklő dalnok zenéje, énekhangja, gesztusai, a színpadi jelenléte is indokolja ezt a visszafogottnak tűnő műfaji besorolást. Nem az akkori zeneipar termékei ők, és nem is feltétlenül az underground figurái, „csak” megszületnek a dalok, mert a hetvenes évek Magyarországnál egymás társaságát egy kegyelmi pillanatban megtaláló két ember világra hozza őket. „Úgy érzem, más világból küldik, / rajtam keresztül jusson Földig.” – fogalmazza meg ezt jóval később (Jön. Szül. Megy.). Egyiküknek sincsenek a kor színpadait elfoglaltató ambíciói, de egyre többen ismerik meg a dalokat, nyílnak a lehetőségek, a dalok „kirepülnek” és – ártatlanságukat nem veszítve – végzik a dolgukat. A kötetben szereplő, Cseh Tamáshoz kötődő versek között olyan is van, amely az énekes 2009-ben bekövetkezett halála után íródott (*A túlélő dala*) és számos vers képviseli a rendszerváltás utáni időszakot. Ezek is tipikusan bereményisek, de az „állunk, időbe szorítva, / tövig bent egy korszakban, / Isten se húz ki belőle, / majd meglátjuk jövőre”- érzés és amit közvetít, az első közös alkotói korszakról ad hírt. A helyzetjelentések tehát a hetvenes

(és nyolcvanas) években születtek. Ez az indulás ideje, sok szállal kötődik ’56-hoz és az azt követő időszakhoz, ezen felül a 90-es évek Bereményi-szövegei – bár nagyon pontos és világos visszaemlékezéseket adnak – visszaautaló voltukban többet elemeznek, magyaráznak. A *Levél nővéremnek* 2. című albumon található, a kötetben *Levélrészlet* címmel szereplő szövegben ezt olvashatjuk: „Drága Irén, / Először is közlöm veled, hogy néhány éve / váratlanul, ámde mégis véget ért egy korszak. / Lábjegyzet lesz: egy csillaggal megjelölt szó jövőbeli történelemtörténetben, / s a lapon alul néhány szó, mely sebtén elintézi: / Hernyók, nyüvek, álcák, molyok, / nagy giliszták élőködtek az örök erőkön, / túléltek hát, bár igénybe vett, / s most itt vagyunk egy újabb fajta nagy pocskolásban. / Szőnyeg alól előmászta az alája söpörtek, / s Behemótként fölfúvódva szörnytestet öltöttek. / Újabb világ, fojtott vihar. / Csak magáért van minden, semmi másért.” A *Kelet-Európa* című, himnikus darab konkrétan is sorolja a fontos dátumokat: „56 Európa, / 68 Európa, debillé pofozott, ősz, eltorzult gyerek”, majd vall és kér: „Szeretlek, Európa, / Földnek sója, vén gazemberek játéka, szívem, / És ismét Európa, Kelet-Európa, / mondd azt már megint csak, kérlek, hogy igen.” – ezek a versek az új idők értékmentő szándékú visszaemlékezései.

Az első dal születésekor 1973-at írunk: egy búcsúalbum kiadása után feloszlik az Illés együttes, de megjelenik, megjelenhet a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* lemezen. Bereményinek már önálló kötete jelent meg (még 1970-ben, *A svéd király* címmel), a moziban a *Régi idők focija* megy, és a *Petőfi ’73* című film (zene: Sző-

rényi és a Tolcsvai testvérek), a 74-es *Szép versek*-ben Pilinszkytól olvasható – többek közt – a két Sztavrogin-vers.

A magyar belpolitikai helyzetről sokat elmond, hogy ennek az évnek decemberében Mindszenty József bíboros levelet kap VI. Pál pápától, melyben az áll, hogy az esztergomi érseki székház megüresedett, azaz Mindszenty nem kardinális többé. (A nyilasok börtönét is megjárta Mindszentyt 1949-ben tartóztatják le, koncepciós perben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélik, az 1956-os forradalom idején újra egyháza vezetője lesz, de a szabadságharc leverése után az amerikai követségre kell menekülnie, ahonnan majd csak 1971-ben távozik, távozhat Rómába.) 1973-ban ugyan vannak még bebörtönzöttek, de az 56-os forradalom utáni, konszolidációs folyamat nagy része végbemegy, az első, nagy amnesztia után eltelt már 10 év. A diktatúra él és erős, és ettől az évtől kezdve a különböző hitelek segítségével viszonylagos jólét felé mozdul az ország. ’73-ban

nem csak az államhatalom kultúra-támogatására érvényes a „három T elve”, hanem az egyéni, közösségi boldogulásnak is vannak *tiltott*, illetve *támogatott* formái, és ami egyre fontosabb lesz: a rendszer bizonyos dolgokért cserébe hajlandó lesz *tűrni*.

A hetvenes években aktív nemzedék tagjai, akiknek gyerekkori vagy családi emlékezetében a második világháború éppúgy eleven, mint az ötvenes évek világa (kiemelten az ’56-os események), magukban hordozzák a súlyt. Egy vállalhatatlan, de valahogyan mégis élhetőnek vélt korszak ez, 1957. május elsején az új hatalom, Kádár János vezetésével meghirdette, s általános elfogadottá tette a felejtést. De a múlt nem tudott eltűnni, természete ez neki. A *Corvin köziek* című (a rendszerváltás után született) versben így vall erről Bereményi: „mégis hallom bort susogva a szomszéd nagyfiút, / azt susogja: Corvin köziek, s félrenéz, a lakók közül melyik hallja meg.”

Egy parabolisztikus geg a fentiekhez a *Valóság nagybátyám* című vers, melyben a valóság egy messzire utazott családtag, akivel már csak levelezés és kapcsolat. A nagybácsi (azaz a szülők testvére, ők esetleg személyesen is ismerhették még...) így ír: „...felhívom a család tagjainak becses figyelmét / A szükséges óvatosságra / Mert adódhatnak bajok / Most, hogy én távol vagyok.”

Adott tehát egyfelől a kibeszélhetetlenség, de adódik más nehézség is. A hősök ideje lejárt, nincs tere, ideje a kiállásnak, a nagyszabású formák eltűntek, „saját nyomába ragad a láb” (*So-hase láttam ilyen időt*). A *Lovagkor vége* című (a kötetben, sajnos, nem szereplő) dalban pedig egyenesen az hallható helyzetjelentésként, hogy a lovagok sisak levéve állnak, míg „harapós” lovaik elügetnek „egy távoli csatatérre”. Zártan otthonos, szűken lakható, de élni engedő korszak ez nagy és néha kisebbnek tűnő megalkuvásokkal, lemondásokkal. És a korban élők gondolataiban, önmeghatározásaiban és cselekedeteiben egyre nagyobb a bizonytalanság: „Az ember felöltözik, / aztán levetkezik, Folyton csak festi magát, / Aztán meg törli

magát, / Ül csak a tükör előtt, feledve, honnan is jött, / Nem tudva, mi a neve, / Már azt sem, mi a neve. // Nem hiszi el, amit lát.” (*Bizonytalanság*). A hetvenes évek hőse azt meséli: „Folyó hó elsején kilencen körbeálltunk, / kilencen vártunk egy láthatatlan támadást, / vérfoltot... patyolatingünkre.”, és hozzáteszi: „Egy kezünkön megszámlálható, hogy hány támadás várható.” (*Kilencek*)

Ebben az időszakban keletkeznek a klasszikus western-dalok, a hősökről és környezetükről szóló szövegek. Ezek közül is kiemelkedik a *Lee Van Cliff* című, a félig létező, félig kitalált vadnyugati hősről szóló. Ő volt az, aki tudta, hogy kell hősiesen meghalni („hátat a falnak és megdöglenni”), de aki aztán – nagy valószínűséggel – szépen csak beilleszkedett a rendszerbe. Az egykori pisztolyhősből csinos zakóban járó fényképész lett, amit persze a barátai nem hisznek el, s azóta is remélik (persze, hiába), hogy a lódobogás, amit hallanak, volt vezetőjük érkezését jelzi.

Egy valóságos hős, Petőfi Sándor – akinek a hetvenes években különösen is sokat forgott a neve – a haláláról szóló Bereményi-versben élete utolsó szavaival arról beszél, hogy szembe akar fordulni a halállal, hogy az ne hátulról jöjjön, és mikor sikerül, azt mégsem látja senki. Mert a nagy zűrzavarban egy pillanat az egész, nem hősi póz, nem magasztos pillanat. Aki mindezek ellenére mégis megpróbált kitartani, mint például az *Ács Mari* című vers címadója, aki azok közé tartozott, „kik semmit sem felednek, / és nem bocsátanak meg”, az megbolondul, vagy legalábbis bolondnak mondják. Tőle, tőlük óvakodni kell, s a versbeszélő óvni is akarja magát, fél, hogy ő is „benne marad” a régiben. De azért a vers mégis sirató, búcsúztató és a végén fanyar öngúnnal nyugtázza: „én, az okos”.

A *Születtem Magyarországon* című vers a fentiekben is túlmegy: a versben megszólaló 90 éves öregúr, aki egy évszázad nehézségeit és megrázkódításait élte át a mostani – akkori nemzedékben nem hogy hősokeket nem lát, de egyszerű túlélőket sem. Ő maga még: „magyar túlélő, címetes, vitézlő”, aki „tönkrement lábain” ugyan, de áll még, a következő nemzedék viszont így néz ki: „fiamból idegbeteg lett, nem bírta a váltásokat, / és elnézem az unokámat, látom / hogy gyöngye alak. / Hogy lesznek ezek túlélők, valami itt korcsosul, / kérdezném, hogy száz év múlva ki tud majd itt magyarul?” A vers dalként az 1979-es *Frontátvonulás* című műsorban s az azonos című lemezen hangzott el, tehát az évtized lezárásaképp is. (Ebben az évben írja meg Csegey Dénes „...és mi most itt vagyunk” címmel az ezt a korszakot elemző esszéjét, ő mondja a nemzedék viselkedése felett ítéletként, hogy „tovább már pózként sem tartható. Vége van. De vége van a más generációk életében tenyésző pótcselekvéseknek is.”)

A korrajzhoz tartozik sok töredék, amely egyik másik szövegben egy pillanatra felvillantja a képet. A 100. évszázad beszélője úgy akadt egy lakáshirdetésre egy ház bejáratán, hogy, mint mondja: „untam a ráncokat / igazoltatás során / egy rendőr homlokán”. Igazoltatás, rendőr, homlokráncolás: hetvenes évek. A 74-es év, az azonos című versben „talponálló év”, „pénztáros asszonyok gépeit zörgető filléres év”. De akinek akkor füle volt, az a *Dal a ravaszi Williamről* című, jellemzően diákoknak szóló tévéműsorokban lejátszott dalban, a III. Richárd-témájú

részben egyenesen magára Kádárra ismerhetett. Richárd, mint Shakespeare írja, a maga torz lényéhez igazította előbb a világot, majd mikor „e gigási gerinc is hajlik” akkor tulajdonképpen Richárd csak mintát követ, tehát: „meggörbödött időben meggörbödött férfi legelső divatfi még lehet”. A helyzetjelentéseket megfogalmazók eközben leginkább a mikrokörnyezetük legeldugottabb zugaiba vonulnak vissza, szemlélődni, és itt idézik fel elődeiket, példaképeiket. Előbbire gyönyörű példa a *Fűszálszobám* című vers: „Az otthonom, / az otthonom, már tudom, egy karsú fűszál, / Földhöz lapít, hajlít a szél, / élek én már csak magamért, / jaj szobám, otthonom, / otthonom egy fűszál, / életemnek egy értelme: magamaga, / megmaradjak.” Utóbbira *Alakmások* fejezetcímmel a kötetben egy egész sor példát találunk, zömük a hetvenes-nyolcvanas években íródott. Rimbaud, József Attila, Dosztojevszkij, Ady, és így tovább. A *Janus Pannonius* című vers, ami tulajdonképpen egy parafrázis, a címadó költő híres verséből (*Egy dunántúli mandulafáról*) az emblematis sort egy az egyben is átemelve beszél a szép (és jó) tartós kivirágzásának lehetetlenségéről ezen a tájon. Bereményi nem csak helyzetjelent, de azt is elmondja, hogy mi az egyetlen lehetséges megoldás: „Íme, virágzik már, / rügyeit bújtogatja / szép mandulafácska, / lám, télben virágzik, / ám csodaszép rügyeit / zúzmara fogja be majd. // Vasból való az ég / fedjed és tested fölött, / lásd, kőből a madár, / lásd, vassal jönnek eléd, / hát öltözz most vasba / és kővé meredj.”

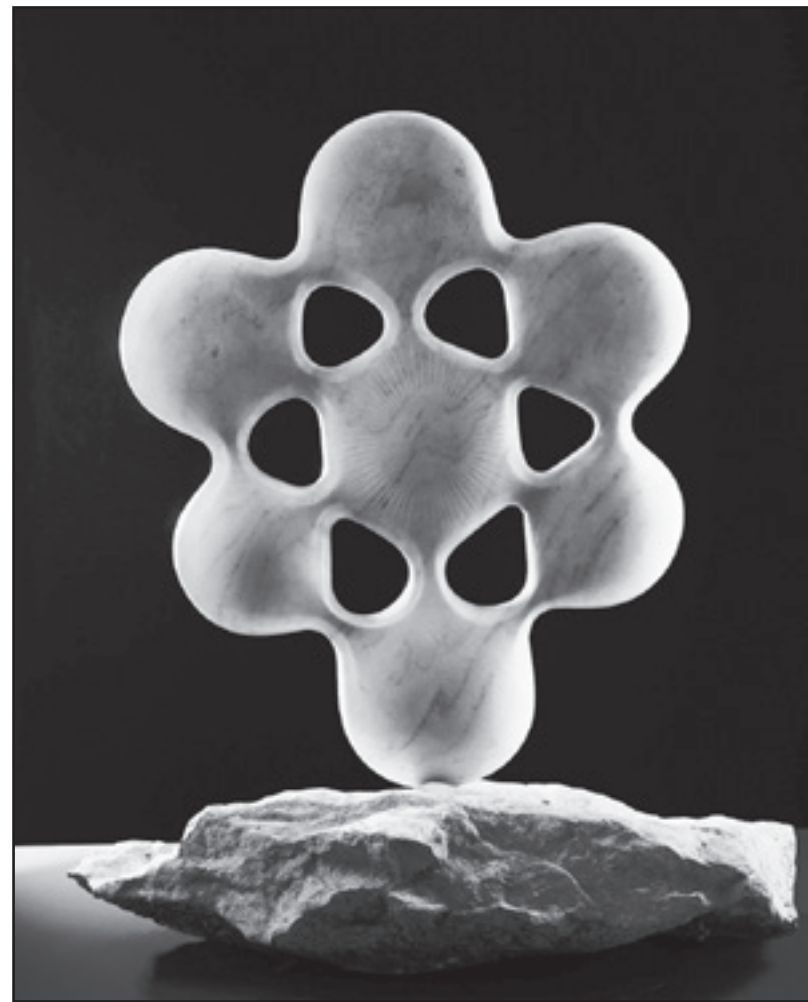
Cseh Tamás 1979-ben azt nyilatkozta, hogy új évtized jön, új nemzedék, majd számukra adódik a feladat, változtatni, jobbítani, máshogyan csinálni. A mostaniaktól azt olvassuk, azt mondhatják el, hogy „tájképen, ki víg vagyok, / édes üdvözlés vagyok. / Festett lévén mit tehetnék mást? / Hát én vagyok a 70-es évek ifja, ki nem leszek / úgysem más csak víg, elégedett! / Festett.” Ez a vers, a *Műcsarnok* című, egy részletesen kibontott hasonlat, melyet Csegey Dénes fentebb idézett írásában az egyik legtokéletesebb korrajzként aposztrofál.

A versekben csillan némi remény: a nemzedék sikertelensége a múlté lesz, majd a következő generáció jobb lesz, sikeresebb, erősebb, okosabb. Persze nem tisztán várakozós sorok ezek, ott van a hitetlenkedés is. A *Vőlegény* című darabban ezt találjuk: „Egy Vőlegény, sunyítva róka-úton,

/ jön, jön, jövőnek fia. / Új évad érkező fecsért helyünkbe, / és nálunk különb lesz, na ja.” Az új nemzedék „szálas lesz, 81 kiló”, és a „nyolcvanas évek emberei” majd megteszik, amit az előzőeknek nem sikerült. Ebben a „na ja”-ban viszont nemcsak Bereményi akkori szkepticizmusa van immár benne, hanem a mostani olvasó reflektáló olvasata is.

Ha ismerősek nekünk a szövegek, örömmel merülhetünk el bennük, a kötetnek helye lesz a polcon, a Bereményi-sorozat kötetei között. Az az olvasó pedig, aki először találkozik a versekkel, a helyzetjelentések nyomán tagja lesz, ha nem is teljes jogú, a *Nyugati pályaudvar* című műsorban sorolt: „hatvanas, hetvenes, továbbá a nyolcvanas etapnak”. Különösen igaz bír lenni ez a fenti tétel a(z) évtizedek óta nem változó

mégis különbözőnek nevezett) korokról rajzolt képek pontossága, élessége miatt. És ez a titka, ha van titka, a kötetnek: az elevenessége, frissessége, újdonsága. Nem a korban-időben közelebb álló szövegek jelentik a jelenkort (hiába a legújabb versek túlreprezentáltsága), hanem az általános tétel igaz: az maradandó, ami a kicsiből a nagyra mutat, az érvényes mindenkor, ami a maga idejében hiteles. A Bereményi-szövegek a nagyra mutatnak, és hitelesek. A szerző, mint bűvész, előhív mérhetetlen nagy cilinderéből egy tárgyat, elénk teszi, hétköznapi tárgy s mégis csoda, aztán, ahogy a vers véget ér, elillan minden, s ő a varázslat megszületése után megy is tovább. Nekünk meg itt maradnak a helyzetjelentések, mindenkor mindenféle időkre szorítva.

Szervátiusz Tibor: *Diaszpóra* (1963; fotó: Slezák István; © Műcsarnok, 2016)

Trónfoglalás

Ágak (Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor), Két szobrász, két nemzedék¹

Kincses Kolozsvár remekművei ritkán vándorolnak Budapestre. Az *Európai utasok – kolozsvári képzőművészet az ezredforduló után* című kiállítást 2011-ben láttam a Múcsarnokban. Akkori írásom bevezetőjében írtam: elfogult vagyok e város iránt. Ott éltem, tanultam, dolgoztam, majd Ceaușescu aranykorából menekülve lettem magam is európai utas. Tarisznyámban azóta is magammal hordozom ennek a városnak szellemi kincseit. *Hisz minden léleknek van valahol a mélyben egy dédelgetett, megsíratott, eltemetett, feltámasztott, ézerszer visszaálmodott Kolozsvárja* (Reményik Sándor).

Két nemzedék különböző, de egy töről fakadó műalkotásai Rockenbauer Zoltán kurátor hatásos elrendezésében sorakoznak a kiállítóterben, kiegészítik egymást. Magyarországi és Erdélyből érkezett művek. Szervátiusz Jenő fáiból, melybe gyakran magát is belefaragta, balladáink hősei hozzánk szólnak, kiszabadulnak sorsuk bezártságából. Szervátiusz Tibor monumentális alkotásai levegőhöz jutnak az apszisban.

A 70-es években Kolozsváron gyakran jártunk Szervátiuszék fellelővári műtermében. Örömmel mentem oda, Jenő bácsi halk szavú történetei mellett megfért a sok szokatlan látnivaló, minden zugban valami izgalmas. A ház is, amit a két művész saját kezével épített fel, hatalmas szobor együttesként hatott.

Szervátiusz Jenő Párizsból hazatérve nem a semmiből teremtett új, más világot, mint a kolozsvári születésű Bolyai János, hanem párizsi művészeti élményeiből. Fiával Erdélyben vándorolva találkozott a népi ballada világával. Nem volt szüksége műteremre, csűrök gyalupadjain dolgozott, és akárcsak Bartók, kutatta az em-

berek bánatát, örömét, azt gyakran még aznap szoborrá faragta, lekottázta műveit. Véste a fát, nem csiszolta simára, füstölte, égette szobrai, göcsörtjeit meghagyta, kifaragta magából az érzéseit. Megjárta a háborút, a fogságot, ott is faragott, gyertyalángnál, és tanította társait.

Legtragikusabb műveiben is optimizmus bujkál, ez a természet szeretetéből adódik. Szobra mindig a természet része marad. A fát tartotta a legerkölsőbb anyagnak: „a fa él és dolgozik”. Hagyta, hogy figurái az ég felé nyújtózkodhassanak, ahogyan a fák növekednek, miközben mélységeket tárnak elénk, ritmusuk tapintható, univerzális, ősi tartalmakkal. A közös népi emlékezet megőrzése ez. Nincs népieskedés, mégis benne az egész erdélyi lét, fájdalmával, örömeivel, groteszk alakjaival. Néha színezett, főleg domborművein, de nem a népi bútorfestők erős színeivel dolgozott, lecsiszolta, áttetszővé, szivárványossá simogatta, mintha Zsolnay eozinja kelne új életre.

Szenvedés (1936) című megnyújtott figurája vigyázban áll, csak feje borul mellkasára, fordul önmagába. A krisztusi szenvedés finom jelzése, ahogyan az alak lábát úgy szögeli az alaphoz, mintha keresztfán lenne. *A csodálatos mandarin* (1965) fája csupa görcs, kapaszkodna, de karja csonka. *Kékszakállú herceg* (1966) ő maga a vár, koronája erődítmény, de nincs kulcs hozzá. *A Népdal halála* (1968) furulyázó halottja, maga siratja el a muzsikát. *A Rőzsehordó* (1968) hátán fájdalmát viszi, a fejébe fogódzik, de az is lehúzza. *Hargitai pásztor* (1940) is eggyé válás a természettel, a bárány átöleli a pásztor nyakát, lábához bújik egy újabb. Egy fából faragottak! Agnus Dei? Ahogy figuráit megalkotja, befejezetlenné, töredékessé teszi, egyben az egész, a teljesség felé nyitja formáit.

Szervátiusz Tibor *Bartók* (1963) mészkö portréja túlvilági, szinte gyerekarc, de a szögletes áll erős akaratot rejt. Letisztult, mint Bartók művei. A szemek helyén mindent elnyelő fekete lyuk adja a szobor erejét, a szemüreg kíváncsiságra serkent, két kulcslyukon belenézni fejébe. Titok. Istenség, lidérces messzi fény. Az egész alakos *Bartók* (1981) egymaga áll a sötét rengetegben. Ahogy Juhász Ferenc fogalmazta: *Kiáltás a titok kapujából*. A *Tiszta forrásból* (1983) két alakja, Bartók és Kodály a három, napfényt, folyót szimbolizáló fekete oszlop között áll. *Ady Endre*, két változatban (1966, 1956–1969), a másodikban kisimulnak a korábbi ráncok, nincs nyak, nyakasság, csak delejes, szuggesztív tekintet, az andezitből, a fekete vulkanikus kőzetből is parázslik a fekete szem.

A *301-es parcella* (1989) előfutára lehetne a későbbi 1956-os emlékmű terveknek. Gyalulatlan, barázdált felületű, feketére égetett fából, szegecsekkel összefogott hármasszerű falkesztet formáló művén a 301. szám a megszámlálhatatlan és elszámolatlan áldozatok sokkoló síremléke. Az *1956-os emlékmű-terv* (1991) feketére festett sziklájá előtt a meggyötört, megcsönkített mártír alakja segítségért kiált, a későbbi változaton (2003) fehér mészszikla előtt gyászoló, imádkozó nő térdel. A *Könnyek oszlopa*, (1962) bronz szobron mintha megfagytak volna a könnyek, *Könnyek oszlopa* (1964), szilfa szoborban a fa melegsége, az égbe csavarodó, olthatatlan láng,

az elsíratottak mementója. A *Diaszpóra* (1963) mint egy el nem fűjt pitypang virága, közepén a Nap-pal, az összetartozás szimbóluma. *Napisten kedve* (1973), Möbius-szalag, önmagába tekeredik, közepén igazgyöngy csillog.

Börtön / Szülőföldem: Erdély (1964) az egyetlen mű, amit a Ceaușescu éra hivatalosan kiengedett az országból, de magát a börtönt nem engedték ki egy szabadabb világba. A rács keresztet formáz, az arcok szinte túlvilági maszkjait látjuk csupán, a szenvedés testetlenségét. *Dózsa György halála* (1965), szegecselt vaspánt tartja össze a fejét és a koronát, ami gyökér, ez teszi halhatatlanná. *Petőfi Erdélyben* (1974), a feketére égetett ecetfa mintha vasból lenne. A földön fekvő és mégis monumentális, sebzett figura, megviselt karja magasba nyúlik, nem a halál, hanem a szeretet és költészet hordozója, megváltó.

Szervátiusz Tibor nem faragja, nem vési, nem formázza Dózsa Tüzes trónon (1968–1972) művét. Hegeszt, összeolvaszt, úgy építi szobrát. Tűzzel. Mintha az egész magyar erdélyi kisebbség Dózsával együtt ülne a tüzes trónon, elviselve a megpróbáltatásokat, elpusztíthatatlanul. Csak a tűz tarthatja össze a megkínzott alakot, aki királyként ül máglya-trónján. Nem halálát, halhatatlanságát teremti meg a szobrász. Tüzet tűzzel.

Szervátiusz Jenő *Trónszék* (1975) című alkotásában a belefaragott két Szervátiusz megfér egy trónon. Csodálatos, fából (is) faragó királyok ők.

Kiállítási interiőr Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor kiállításában (fotó: Slezák István; © Múcsarnok, 2016)

¹ Múcsarnok, 2016. július 27 – október 16.

► KÖLÜS LAJOS

Vésőn maradt ráncok

Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor

Kivételes és örömteli pillanat először egybe látni egy lezárt és egy még le nem zárt életpálya műveit, ahogy korábban soha. Katartikus élmény apa és fia, Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor alkotásaiban időben és térben kibomló művészeti törekvéseikkel szembesülni. Szembesülni a kisebbségi létben fogant, az erdélyi magyarság megőrzését, szülőföldjéhez való ragaszkodását kifejező formakincssel, amely egyszerre egyedi, magyar hagyományt követő és egyetemes is.

A két művész szabadságeszménye a szabadságvágyból, az alkotás és az önkifejezés szabadságából ered. Ez a szabadság azonban a diktatúra és a kisebbségi lét miatt állandóan korlátokba ütközött. Életük stációit járva, keresztútjaikon vesztességgel és szenvedéssel szembesültek, a szembesüléskor érzékenységük, művészi létük e stációknál szólal meg. Egy végleg elveszített egész maradványai. A megdermedt időbe való bezártság. Sorsuk elkerülhetetlen jegye, hogy létezésük ideje térré, azaz szoborrá alakuljon át.

A Szervátiusz-művek önmagukban is jelentéssel bírnak, keresik a helyet, amelyben a jövő hangján szólalnak meg. Remény és ígéret találkozásai. A múltba fordulnak, a még el nem jött időt keresik, és a múltban találják meg, onnan lépnek a jelenbe, teszik azt átélté, valóságossá. Ez a jelekből való olvasás, sőt azonosulás, közösségteremtés is. Nemcsak szimbolikusan, hanem érzékileg, testileg átélhetően, mindennapon, a szakralitás és látás, sőt a látvány erejével, a hit bizonyosságával, hogy a küzdés nem reménytelen, hanem a megmaradás záloga. A szobor az a tér lett, amely a miénk is, mi vagyunk a szobor, a szobor idő is, idő is vagyunk, helyhez, térhez kötött idő. Ebben áll a szenvedésünk és az a felis-

merésünk, hogy a kisebbségi lét korlátai közt folyik az általunk megélt idő és időtlenség. Az élet, hely, tér egységét szimbolizálják ezek a művek, miközben magyarként, székelyként, csángóként fogjuk fel őket. *Legyen bár sorsunk még oly mostoha, / Él a magyar s nem veszhet el soha* (Ábrányi Emil: Él a magyar).

A teljesség nyeri el testetlenségét és testbe formálását, a teljesség érzéki jellegét tapasztaljuk meg. Az egzisztenciális és archaikus, a spirituális lét és kultúra súlya az, ami lényegi és fontos, vagyis a megmaradásé, az adott földhöz, az adott természethez való tartozás mindennapos élménye és lehetősége.

A két Szervátiusznál a fa nemcsak a polaritás (asszony-férfi, élet-halál stb.), nemcsak az ősförás (életfa, isteni tökéletesség) tárgya és szimbolikája, hanem az élet örök mozgását hordozza. A közelséget és a távolságot, az elérhető és az elérhetlent, a mélységet és a magasságot, a természettel szoros kapcsolatban élő embert és az ember közösségét, természeti világát, lelkét járja körül és fogja egységbe. Műveikben a hagyomány, a függetlenség és a szabadság vágya, az egyediség hite, hogy önmagam vagyok és lehetek, keresztény polgár, szántó-vető, favágó, pásztor, aki bár szolgálattevő, de a magyarság szolgálatában áll, őriz egy provinciát, és úgy lesz egyetemes, hogy nem feledkezik meg gyökereiről, egyetemessé teszi, máshol is érthetővé, máshol is elfogadhatóvá.

Szervátiusz Jenő *Két szobrász*ában, ahogy az *Emrébában* is ott a fájdalom, a kivételes nagyság, erdélyi magyarsága polgári programot jelentett a feudális hagyományokkal küszködő, majd nemsokára diktatúrába torkolló kollektívizmus, újfajta alávetettség Erdélyében. Nem

fordult az illúziók világa felé, mindvégig az erdélyi szellemiség hatja át műveit. A nagybányai festők között is járt, a szellemiség miatt, ha nem is volt tagja a művészkörnek. A gyökerekbe kapaszkodott, közben járt Párizsban, majd járta Erdélyt a fiával.

Szervátiusz Tibor vallomása: *A szemlélő jó részt annyit lát és érez meg a műben, mint amennyi saját magában is van. Végig kell járnia az utat, azt a logikai és érzésszerű folyamatot, amelyet a mű alkotója is végigjárt, s akkor a szemlélő közvetve maga is alkotóvá válhat.*¹

A *Magyar Apokalipszis*, *Trianon* felidézi Stonehenge-et, a keresztet, a kopjafát és Peer Gynt anyja, Áse özvegy parasztasszony fájdalmát. A fehér és fekete szín kontrasztja a bűnt és bűnöst, az áldozatot is szimbolizálja. Az *Erdélyi sirató* tölgyfája fekete sírkő. Egybeolvad a rovásírással többes kereszt, Krisztus fájdalma az erdélyi ember fájdalmával, kisebbségi létével. A *Corpus* hangnemében és formájában is elűt a korábbi Krisztus ábrázolástól. Krisztus itt parányi alak, igaz, aranszínben jelenik meg, szenvedést sugároz arca, a mögötte árnyékként elhelyezett sötét fakereszt sötétbe meríti az emberi tekintetet.

A *Kolozsvári Krisztus* (1964) formájában a *Börtönt* fogalmazza újjá, de már Krisztus testét felhasználva. Az áldozatot és a megváltást, szádkán, drótosan, szögesen, csontsoványan, szürreálisan. Az önmaga körül megcsavarodott test belső feszültségét is hordozza, miért hagyta el engem? A *Madéfalvi veszedelem* / *Székely Pietà* (1968) című műben az őszanya, illetve a szenvedő Mária arca jelenik meg, a család összetartozó erejét fedezzük fel az asszonyi mozdulatban, a család szentségét látjuk, egészen másként, mint az olasz festők, szobrászok alkotásaiban. Az *Ispánkút* (1978) és az *Ispánkút* / *Petőfi* (1978) is újraértelmezi a költő halálát, a szerzetesi és a krisztusi magány pillanatát ragadva meg mindkét műben. A *Petőfi halálában* (1968; öntés 2001-ben) Szervátiusz Tibor a végtelenséget kelti életre, mintha a költő fönt lebegne az űrben egy aszteroidán. Elestett, zárt lábakkal, nyitott ka-

Szervátiusz Jenő: *Két szobrász* (1955; fotó: Slezák István; © Műcsarnok, 2016)

rokkal. Kit ölelné magához? Az *Ispánkút* (1977) már a félelmet mutató költőt ábrázolja, aki fél a haláltól, így lesz olyan ember, mint a többi. Összecsukló térrel kérdez: miért?

A *magyarság sorsa foglalkoztatja: minden, ami nagy, és minden, ami tragikus benne. A szándék önmagában lehetne nemes, ugyanakkor provinciális is, de Szervátiusz Tibor a katarzis révén egyetemes-sé növeli tragédiánkat, mint a görögség a magáét.* (Csoóri Sándor: Szervátiusz Tibor szobrai)

Amíg Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor szobrai élnek, megmaradnak, addig létezik az erdélyiség, addig a magyartalanítás fájdalma él, cselekvésre ösztönöz.

¹ Valóság és művészet. Korunk, 1962

Balogh Zoltán: kezdet, 45-210

Balogh Zoltán: kibontakozás II

Balogh Zoltán: egyedül V

Balogh Zoltán: Mindszenty VIII

Balogh Zoltán: győzelem IV

Balogh Zoltán: ellenállás III, 45-210

Balogh Zoltán: november 4. VI

Balogh Zoltán: gloria victis VII

► BANNER ZOLTÁN

Most és mindörökké

Két művészeti jegyzet – 1956 kapcsán

Hontalan hazafiság

Lehet-e a szabadságért küzdeni?

Melyik szabadságért?

Hiszen örökérvényű szabadság nincs. Minden megfogalmazása időszakos érvényű, sokszor ellentétes értelmű az előzővel vagy a következővel; csupán eredménye azonos: a bukás.

Vagy ez csak reánk érvényes? Hiszen valamennyi magyar szabadságharcunk megbukott: Dózsa, Rákóczi, 1848, 1956. Vagy éppen ez a győzelem jele, hogy mindmáig nem veszítettük el a szabadság szeretetét és igényét, noha annyi áldozatot egyetlen európai nemzet sem hozott érte?

A szabadság sohasem egyetemes; sőt, annyira nemzeti meghatározottságú, hogy még egy határokkal különböző országokba szabdaltnak is részeire is érvényes. Akárcsak a megtorlás. Mert a szabadságot nem elég megtagadni vagy megvonni – meg is kell torolni azokon, akik küzdenek érte. Mert a hatalom és zsarnokság nem hisz Istenben és az örök értékekben.

A zsarnokság és a hatalom oly kegyetlen és műveletlen, hogy önmagát sem ismeri.

A szovjet típusú (de attól egyre inkább a fasiszmus felé tolódó) román nemzeti szocializmus úgy megrémült a magyar 1956-tól, mintha oka lett volna rá. Mintha a román társadalomban (történelemben) valaha is ismerték volna azt a szabadság-eszményt, amely a magyarság lételemé.

Viszont kiváló alkalom volt szétdúlni a párizsi békeszerződésben kényszerűen vállalt kötelezettségeik körébe tartozó kisebbségi kulturális, tudományos és tanügyi intézményrendszert, és

az országos etnikai összetétel arányát messze meghaladó mértékben lefejezni az erdélyi magyar középosztályt.

Az irodalmi áldozatokat nagyjából ismeri a magyar közvélemény. Az erdélyi művészeti élet vesztesége azonban láthatatlanabb és elhúzódóbb volt, és senki sem tartja számon, mondván, a képzőművész eddig is, mindenhol szabadon mozoghatott, alkothatott, s ott üthette fel a sátrát, ahol elismerés várta, vagy elismerést remélt, szülőföldjétől és anyanyelvétől függetlenül.

Erdélyben a művészet veszteségei tehát sokkal nagyobbak voltak, mint az irodalomé. Mert a Magyarországra költözött Páskándi Géza, Kocsis István, Panek Zoltán, Bodor Ádám, Kenéz Ferenc, Láng Gusztáv és mások anyanyelvükön, tehát természetszerűleg folytathatták életművüket, s még üzenhettek is írásaikkal a helyben maradottaknak. De a képzőművészek elsősorban mégiscsak a még szabadabb európai országokat választották, s Román Viktor Párizsban, Paulovics László és Pallos Sch. Jutta Németországban, Török Pál és Szalai József Svájcban, Kiss László Bécsben, Vinczei Sándor Svédországban, Balaskó Nándor Portugáliában, Tamás Anna, Fodor Levente, Váró Márton az Amerikai Egyesült Államokban – hogy csak néhány példát említsek – nemcsak, hogy üzenni nem tudtak haza művészetükkkel, de az idegen légkörben óhatatlanul szellemi sérüléseket szenvedtek az alkalmazkodás folyamatában. Vagy éppenséggel eltűntek a hatalmas európai süllyesztőben.

A hatalmas gótikus katedrális, Ulm tornyának százvalahány grádicsát koptatva fejt ki ars poétikáját vezetőm és házigazdám, Balogh Zoltán grafikusművész (Nagyvárad, 1942), az

ulmi Magyar Kultúregyesület elnöke, amelynek tagjai valamennyien 1956-ban emigráltak. Zoltán 1966-ban diplomázott a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskolán, de hiába adta be álláskeresőit, nem kapott Váradon katedrát. Az egyik igazgató megszánta, és meg is mondta neki: „Azért, mert magyar vagy.” A csoportkiállításokra beküldött tollrajzai és vízfestményei a váradi utcák, a barokk és szecsesz-sziós műemléki épületek, a legendás Félix-fürdő, a Macskadomb és a partiumi táj ihletéséről kissé konstruktívabban vall, mint elődei. Érzékeny, sőt érzelmes lélek, de 1971-ben mindent odahagyva Németországba távozik, Ulmban telepedik le, ahol rendkívüli grafikai tudása révén az egyetem anatómiai rajzolójaként alkalmazták, és szemléltető eszközöket készít, orvosi szakkönyveket illusztrál haláláig, 2005-ig.

Meghívására 1994-ben erdélyi költők estjével léptem fel az ulmi magyar egyesület székházában, majd öt év múlva, utolsó, lakiteleki találkozásunk alkalmából lepott meg azzal a grafikai mappával, amelynek 8 színtanyomatát a forradalom 25. évfordulójára készítette 1981-ben, Németországban.

Csak úgy, önmagának, s azoknak a barátainak, akikről tudta, hogy ugyanarról a szabadságról álmodnak, gondolkoznak, amely a patrióta magyar alkotóemberek számára minden időben nehezen vagy sohasem adatott meg, s hiánya sohasem évül el. Így hát semmiképpen sem valamiféle rekonstrukcióra törekedett, hanem olyan mozzanatok felnagyítására, amelyek, mint a (rég) filmplakátok közelképei – sorsképi sűrítésményként figyelmeztetnek a végzetre. Akárcsak a történelem forgalmi lámpáiként külön-külön, vagy egyszerre, de éppen csak megvillanó piros, fehér és zöld a rajzi elemek rácsszerkezetében.

Neve, sok más társához hasonlóan egyetlen magyar lexikonban sem szerepel, s az itt közölt nyomatok is most, a *Bárkában* kerülnek először a nyilvánosság elé.

Az utcafé geometriája

Amikor ez a *Bárka*-szám az olvasók kezébe kerül, vagy nem sokkal utána, a Békéscsábi Művészeti Társaság pályázati felhívására készült munkák már a Csabagyöngye Kulturális Központban láthatóak, a társaság galériájának a falain.

S azért választottam Gnant János kompozíciójának a címét összefoglalásként, mert, akár a tárlat egész anyaga, az „emlékezés geometriájaként” szemlélteti a feladatra vállalkozó személyiségek hűségét önmagukhoz.

Ennek a kis elszánt különítménynek a művei is (a társaság közel 40 tagjából 10 művész érzett vonzalmat a téma iránt) azt bizonyítják, hogy talán a tematikus tárlatrendezés kihívásában lapanganak a tudományosság, a technicitás, a spekuláció és az iparművészeti dekorativitás ellenében a legserkentőbb energiák a kortárs művészet felvillanyozására.

A nyelvük és szemléletük tekintetében oly széles körű szórást felmutató Békés megyei művészek a történelmi emlékezés teljesen leírt, művészetén kívülre száműzött műfajában mindenekelőtt önmaguk megszólításától várhatták a szakmai hitelesség zálogát. Ez persze öreg igazság, ha arra gondolunk, hogy minden műalkotás – önarckép.

Lényegében az, vagyis önarckép a történelmi tárgyú kép vagy szobor is; de az olyan közeli, mindennapjainkra ma is elevenen ható, ma is konfliktushelyzeteket teremtő, gyakorlatilag világnézet-függő esemény, mint az 1956-os forradalom és szabadságharc, csak akkor képezheti hiteles művészeti önarckép tárgyát, ha alkotója nem vonja ki magát a tanúság felelőssége alól még akkor sem, ha a pályázati kiállítás résztvevői, Pataj Pál kivételével, még meg sem születtek, illetve gyermek- vagy kiskamasz fejjel élték a maguk öntudatlan életét.

Pataj Pál pedig a hivatását jelentő iskola ablakán át tekint vissza az akkori nagykasosok hősiességére, a nemzeti zászló átlukasztásának a körvonalai címerként illesztve a Felejtethetelen Névtelent. (*Azok a srácok...*)

A látványhű felidőzésnek nehéz szabadulnia a 14 nap ország-világot bejáró fotó- és filmdokumentumainak a légkörétől, motívumaitól, arcaitól. Meg lehet-e tölteni étellel ezeket a beidegzettségeket, mintákat hat évtized múltán?

Aki erre a kísérletre vállalkozik, kizárólag valamilyen allegorikus vagy romantikus elem kiemelésével őrizheti meg a téma eszmei dimenzióját – mint például a szabadság madara (E. Szabó Zoltán: *Magyarország 1956.*), a hajnali fényesség (Sallai Lajos: *56 fényének diadala a sötétség fölött*) –, vagy a következményekben folytatódó tragikum látomásával (Várkonyi János: *Válaszúton*).

Feljegyzések az elsüllyedt Atlantiszról

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957

Néha történnek csodák: például egy nagy író hagyatékából váratlanul előkerül egy olyan kézirat, amelynek létezéséről sem a hagyaték gondozásában aktív szerepet játszó családtagok, sem az író életművét jól ismerő filológusok nem tudtak. Illyés Gyula 1956-57-es naplója ilyen csodaszerűen bukkant elő. A családtagok egy padláson tárolt, poros ládában akadtak a kéziratra 2014 tavaszán. Maguk is csak találgatták, hogy a cédulákra írt feljegyzések mióta pihentek a padláson. Vajon egy esetleges házkutatástól tartva Illyés Gyula rejtette oda őket vagy csak „biztos helyre” tette feljegyzéseit s azután ő maga is, a naplójegyzeteit sajtó alá rendező felesége is megfedkezett rólu-
luk? Mindenesetre a szerző lánya, Illyés Mária és a munkáját segítő történész, Horváth István két év alatt sajtó alá rendezte a nem kevés filológiai problémát okozó szöveget, lábjegyzetekkel látták el és bőséges dokumentumanyaggal kiegészítve kiadták. A kiadó a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Szemle lett.

A kötet Illyés Gyula korábban megjelent naplójegyzeteinek olvasóit is meglepheti, hiszen Illyés nem eseménynaplót, hanem jegyzeteket írt. A halála után kiadott nyolc naplókötet úgy állt össze, hogy Illyés Gyula felesége, Kozmutza Flóra férje korábban kötetben meg nem jelent, illetve publikálatlan írásait állította kronologikus rendbe. Az 1956-os napló viszont igazi eseménynapló. Még október 24-én, egy miskolci kávéházban döntött úgy Illyés, hogy naplóban rögzíti a már akkor különlegesnek látszó idők eseményeit. „Ha soha máskor nem, ez igazán a naplóírás ideje” – jegyezte fel a Pesttől való elzártságról szóló sorok után. S valóban, ezt követően 1957. január 31-ig meglehetősen rendszerességgel rögzítette a

napi eseményeket és a látottakhoz, hallottakhoz fűzött gondolatait. Maga a napló nem nagy terjedelmű, hiszen csak száz nap történéseit őrzi. Ezen a száz napon belül is a forradalom idején tett bejegyzések rövidebbek, gyakran csak amolyan emlékeztető tömondatok. „Át az Írószövetségbe. Az ottani társaság. Déry [Tibor], én és Flóra a Parlamentbe. Bognár. A szép titkárnő. »A miniszter elvtárs.« »Ezt másutt ne mondasd, mert agyonlőnek«” – olvashatjuk az október 30-i bejegyzésben. Novembertől, különösen az Írószövetségben zajló eseményekről beszámoló részek már lényegesen terjedelmesebbek és kevésbé töredeztettek.

Illyés naplójának szövege azonban csak egyik rétege a most kiadott '56-os naplójegyzet kötetnek. A sokszor vázlatos szöveghez terjedelmes magyarázó lábjegyzetek csatlakoznak, olykor Horváth István lábjegyzetei az oldal felső harmadára szorítják az alapszöveget. Az arányokra egy példa. November 7-i feljegyzéseinek végén példákat sorolt a szerző arra, hogy a harcok közben hogyan születnek a „mítoszok”, a nyilvánvalóan képzelet-szülte históriák. Az utolsó így hangzik: „Bibó és Mindszenty találkozásáról egy honvédszázadossal a parlament egyik kapujában.” A kapcsolódó jegyzet elmeséli, hogy november 4-én hajnalban a Parlamentbe tartó Bibó miként találkozott a távozó Mindszenty Józseffel, kinek a tanácsára döntött a

Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Szemle, Budapest, 2016

Görgényi Tamás saját természet-romantikájából az elvonatkoztatás felé elmozduló pasztellje (*Felragyogott a fény*) és Szeverényi Mihály két robbanásszerű formaszövevénye képezi az átmenetet a nonfiguratív festői jelbeszéd szikár intellektualitásáig; ez esetben azonban éppen az a legizgalmasabb, ahogy „könnyező Madonnaként” a fény optikai konstrukciója megnyílik, és mögüle reánk tekint a szem, amely nélkül a fény sem létezik (Lonovics László: *Áldozat* I., II.). De van ellenkező irányú kijárat is: aki következetesen mértani formákban és síkokban gondolkodik, addig hűti a témában felhalmozódott szenvedély energiáját, amíg törvényszerűséggé kristályosodik a történelem (Gnandt János: *Az utcafé geometriája*).

Fazekas Attila: *Emigráns* (170x75 cm; assemblage)

holó Hóbel László: *Az áldozat* (80x30 cm; festett fa, kötél)

És végül, van a csabai emléktárlat anyagában három (négy) plasztika. Egy valódi szobrász, Széri Varga Géza emlékműterve(i), aki gyakran bizonyította megkülönböztetett érzékét a szabadság és a szenvedés feloldhatatlan konstellációja iránt, és két rendhagyó, hatásos kísérlet a forradalom idején Nyugaton honos művészeti irányzatok szellemében a pop art (Holló Hóbel László: *Az áldozat*) és az assemblage (Fazekas Attila: *Emigráns*) eszközeivel időszerűsíteni a téma drámaiságát.

A Békéscsábi Művészeti Társaság tárlatának alapvető tanulsága/tanúsága, hogy csakis a konstruktív emlékezés, a most és mindörökké elve hitelesítheti az utókor tiszteletadását.

Anyám a mozaiknő

Forgách András: *Élő* kötet nem marad

Hogyan képes valaki felfogni, elviselni azt a tényt, hogy a szülei ügynökök voltak a Kádár-rendszerben? Milyen érzéseket, reakciókat vált ki belőle ez a felismerés? A család magánügyéről van szó, vagy közügyről, amit az erőteljes személyes érintettség ellenére is meg kell osztani másokkal? Mit tehet ebben a helyzetben az író, aki munkáit alapvetően a nyilvánosság elé szánja? S ha beszélni akar erről, hogyan, milyen formában és nyelven tudja megfogalmazni mondandóját? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések merültek fel bennem, amikor olvasni kezdtem Forgách András legújabb könyvét. A válasz maga a kötet, hiszen a szerző az elhallgatás helyett a kimondást választotta. Aligha tehetett volna mást olyan értelmiségiként, aki régóta az ügynökakták nyilvánossá tételét követeli. Ugyanígy gondolkodott az író testvére, a képzőművész Forgács Péter, aki a maga eszközeit felhasználva hozta létre Esterházy Marcellel és Gerhes Gáborral közös, *Jelentés* című kiállítását a Capa Központban.

Nem előzmények nélküli irodalmunkban ez a szituáció. Kézenfekvő mindenekelőtt Esterházy Péter *Javított kiadására* gondolni, már csak azért is, mert Forgách maga is hivatkozik a jelentős és közismert műre. A kiindulópont ugyanaz, hiszen az író társ – miután nagyszabású regényében, a *Harmonia caelestis*-ben megalkotta családtörténetét – a napvilágra került dossziékban rejlő információk nyomán korrigálni kényszerült az apjáról alkotott képet. Ebbe a helyzetbe került Forgách András, aki tíz évvel ezelőtt adta közre *Zehuze* című könyvét, s a klasszikus levélregény műfaját megidézve, de attól el is távolodó opusban minden fontosat elmondott édesanyjáról – legalábbis akkor úgy tudta –, most azonban neki is el kellett készítenie a saját javított kiadását.

Az elbeszélőre (akiről hamar kiderül, hogy azonosítható az íróval, hiszen róla és édesanyjáról van szó) váratlanul, egyszerre zúdul rá mindaz, amiről éveken, évtizedeken át fogalma sem volt. A szembenézés nem könnyű, sőt kifejezetten fájdalmas, emberpróbáló feladat, de elkerülhetetlen a tisztánlátás érdekében. Ezt a folyamatot dokumentálja a könyv, s az írás minden bizonnyal segít a traumatikus felismerés feldolgozásában, aminek velejárója az érzelmek hullámozása, a zaklatottság, az indulatok felszínre törése. Jól illeszkedik ehhez a lelkiállapothoz a nézőpontok váltakozása, a különböző kifejezés- és beszédmódok, műfajok, sőt műnemek együttes jelenléte. A memoár, a napló, az elbeszélés, az esszé attribútumait egyaránt magán viseli a könyv, az életrajz és az önéletrajz említése ugyanúgy relevánsnak bizonyul, mint a dokumentumregényé, miközben a próza egyszer csak lírai futamoknak enged teret.

A mű keletkezéstörténetéhez tartozik, hogy Forgách 2004-ben felkeresi az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát, hogy kikérje a szüleiéről és a róla szóló anyagot. Először mindössze néhány papírfecnit adnak a kezébe, de rajtuk semmi érdemlegeset nem talál, csupán egy beszámolót arról, mit mondott annak idején a bölcsészkaron. Később azonban felhívja telefonon valaki, aki véletlenül hozzáfért egy aktához. Így derül ki, hogy az író anyját, Avi Shaul Bruriát 1975-ben szervezte be a III/I. Csoportfőnökség Pápainé fedőnéven titkos munkatársnak. Azért volt rá szükség, hogy átvegye férje, Forgács Marcell (Pápai) szerepét, aki három idegösszeomlás után alkalmatlanná vált a belügyi tevékenységre. Pápainé tíz éven keresztül, egészen haláláig ügynökösködött. Mivel Palesztinában született, feladata főként anyanyelvén, héberül íródott szövegek fordítása volt, emellett

bíboros az amerikai nagykövetség mellett, ki volt a százados, aki elkísérte, hány évet kapott ezért, mikor szabadult. A jegyzetek mellett a naplószövegéhez 26 függelék is csatlakozik. A függeléke a naplóban említett – s az események alakulása szempontjából fontos – dokumentumok kerültek. Nyílt levelek, politikai nyilatkozatok, kiáltványok, írószövetségi állásfoglalások. S ezzel még nincs vége, a napló szövegét közlő részt rendkívül gazdag illusztrációs anyag kíséri: '56-os felvételek Budapestről – lehetőleg a napló rész által említett városrészeiről –, a szereplők arcképei, a kommentált dokumentumok másolatai. A naplójegyzetekhez kapcsolt magyarázó szövegek, a külön közölt dokumentumok, a képek olyan mennyiségben és oly erővel vannak jelen a könyvben, hogy olykor megbomlik a szövegek között ilyen kiadványokban kötelező hierarchia. Az elvileg a naplószöveg erősítésére, árnyalására és érthetővé tételére szánt dokumentumok önálló életre kelnek és néha a naplószöveget háttérbe is szorítják.

Illyés Gyula naplójegyzeteinek hangneme visszafogott, távolságtartó, ugyanakkor mind a forradalom napjaiban, mind a bukás után papírra vetett feljegyzések egyértelműen dokumentálják, hogy a szerző bizonyos volt abban, a magyarság huszadik századi történetének legígéretesebb és egyben letragikusabb napjairól ír. A feljegyzések vége felé maga Illyés is kitért arra, milyen is és mit ér naplójának szövege. „A napló a legbizalmasabb írásműnek látszik – írta 1957. január 21-én – A legmegbízhatóbban. Gyorsan írok, tehát pongyolán, hamis hatásoknak engedve, egyre többször érzem. ... Amit ezekben a hónapokban leírtam, csak az én átnézésem után érvényes. Épp azért, mert csak magamnak írtam. Azaz tökéletesebb, árnyaltabb kidolgozásra. Az igazság pedig mindig az árnyalatokban van.” Tartott attól, hogyha a feljegyzések a leírt állapotban kerülnek az olvasó elé, azok – mint a félig meggyúrt szobor – kompromittálják alkotójukat és modelljüket. Bár utóbb a sebtében lejegyzett szöveget Illyés nem vette kézbe, mégis ott vannak a feljegyzésekben azok a bizonyos, igazságot hordozó árnyalatok, a rövid tömondatokban is és még inkább a jellegzetes illyési gondolatokban.

A naplóban legtöbb szó az írókról, az Írószövetségről esik. Ma már szinte alig érthető, milyen fontos szerepet játszottak az írók a forradalomban, majd a november 4-i megszállást követő hónapokban. Az talán még különösebbnek tűnik, hogy az írók egy csoportja is milyen szerep- és felelősség-

tudattal vett részt a forradalom eseményeiben. Ennek a világnak különleges forrása a napló: rögzíti az írók közötti személyes viszonyrendszert, annak változásait. Apró villanásokat, például hogy a korábbi szerepe miatt támadott Veres Pétert miként „igazolta” Németh László azzal, hogy odament hozzá és megcsókolta. Izgalmas azoknak az íróknak a naplóban rögzített mozgása, akik Illyésék szempontjából a túloldaltól jöttek, a kor viszonyait ismerő olvasó meglepődhet azon, hogyan támad a napló írójában rokonszenv Illés Béla iránt. Forrástértékűek az Írószövetség novemberi, decemberi tevékenységéről szóló részek, annak a folyamatnak az ábrázolása, ahogy a hatalmat befolyásolni akaró, autonóm szellemű írók kezéből kicsúszik a kezdeményezés, és átkerül az irányítás a maga sebtében verbuvált írói csapatával manipuláló hatalom oldalára.

Vannak kérdések, amelyekre újra és újra visszatért Illyés. Éles szemmel figyelte, mit hoznak felszínre a forradalom hullámai s megnyugvással regisztrálta, hogy antiszemita jelenségek sehol sem mutatkoztak. A feljegyzések szerint különösen izgatta az egyes ember felelősségének kérdése a tömegtársadalom korában. A forradalom arról győzte meg, hogy a még Babits által felvetett kérdés, „a ló felelős-e lovasáért?”, eldőlt: „Nem igaz, hogy a ló és a nép nem felel azért, amit a hátára települtek vele és nevében művelnek. Semmiféle erőszak vagy butítás, semmiféle »nevelés« vagy örökölt kényszerhelyzet nem old föl egyetlen embert az alól a bűn alól, amelyeket az ő tudtával vagy főképp az ő részvételével a hatalom úgynevezett birtokosai elkövetnek. ... vagyis ne legyünk semmi indoklással gyávák. Mert ez még üzleti számításnak is rossz.” Ha a terjedelem engedné, lehetne sorolni és kommentálni az észszebe kívánczoló aforisztikus illyési mondatokat, például az ilyeneket: „Dehogyan megyek nyugatra. Itt lenni nyugatinak, az épp elég.”

A könyv szerkesztői alcímnek egy december 24-én leírt mondatot választottak: „Atlantisz sorsára jutottunk”. Kétségtelen, a keserű mondat hosszú időre igaznak bizonyult, 1956 a feledés óceánjába süllyedt. Ám már jó ideje újra kiemelkedett, s Illyés Gyula naplójegyzeteinek köszönhetően ismét többet tudunk erről az időlegesen elsüllyedt világról. Bővült az apró mozzanatok és nagy eseményeket egyaránt magában foglaló tényanyag és bővült az események interpretációs mezeje, azokkal a bizonyos árnyalatokkal, amelyeket Illyés Gyula nélkül nem láthatnánk.

tolmácsolt, de gyakran jelentéseket is kellett írnia, például a cionista mozgalom törekvéseiről vagy a nemzetközi újságíró-iskola afrikai és ázsiai diákjairól. Továbbá „típpszemély-kutató” tevékenységet folytatott, melynek során először Milánóban élő unokahúgát nevezte meg, majd egyik unokatestvére építész férjét javasolta, aztán másokat, és írt róluk jelentéseket, de felhívta a belügyesek figyelmét gyermekeire is, akik „korántsem viselkedtek rendszerhűen, sőt mindenféle gyanús társaságokba keveredtek, a nyugati mintákat követő művész-népséghez csapódtak”. (222.) Ezzel együtt Bruria operatív tevékenysége nem túl eredményes, jelentéseinek nem sok hasznát veszik („megállapításaiban erősen érződik, hogy saját politikai beállítottsága, elkötelezettsége nem teszi számára lehetővé, hogy objektív maradjon” – rögzíti a tartótszót értékelése az egyik okot. [215.]), bonyolultabb, kényesebb ügyekkel egyáltalán nem tud megbirkózni.

Három nagyobb egységre tagolódik a kötet, közülük az első – mely négy további fejezetre bomlik – kisregényként vagy elbeszélések füzéréként olvasható leginkább. Az anyjáról szóló beszámolókat tanulmányozó fiú a rendelkezésére álló információkra alapozva hozza létre elbeszélését – egymásra kopírozva a dokumentumokból kiolvasott valós eseményeket, saját emlékképeit és a fiktív mozzanatokat –, s megpróbálja rekonstruálni, mi és hogyan történt családjával a rendszerváltást megelőző időszakban. Lábjegyzetekben találjuk az aktákból előkerült jelentéseket, a korabeli belügyi, bürokratikus nyelvhasználat így válik a mű részévé. A ciklus három történetpillére a Pápainé születésnapján megejtett találkozót, a fiú szervezési kísérlete, valamint Petri György megfigyelése.

Sajátos és jó érzékkel megválasztott jelenettel indul a mű, melyben a még mindig vonzó aszszonyt hatvanadik születésnapján virágcsokorral, ajándékkal köszönti, bókók sorozatával árasztja el, valósággal körülrajongja a három belügyér. Meglepő ez a szituáció, legalábbis másként képzeljük el ügynök és tisztartói viszonyát, miközben a fiú és a család számára megmaradt képet is rögzíti a szerző a kedves, vidám, ellenállhatatlan Bruriáról. Az itt megmutatkozó – és az első kötetegység nagyobb részét átszövő – humor és ironia Forgách elbeszélésmódjának egyik erőssége, mely a kellő távolságot is segít megteremteni.

A következő jelenetben a fiúnak és testvérének útlevélkérélmé ügyében kell a Belügyminisztériumban megjelennie. Az egykori Rudas

László (ma Podmaniczky) utcában található monumentális, szürke épület hosszas, részletező, építészettörténeti adalékokkal megtűzdelt leírása az elnyomó gépezet megfélemlítő erejét is tükrözi. Ugyanakkor az íróasztal mögül épphogy kilátszó Beider elvtárs érezhetően tart a fiútól – valószínűleg nem kis részben az édesanya iránti elfogultsága miatt –, éppen ezért a beszerzésre irányuló határozott fellépés helyett zavartan arra kéri, hogy izraeli utazásáról hazatérve számoljon be kinti tapasztalatairól. Erre azonban nem kerül sor, a beszerzés végül elmarad.

Pápainé hozzásegíti a belügyi szerveket, hogy megfigyelhessék fia legjobb barátját, az éppen nála lakó Petri Györgyöt. Miközben a fiú beteg apját látogatja meg a kórházban, bepoloskazzák a lakást. Rendkívül átlátszó fedősztorival jutnak be a belügyesek, az azonban nem derül ki egyértelműen, hogy az asszony tisztában van-e a „legenda” hamisságával és a behatolás valódi okával, de az elbeszélést író fiú azt akarja hinni, hogy anyját félrevezették. Mindenesetre kiemeli, hogy Pápainé tisztartójával, Dóra főhadnaggyal folytatott egyik beszélgetésében váratlanul Petri-re tereli a szót, akit nagyon jó költőnek tart, és azt is megjegyzi: „Hát persze, ha a kritikát nem tűri el egy rendszer, akkor a tehetséges emberek egykönnyen radikalizálódnak.” (96.)

A *Befejezi tevékenységét* címmel ellátott fejezetben a szöveg felépítése megfordul, s a főszövegbe kerülnek a korabeli jelentések, a lábjegyzetekben pedig az ezeket tanulmányozó fiú zaklatott, indulatos, gyakran trágár, az édesanyját kihasználó belügyeseket támadó kommentárjait olvassuk, például így: „Mit mondtál, te dög, te patkány? Hogy «csak tapintatosan»? Mit akarsz te még csak tapintatosan az én anyámmal elintézni, mi közöd neked az én anyámhoz, vedd le azt a mocskos kezedet az anyámról, mert velem gyűlik meg a bajod, te szargubanc, te tapintatos rohadék!” (99.) Emberileg teljesen érthető és a mű kontextusában, a feldolgozás folyamatának adott fázisában helytállóak ezek a kirohanások, különösen azt figyelembe véve, hogy a belügyesek itt citált beszámolóit az édesanya egyre súlyosbodó betegségéről, majd haláláról szólnak.

Az első egységet Pápainé rossz helyesírással létrehozott versei zárják, melyekből kiszűrődnek kételeyei, hangulatváltozásai, depressziója. Az egyik többször visszatérő verssor, mely korábban noteszében is felbukkan, jól mutatja ezt: „Szégyen pirja

testemet járja / Ezer tű agyamat szúrja”. Művészi szempontból nem erős szövegek ezek, mégis helyük van a kötetben, hiszen Forgách általuk teremti meg édesanyja szólamát, mintegy átadja neki a szót. A folytatásban (*Bruria és Marcell*) ugyancsak a lírai kifejezésmód marad meghatározó, de itt már a fiú versszövegeit találjuk, amelyek a családtörténet mozaikképeit hívják elő. Nemcsak az anya alakja erősödik fel, hanem az édesapáé is, aki Szatmárnémetiben született, majd Palesztinába került, s feleségével a második világháború után költöztek Magyarországra. Közben az angol hadseregben szolgált, előbb mint gyalogsági közlegény, majd mint térképész a közel-keleti parancsnokságon. A hatvanas évek elején az MTI londoni tudósítójaként tevékenykedett, aminek az is feltétele volt, hogy aláírja a beszerzésére vonatkozó nyilatkozatot. A lírai énből pedig újra és újra előtör a fájdalmas felismerés: „Honnan tudhattam volna hogy papa kém / Csapnivaló kém de kém az én papám / S a neve Pápai”. (128.) Elbeszéli egyebek mellett

a Bruriával tett közös utazást annak szülőföldjére, a színjátékot, „amire anyja hű alattvalóként kényszerült”. (121.) Pápainé ugyanis már erre az útra megbízást kapott, a költségeket a III/I. nagyvonalú támogatásával fedezte, elkísérte őt akkor huszonhárom éves fia – mondván, segítenie kell nagyapja, Avi-Shaul neves izraeli író és békeharcos irodalmi hagyatékának gondozásában –, aki csak utólag értette meg, miért volt anyja annyira feszült és nyugtalan: „Mennyi elhallgatás mennyi féligazság / Nem így mesélted ezt édesanyám”. (140.)

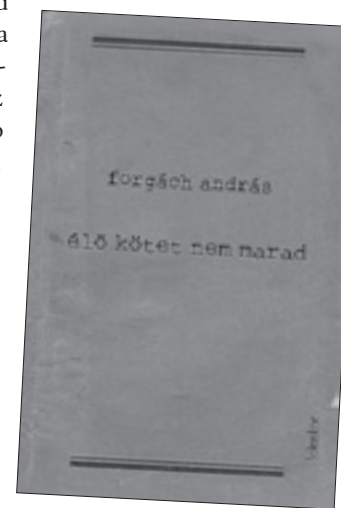
A kötet utolsó harmada (a *Még valami* című ciklus) beszédmódja az esszével tart rokonságot. Ebben kap hangsúlyt az író fiú perspektívája, annak felidézése, ahogyan tudomására jutottak az ominózus információk, beszél a gyomorösszerándulásáról, az állandóan jelenlévő szégyenérzetről. A narrátor újrmondja a korábban már említett tényeket, újból felidéz bizonyos történeteket, s az ismétlődés láthatóan fontos számára, nélkülözhetetlen a feldolgozás folyamatában. És persze segíthet annak megértésében, hogy ami történt, miért éppen úgy történt, mi motiválhatta Bruriát az együttműködésre. Az asszony már-már vallá-

sos meggyőződéssel hitt a kommunizmusban és a pártban. Nem rejtette véka alá a zsidó állammal szembeni ellenszenvét, miközben szülőhazája iránt örökös nosztalgiát érzett, „a vágy titokzatos tárgya egy rég elsüllyedt ország volt, egy víz alatti világ, Palesztina, ahol még együtt élt a két nép, igaz, idegen uralom alatt”. (229-230.) A szerző úgy véli – s ezzel Pápainé személyiségének ellentmondásaira is rámutat –, hogy édesanyja beszerzésé-

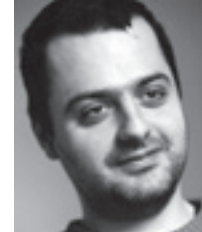
hez, „az idegen urakkal szembeni bizalomhoz kellett nemcsak a zűrzavaros otthoni viszonylatok, a lelki rendezetlenség, a dolgok folyamatos elintézetlenségéből fakadó állandó magasfeszültség (...)”, de kellett a gyermekora óta magába szívott, pozitívnak érzett primitív ideológia, a társadalmi igazságtalanságok túlságosan is szimpla magyarázata (...), és hiába volt Thomas Mann, Goethe, Oscar Wilde és Joseph Conrad, hiába volt Bach, Beethoven, Brahms, Schubert és Csajkovszkij, mindez kevésnek bizonyult, nem volt elég ellensúly a világot veszélyesen leegyszerűsítő gondolkodással szemben, amire ége-

tő szüksége volt a kibogozhatatlan világban mások segítségére berendezkedett megmenthetetlen, mégis gyönyörű emberi lénynek.” (226-227.) A fiú magatartásának természetes velejárója, hogy nem vizsgálhatja tárgyilagosan a történeteket. Maga sem tagadja elfogultságát, az iránti sóvárgását, hogy szebbnek lássa, amit nem lehet szépíteni. Nem anyja felmentésére törekszik – pontosan tudja, erre nincs mód –, próbálja azonban védeni, ahol lehet mentséget keresni, tompítani tettei súlyát. Ahogy egy interjúban megfogalmazza a szerző: „Az számomra egy percre nem kérdéses, hogy anyám fantasztikusan sugárzó lényé soha nem fog a szememben elsötétülni.” (*Nincsenek finomkodások, lágy melódiák*. Marton Éva interjúja. Revizoronline)

A megértés szempontjából meghatározó szerepet kap a nyelv. Pápainé élete végéig törte a magyart, megszólalásait – így írásbeli megnyilvánulásait is – gyakori nyelvi hibák, félrefogalmazások jellemzik. A fiú által alig beszélt, titokzatos nyelvbe való behatolás lehetőséget teremt arra, hogy jobban megismerje anyját, mintegy közelebb kerüljön hozzá: a „minden természeti törvénynek ellentmondó szavakból én édesanyám látását,

Jelenkor Kiadó, Budapest, 2015

Történet sárról, vérről, csendről

Greco Krisztián: Jelmezből

Egyre jobban tudni egy történetet, azt is jelenti, hogy megértjük: egyetlen igazi történet nem létezik. Csak az idő- és tudatbeli metszéspont behatárolható, ahol az olvasó – mint egy metszettel – találkozik a cselekményszálak, szereplői és elbeszélői narratívák egymásra épülő hálózatával. Az elbeszéléssel életre hívott világ magában hordozza előzményeit, a várható következményeket, de a befogadótól függően kap új és új többletjelentést. Ettől önazonossága is kétségessé válik – olyan lesz, mint a hindu mese elefántja, amit a vak bölcsek falnak, oszlopnak, csőnek gondolnak, attól függően, hogy az állat melyik testrészét tapogatják.

Ilyen, folyton újraértelmezhető és hízó szövegelefántot nevelget több mint tíz éve Greco Krisztián is a sárasági történetekkel. 2005-ben, az *Isten hozott* című mágikus-realista regényében írt először a vihaszarki Sáraságról, az álmos, időtlen fiktív faluról, amihez azóta is ragaszkodik: módszeresen formálja, füstszagból, sárból, kutyaugatásból, dohos albumokból gyúrja a vidéket, és ha látszólag eltávolodik tőle – mint a 2011-es *Mellettek elférsz* című kötetben –, csak azért teszi, hogy városba szakadt szereplőivel visszatérhessen hozzá.

A kezdetben márquezi ködben derengő Sáraság így fokról fokra testet öltött. Szennyes, vágyaktól és szégyentől terhes falu lett, de éppen ezek a terhek kötik össze egy életre a regény figuráit, és adnak tetteiknek indítékot, akár 50 év távlatából is. Greco legújabb kötete, a *Jelmezből* kétségkívül csúcspontja ennek a mitológiának. Amellett, hogy leírásai, falusi (vagy külvárosi) életképei pontosak, különböző szögekből láttat-

ja ugyanazokat az eseményeket – néha olyanokból is, amik teljesen megkérdőjelezik bármilyen elbeszélés és/vagy visszatekintés hitelességét. A közönségnek vélt történet így szárazodik szét félreértés, tagadás, de főként az elhallgatás által tudatnyi, egymást érintő narratívára.

A *Jelmezből* szerkezete szerint novellafüzér, de kihagyásos, időben váltakozó történetsszövése ellenére regényként olvasható: minden elbeszélés találkozik, minden, az első látásra levegőben lógó utalás értelmet kaphat egy másik novellában – a kulcsfontosságú eseményeket pedig csak több szöveg egybeolvasásakor érthetjük meg.

Ez azért izgalmas, mert a kötet krimiként is működik: bár az alcím szerint Greco Krisztián egy családregegy mozaikjait építgeti, szerkesztéskor bevallotta a *Ponyvaregegy* struktúráját vette alapul – és ha az áldozatokat nem is szamurájkarddal vagy uzival mészárolják le, a *Jelmezből*-ben meglepően sok vér folyik. Összesen öt (sejtetett vagy egyértelmű) gyilkosságot számoltam össze a kötetben, nem számítva a többször felemlített abortuszokat vagy a Sáraságból elhurcolt zsidó családok tragédiáját. Döbbenetes, hogy ennyi bűn bújhat a falu és a helyi vagy a közösségtől már elszakadt szereplők em-

Magvető Kiadó, Budapest, 2016

hallását, szaglását rekonstruáltam. A gyerekkorát építettem újra. Az ő fordított világát értettem meg. A fejről a talpára állítottam. Kirakom anyámat a héber szavakból, mintha puzzle-darabokból. Anyám a mozaiknő.” (184.) Vagy ahogy másutt olvassuk: „Mintha ezek a fura, visszafelé mondott szavak és elkiabált mondatok (...), mindezek a közönséges és ugyanakkor titokzatos nyelvi alakzatok tartalmazták volna az anyám DNS-ét.” (185.)

Az előttünk heverő kötet könyvtárgyként is figyelemre méltó. A Kiss Dezső által tervezett borító elsőre nem új könyv benyomását kelti, régiességet sugalló (más, könyvespolcainkon megtalálható korabeli kiadványokat felidéz) megjelenésével előhívja azt a korszakot, amelyben Pápainé tevékenykedett, s egyúttal arra is utalhat, hogy ennek a könyvnek jóval korábban kellett volna megszületnie. A szerző és a szerkesztő úgy döntött, nem töri meg a szöveg egységét illusztrációkkal, a kihajtható borítón látható, Forgács Péter felvételeiből összeálló montázs Bruria élettörténetének állomásait rajzolja

Lonovics László: Áldozat I. (80x80 cm; számítógépes grafika)

ki fotók és dokumentumok segítségével. A kezdő- és végpont Bruegel festményének egymáshoz láncolt két majomfigurája. Egyikük a kép nézőjét bámulja, a másik magába roskadva ül. Bruria a majmokat ábrázoló képeslapot szemlélve megállapítja, hogy olyan, mintha a festő az ő egész életét összefoglalta volna, s a két majom őt és a férjét ábrázolná. A kép ugyanakkor emlékezteti az olvasót Pápainé egyik levelének részletére: „Semmi sem jut eszembe ami boldoggá tett volna hosszú éveken át ha csak nem Jeruzsálem óvárosában a szűk uccára nézve az ablakból egy táncoló majom és arab gazdájának furulyázása... három éves koromban.” (149.)

Korántsem biztos, hogy minden tekintetben jó könyv az *Élő kötet nem marad*. De kétségkívül fontos könyv, melynek tétje, hogyan formálódhat érvényes művészi produktummá a szembenézés kegyetlenül nehéz, lelket megterhelő folyamata. A szerző ezt a munkát így tudta, csak így tudta elvégezni a maga számára érvényesen, s voltaképpen teljesítette mindazt, amit célként kitűzött maga elé.

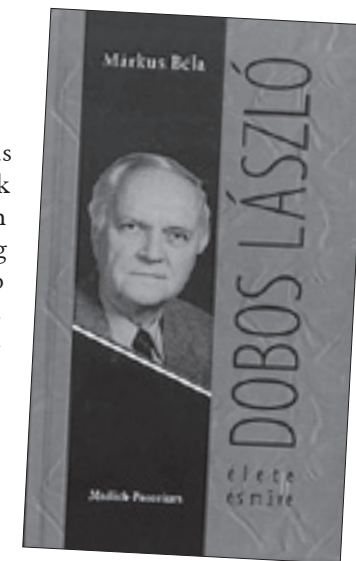
Márkus Béla monográfiaremekei

*Dobos László élete és műve,
Duba Gyula élete és műve,
Ágh István*

Márkus Béla „igyekszik egy olyan pozíciót, egy olyan magaslest elfoglalni, ahonnan a magyar irodalom egészére látni, lehetőleg olyan távolságból, hogy már ne legyenek túlságosan bosszantóak a mindenféle repedések és árkok ezen a térképen” (írja találóan Erős Kinga). S ez a lenyűgöző elfogulatlanság és nyitottság az egyes művek és életművek páratlanul akkurátus, elmélyült szöveg- és világtkép-elemzéseinek a tanulságaiból származik.

Dobos Lászlóról készített könyvében is töviről hegyre átvizsgálja azokat az ideológiai tényezőket például, amelyek az író és nemzedékét a második világháború utáni indulásakor jellemezték; azt a sok alaptalan reménykedést, amelyek a baloldali, szocialista eszmévelághoz kötődtek. Hogy egy ideig döntően még az áldozattá vált felvidéki magyarság sorshelyzetének a javulását is a „kominternes”, pártos eszmények megvalósításától várta. S hogy így mennyi nyomot hagyott még azokon a regényein is a bensőséges mozzanatok (vagy az akár az igék ábrázoló képességgel kifejezhető cselekményességet, történéssorokat) a nominalizálva általánosított – tehát távolságtartó – leírásokkal elfedő prózanyelv, amelyek pedig éppen olyan rengeteg sérülést, temérdek szenvedést, nyomorúságot, elsodortatást hozó időszakokat idéztek meg (háború, határváltozások, hadifogság, kényszermunkatáborokba hurcoltatás, a kollektív bűnösség gyalázatos megbélyegző terrorja, maga az egész sztalinizmus), hogy azok tematikai felvetése önmagában történelmi jelentőségű tettnek bizonyult. Mert a *Földönfutók* és a többi valóban ráirányította a figyelmet a kisebbségi magyarok kálváriájára – viszont a sokáig fenn-

tartott illuzórikus társadalomutópiák csálóka fényében az elbeszélő még ezekben is inkább csak kárhóztatja az örökös „bakatörténelemben”, „katona-történelemben” vetett szerencsétlen kisemberek pusztátúlélésre berendezkedett magatartását („Föld alá bújni, és élni, ahogy lehet”), mintsem hogy teljes mértékben igazságot szolgáltatna nekik halványulhatatlan kormegjelenítő narratív-poétikai eszközökkel hitelesítve ezt. Sok bennük „az irányzatos, sőt taktikus, más dolgokat ellensúlyozni akaró beállítást”, „adó a korszak szellemének” – vagyis a felemáság (valóság és didaxis között) –, idézi Márkus Béla egyetértően Dobos László műveinek egyik legpontosabb értelmezőjét és értékelőjét, Koncsol Lászlót, de azokat a feltétlenül elismerő megállapításokat is (tőle és másoktól), hogy az író regénysorozata a felemás parasztfigurák rajzától a nemzetiségi identitás csorbítatlan vállalásáig terjedő önismeret és öntudat megteremtődésének az útját is végigjárja. Tabutémákat bont ki, s az *Egy szál ingben* biblikus-mitologikus, mítoszteremtő prózapoétikájában pedig egyenesen a magyar és közép-európai sorshistorikum önazonosságvesztő tragikumát örökíti meg felejthetetlenül. Az érzéletes számvetés és szembenézés króni-

Madách-Pozsonium, Pozsony, 2010

lékezetében, de megbújik, néha évtizedekre is. Grecsó teljes természetességgel simítja a sztoriba, az elbeszélők, családtagok viszonyaiba az elhallgatás vattáját, ami alól csak megkésve robban ki igazság, mocsok, akkor viszont elég egy sértő szó, egy rosszkor meglátott régi arc, és minden megváltozik.

A lefojtás tétlen feszültsége sugárzik már a nyitónovellából is, ami egyúttal felvázolja a dráma kereteit: két régi földi, Károlyi Imre és Szoloványi János fut össze véletlenül a Lehel téri piac emeleti kocsmájában – üldözöttek, akik egészen Pestig menekültek a faluból, hogy a paneldzsungelben rejtőzzenek el emlékeik és tetteik elől. Grecsó leírásában szinte megelevenedik a kis bádogsöntés, ahol cekkeres nyugdíjasok és kereskedőfeleségek hörpölik a vásárlás szünetében kirendelt szilvát vagy rumot. Itt találkozik a két öreg, tétova egymásra ismerésük azonban cseppet sem örömteli. A múlt, nagy, bolyhos éjjeli lepkeként terjeszti feljük szárnyait, és felidézi a sárasági családok – Weisek, Dánielek, Bernátok – történetét, ahogy a falut megrázó gyilkosságsorozatot is: két lányt meggyilkoltak és megcsonkítottak, egy harmadikat, Kiss Annát megcsonkítása után pedig elraboltak a negyvenes évek végén. Az eltűnt nő az akkor még rendőrként dolgozó Szoloványi igaz szerelme volt. A találkozás nehezen megfogalmazható gyanút ébreszt a férfiben – a felébresztett múlt pedig nem maradhat következmény nélkül.

A sejtetések játéka innen indul, hogy elurálja a kötet egészét: szinte minden szereplőre igaz, hogy a sajátjától eltérő életvitelt próbál alakítani, mert nem ismeri vagy megtagadja valódi lényét – és ettől válik igazán szerencsétlenné. A Pesten színésznői karriert építő Szél Erika szégyelli vidéki múltját, miközben azt is fájlalja, hogy nem illik családjába – az árvaházban nevelkedő Vera viszont épp azért költözik a Sáraságba, hogy visszatérjen gyökereihez, de megnyugvás helyett csak illúziókat, csalást és csalatást talál.

A hiátusos, idősíkbán és narrációban váltakozó történetsszövegsajátossága, hogy egyetlen életút sem teljesedik ki az adott főhős saját novellájában. Múltjuk, jövőjük részleteit más sorsok tükrében ismerjük meg, amiben mellékszereplők, pletykák tárgyai maradnak. Az csak egy rendő-

ségi kihallgatás (*A látogató*) elejtett félmondataiból derül ki, mi történt végül a kötet elején megismert Károlyi Imrével és feleségével – a miértre pedig egy harmadik elbeszélésben kapunk magyarázatot. Épp ezért, a nyomozó alaposságával érdemes végigböngészni a könyvet, hogy minden megkezdett fonal szem előtt maradjon – a grecsóí próza kedvelői számára afféle easter egg lehet, hogy a *Megyek utánad*, vagy a *Tánciskola* karakterei is feltűnnek az elbeszélésekben.

A szerző profizmusát jelzi, hogy bár tucat-szám pörgeti a szálakat – a *Jelmezball*-ban több mint húsz szereplő életét követhetjük végig –, kontroll alatt is tartja őket. Nem követi el újra korábbi botlásait: nem akar a szükségesnél több utalást, értelmezési síkot belezsúfolni az eleve telített szövegbe, és azt sem hagyja, hogy a felvázolt belső viszonyok önérdékűvé váljanak. Nagy váltás az előzménykötetekhez képest, hogy a szerző a férfi beszélők után rátalál a női narratívára, hitelesen, érzékenyen szólal meg a kisvárosi díva, a kollégájával rivalizáló tanárnő vagy a falusi néni hangján is.

A *Borravaló fele* című novella például a kötet egyik legjobbját – minden mondatának íze, helyi levegője van. A töredék nem csak két özvegyasszony barátságának megingásáról szól, de beviszi olvasóit azokba az alacsony mennyezetű házakba, ahol Móricz óta csak kevesen fordultak meg – ahol a negyven wattos izzó vaksi fénykörén, a poros pásztorlánykás nipeken túl sötét családi titkok erjednek. Az özvegyek közötti konfliktus kitörésével pedig visszatérünk a regény alapvetéseihez, az elfojtás és szembenézés ellentmondásos erkölcsi parancsához: szabad kimondanom, hogy a férjed pedofil volt, még ha meg is bántalak? Vállaljam, amit faluszerzte csak pusmogtak, hogy fűvel-fával csaltam a sajátomat? Bevallhatom, hogy kiürült a kapcsolatunk, hogy elvágódok innen és csömöröm van – és ha igen, mit szabadítok magamra az igazsággal? Egyszerű kérdések, egyszerű ellentmondások, de majd szétfeszítik a regényt, végig mozgásban tartják a forgatagát. Grecsó új kötetével úgy lép szintet, hogy közben el sem szakad a füstbe-ködbe burkolózó tájtól – egyre mélyebben tudja a Sáraság történetét, és talán nem túlzás azt mondani, hogy eddigi legjobb regényét írta meg a *Jelmezball*-al.

kás, himnikus vagy balladai hangvételével, látomásos jelenetképző, szimbolikus hatásformáival és esztétikai szuggesztivitásával. Így emelkedik Dobos László a kisebbségi és az egyetemes magyar irodalom legkitűnőbb epikusai, Sütő András, Szilágyi István, Gion Nándor, Duba Gyula és a többiek mellé. S ha kifogásolható is, hogy műveiben kevés a humor vagy az ironikus önreflexió, hogy saját felismeréseinek kiérlelődését kevésbé boncolgatja, hogy teremtett szépprózai világában a lélektani analízisek olykor homályosak vagy ellentmondásosak: végeredményben egy olyan gazdag irodalmi teljesítmény áll előttünk, amely egy kisebbségi népcsoport összes emberi, erkölcsi, társadalmi létproblémáival folytonosan birkózva mutatja fel a létezés legkérdésesebb lehetőségeinek (avagy lehetetlenségeinek) az elbeszélőművészeti sorstükrét.

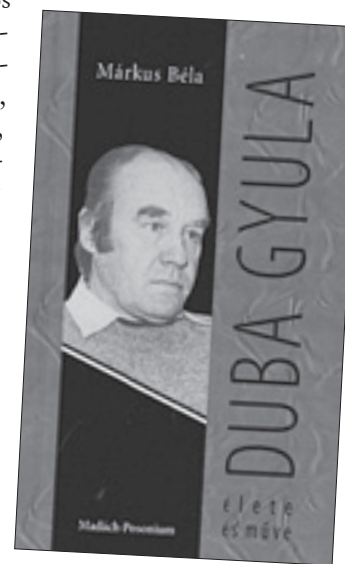
Kidomborodik azután az írószemélyiség morális felelősségtudata, küldetési közéleti-politikai szerepvállalása, nemzetiségi intézményeket alapító hite és szenvedélye. Aközben, hogy diákorában például tanulni Sárospatakra a határon átszökösve kellett eljutnia (mint oly sokaknak Mács Józseftől Jakab Istvánig) – ahol „úgy tanultunk meg beszélni, imádkozni, énekelni, hogy meghalljon bennünket az ember is és az Isten is” (emlékezik). Aki Sütő Andrásban is azért lát rokon lelket, mert megjárta ő is „Madách *Az ember tragédiájának* magasságát és mélységeit; a győztesnek mondott eszmét, a kételyt, a kiábrándulást és a szembefordulást az eszmével”. Aki kezdetől, aztán 1968-ban kiváltképpen lelkesen népe, nemzetisége öngazgatási, intézményes kulturális-anyanyelvi fennmaradásának az ügyében tevékenykedett, a rendszerváltás után megint összmagyar távlatú szervezkedésbe fogott, de az autonómia, a kollektív önrendelkezés újabb esélyének ellehetetlenülésekor csak belekeseredhetett: „szlovákiai magyar holokausztot éltünk meg”, a magyarság másodrendűvé alázását saját szülőföldjén; mert az utódállamok agresszíven jogtipró asszimilációs politikájának fő célja: „megfosztani bennünket szülőföldünkől, tulajdonainktól, nyelvünkől, iskoláinktól, természetes közösségeinktől, az anyanemzethez fűződő kapcsolatainktól s államalkotó szerepünk jogától”. Aki szeretné „levetni magunkról Trianont, s e század magyarellenos bosszúállásainak hordalékát, visszahódítani elsarcolt történelmünket... Küzdeni önrendelkező erkölcsi politikai jogosságunkért,

hogy saját sorsunkról magunk dönthessünk. (...) S fáradhatatlanul építeni a magyar–magyar integrálódás, az egységes nemzet intézményrendszerét.” Aki átlátja, hogy annyiszor „a semmiért alázkodtunk, és hiába reménykedtünk”. Hogy a szakadatlan hazátlanság, földönfutás, üldözöttség volt lényegében az osztályrészünk. „Kiszolgáltatottság, kisemmizettség, az élet kiszámíthatatlansága” – ezt írja regényekbe Dobos László, mondja Márkus Béla, meg hogy „ha a *Messze voltak a csillagok* a tehetetlenségérzet, a *Földönfutók* a hiábavalóság-érzet megszólaltatója, az *Egy szál ingben* pedig az alulnézetben láttatott bakatörténelemé, akkor a *Hólepedő* a fölülnézeté”, s mind együtt (megint Koncsol László szavaival) „nem más, mint vágyak, remények és megcsalások, a lemorzsolódás, a szétszóródás és a félelem – a ki nem elégülések vagy visszafojtott és áttett kielégülések sok évtizedes láncolata”. Így ez az irodalmi (és publicisztikai, dokumentáris) művekbe sűrűsödő nemzetiségtörténelem – következtet a monográfus –, amely szüntelen testi-lelki sérülést jelentett, „az áldozatlét, a veszteség, a fizikai-pszichikai kínzás” megannyi változatát, s hozzá, hogy minderről még állandóan hallgatni is kellett: voltaképpen maga az abszolút traumatapasztalat: „Dobos László szépprózája minden más nemzetiségi magyar íróénál erősebben szinte kikényszeríti, hogy a trauma irodalmi megjelenítésének próbáiként és példáiként elemezzék.”

*

Duba Gyula terjedelmes, sokszínű életműve ugyancsak a maga gazdagságában bontakozik ki előttünk Márkus Béla róla szóló könyvében: mind az életrajziság, a közösségi sorsélményszerűség, a konfesszionális és krónikás történelmiség meghatározó alapvonásaival, mind pedig a kispróza számtalan változatától (kroki, tárcsa, karcolat, anekdota, humoreszk, karikatúra, paródia, szatíra, novella, riport) a trilógiákat is felölelő regényfolyamokig, a szociográfiától az esszéig, a tanulmánytól a vitairatig szélesedő műfaji és hangnemi skálájával. Duba valóban „par excellence” szlovákiai magyar író (és kiemelkedő szerkesztő, kiadóvezető, irodalomszervező személyiség), akinek áradó epikus művészete a felvidéki „magyar kisebbség szépprózába lényegített életregényét, erkölcsi fejlődésképét, harcait és szenvedéseit is” (Szeberényi Zoltán) elevenen ábrázolja. De ez a fajta tizenkilencedik századi vétetésű (részint

oroszos, dosztojevszkiji inspirációjú) nagyrealizmus olyan átalakulásokon keresztül formálódik, amelyek egyes regényeit a modern analitikus lélektaniaság, az idősíki-mozgató többnézőpontúság, a jelképi, mitizáló-vizionárius fikció és (néhánykor szinte kulcsregényi) valószerűség komplex összjátéka, a bohózatok-karneváli historikuság, az egzisztencialista és én-elbeszélői identitáselbizonytalanítás, sőt akár a posztmodern jellegű metanarrációs önreflexivitás felé is mozdíthatják. Nem mintha a valóság-irodalmi megjelenítésmód, a társadalomleíró hitelesség, a személyes és kollektív gondtapasztalatok dokumentatív epikai kivetítése nem lenne önmagában is megbecsülendő értékminőség – mint a *Vajúdo parasztvilág* remeklésében (s persze ha szociologikum és lírai látásmód meg kisebbségi vallomásokossága úgy szervesül, hogy az Sütő András, Horváth István, Szabó Gyula, Fehér Ferenc, Gál Sándor, Zalabai Zsigmond rangos kortárs teljesítményei között válik időtállóvá) –, de az önéletírás, a kulturális emlékezet, az emlékezhely-teremtődés fenomenológiájára összpontosító újfajta értelmezési szempontok mégis megint aktualizálhatják a fakulni látszó esztétikai sajátosságokat. Márkus Béla bravúros (mikro)filológiai aprólékossággal kritizálja, ha az író nyelvezetébe mondjuk a korabeli szólamosság frázisai szüremkednek be, ha a figura- és cselekményfestés motiválatlanná sematizálódik, ha eluralkodik az „alaktalan” jelző az egyes szereplők vágyódásainak, szorongó közérzetének, fájdalmainak felületes jellemzésekor, ráadásul terjengős cselekményfejezetekbe ágyazódik; s bírálja, hogy a parasztság sorsában a vajúdot az író a szövetkezetesítés hamis illúziójához kapcsolja. Viszont azt is helyteleníti, hogy a történelmi csalódást hordozó regényfolytatást, az ezredfordulás (Fónod Zoltán szerint életmű-betetőző) *Halódó parasztvilág*ot már szinte semmilyen értékelő visszhang nem kísérte, holott ez tartalmazza azt az igazán autentikus beismerést, hogy csak ő hitte a vajúdot egy új és jobb világ kezdetének,

Madách-Posonium, Pozsony, 2011

a valóság rácafol utólag is; az „önéletrajzi szerzőtől a névadás révén eltávolított elbeszélő-főhős ítéletet mond az elbeszélő önéletrajzi én felett.” És az ilyen típusú narratológiai megrétegződések szférája – a szereplők áttetsző tudatában jelentkező dialogicitás, s annak a „kétlelkűségek” megérzékítésére alkalmas összetettsége – mind-mind a pszichológiai realizmus modernizálódására vall. El odáig, hogy maga az írás (a visszaemlékező, autobiografikus alkotás vagy – Ricoeurrel szólva – „teremtő utánzás”) is tematizált és problematizált tetté képeződik – a szöveg tárgyává avatódik –, s már szinte posztmodern tézismondatokká fogalmazódik: „írói gondjaim és munkamódszerem a történet szerves részévé válnak, értelmezik a dolgok súlyát, és befolyásolhatják az eseményeket”; „munkámnak magam is tárgya, kiszolgáltatottja vagyok”.

Márkus Béla tehát prekonceptió és apológia nélkül alkalmazza azokat a teoretikus (kultúranropológiai, térpoétikai, narrato-poétikai, szociálpszichológiai) szempontokat, amelyek valódi bölcséleti alázattal fürkészik a létezés ugyanazon titkait, amelyekhez az irodalmi szövegek nem

a vonatkozó elméleti tételeket igazoló illusztrációként, hanem önelvű felismerések és intuíciók (s evidensen az elmesélés eredendő olvasmányossága, fordulatossága) révén közelednek. Például a „boldog terek” (az individuális és közösségi önazonosság intim alapjai) közé tartozik a szülői ház (amelyben egykor lakoztunk, az később bennünk és örökre lakozik) – és Duba Gyula megannyi hontfüzesgyarmati, Garam menti „jelentése”, Szabó Zoltán-i „szerelmes földrajza” a parasztporta, az udvar, a kert, a falu, a vidék részletesen és ihletetten körütekintő felidézését végzi el (az emlékezetstruktúra többek között J. Assmann felderítette identitásmegegyező távlatával). S aztán ami az egész életművet betölti: hogy monumentális (és szemléletes jelenetekkel dúsított) tablóját nyújtja a hagyományos szlovákiai magyar falu táji, természeti, emberi, lelki, erkölcsi és történelmi hely- és önismeretének, valamint a háború után innen induló és urbanizálódó nemzedéknek, nemzetiségi értelmiségnek (*Szabadesés, Ugrás a semmibe, Ivnak a csukák,*

Örvénylő idő, Aszály, Álmodtak tengert, Valami elmúlt és a rengeteg többi lapjain). Saját magát írva („mindig a magam dolgait mondom”) – miközben, paródiagyűjteményei, „zsebparnasszusai”, de értekező írásai is a teljes szlovákiai irodalmat pásztázzák, azaz másokat is tisztelve teremt egyfajta sajátos felvidéki enciklopédiát. Márkus Béla az ugyanazokat az eseményeket elbeszélő párhuzamos szöveghelyek és motívumok tüzetes fellelésének módszerével vetíti ki a háborút, a megtorlást, a menekülést, a deportálást, a kényszerkőzmunkát, a kitelepítést, a száműzést, a lakosságcserét, a föld- és vagyonelkobzást, a totális jogfosztottságot, a reszlovakizálást, a kolhozosítást, a beszolgáltatásokat, börtönbüntetéseket – a törvényenkívüliséget, a „hontalanság éveinek” szörnyű időszakát. A *Téli áradás* villódzó groteszk-fantasztikus történelmi asszociációit pedig egyenesen *A Mester és Margarita* mágikus-fantasztikus időkezelésével veti össze, s úgy véli, benne a bárszonyos forradalom „mintha *A nagyidai cigányok* purparléiban” is mintájára találhatna. Mert a rendszerváltás lényege az író szavaival: „a látszólagos ésszerűség után az elszabadult ésszerűtlenség kora következik”.

Az emlékezhelyek („lieux de mémoire”) akkor keletkeznek és léteznek, amikor maga az emlékezés természetes közege, környezete („milieux”) elsorvad, eltűnik; mint ahogyan a legigazibb emlékezetközösséget (a kulturális emlékezet „kvintesszenciális” tárházát) alkotó parasztkultúrával történt visszavonhatatlanul (fejtegeti Pierre Nora). Márkus Béla őrá is hivatkozva állapítja meg, hogy „Duba Gyula sokrétű munkássága úgy is felfogható, mint az emlékezet írásos közege megteremtésének nem szűnő igyekezete”; meg hogy a „szülőföld, Hontfüzesgyarmat és tágabb környéke emlékezhelyei Duba Gyula élete kalendáriumában egy-egy lap, színes képekkel és az utókort is megbízhatóan tájékoztató aláírásokkal.” Monográfiájáról pedig maga az író rögzíti köszönettel (in: *Hogy megállítaná a múlt időt?* – *Antológia Márkus Béla 70. születésnapjára*, szerk. Imre László, Bp., Orpheusz Kiadó, 2015): „Szinte mintha többet tudna rólam, mint jómagam. (...) Márkus Béla együtt érez anyagával, érti és megbecsüli. Evidencia számára, hogy az író dolga: megjeleníteni közössége sorsát és költészetté emelni valóságát!”

*

Negyedfélszáz oldalas nagymonográfiájában Márkus Béla előbb a mikrofilológiai elemzések-től az életmű-jellemzés és -értékelés meg az irodalom- és műfaj történeti összefüggésrajz korszakokat átfogó dimenzióig terjedően tárja elénk Ágh István munkásságának egészét, azt teljes kereszt- és hosszmetsetében bemutatva, hogy azután így összegezessen: „élő irodalmunknak nincs Ágh Istvánénál sokrétűbb, szervesebb és színesebb életműve.” Nem is akadt idáig kritikus, aki mindezt feltérképezte volna, ilyen alapos-sággal, kötetről kötetre haladva: a szövevényes utakat, amelyek a lírai alany és a prózaművek (köztük a regények, szociográfiák, etnografikus és kultúrhistorikus elbeszélések, naplók, esszék és a többiek) önkifejező és elbeszélő énjének az életrajziségéhez, a műfajok-műnemek kaleidoszkópszerű együtthatásában kiteljesedő poétikai önteremtéséhez, a közvetlen élményforrásokhoz, a dunántúli parasztilághoz, a kiheverhetetlen hányattatásokat szenvedő és pusztulásnak dobott népiség mementójához, a pannon szellemiséghez, a „Hetek” szemléletvilágához, a szűkebb és tágabb tájhaza (a „csontig csonkuló haza”) „szelmes földrajzához”, a faluból városba került első generációs értelmiség szorongást, vívódást, szabadságszomjazó vitalitást keverő ambivalens emocionalitásához, a döntően elégikus-vallomásos (meg a dal, a poéma, a rapszódia, az oratórium és a többi inspirálta) beszédmódhoz, annak emlékek, álmok, látomások, metafizikai sugallatok (a „képzelet emléke”) kavarta önreflexív és közérzeti vetületeihez, a hiteles lélektani önvizsgálat változatos tónusaihoz, a szülőföldi örökség számbavételéhez, a régi életformák evokatív erejű és precizitású „leletmentéseihez”, egy bő fél-évszázad konfesszionális közösségi-önismereti krónikájának megalkotásához vezettek – mind azt tehát, ami egy ilyen kolosszális személyes és kollektív thesaurus létrehozásának művészi teljesítményéhez fűződik. Az empatikus ihletettség fakasztotta leheletfinom, egyszersmind lényeglátó észrevételek és az aggályos fogalmi (elvont szaktudományos, retorikai, stilisztikai, recepcióesztétikai) megnevezések özönével operálva boncolgatja a (közben utánozhatatlanul lebilincselő szemléletességgel magyarázó) szakíró, hogy például miképpen bontakoznak ki a költői hatás-eszközök rezdülésnyi hullámmzése során a korai pályaszakaszban azok a kérdésalakzatok (meditáció, dubitáció, dramatikus interrogáció és meg-

annyi egyéb), amelyek később az ontológiai érvényű, választalan létbölcséleti-titokérzületi ön- és istenmegszólító gondolatokban, sejtelmekben, aposztrofikus képzethálózatokban végig meghatározók maradnak. Hogyan tömöríti magába a tűnődő, elégikus, melankolikus hangvétel azt a fájdalommal vegyes vágyakozást, amelyet az archaikus faluközösségtől elszakadó és a messziségekbe kíváncsozó (repülni, szárnyalni, tengerlátni áhító) lélek felbolydulva megtapasztal, hogy a köztességben egyszerre kelljen átélnie a többszörös idegenség- és a bizonytalan otthonosságérzetet. Hogy múlt és jelen folytonos egymásba tűnése, szemléző identitás és tudatállapot örökös, sokértelmű elmozgása milyen öntükröző keresésfolyamatokat játszat le a képi asszociációk sűrűjében, a bolyongás, a keringés, a ködös „bolygó-lét”, a valahonnan származó elhívás múlhatatlan talányait fürkésző kontemplációkban, életöröm és rezignáció hangolta merengésekben. Vagy hogy a gyermekkori kötelékek családi, történelmi, kulturális ősemlekezeti forrásai olyannyira nem apadnak el (az „ölelő taszítás” sodrában sem), hogy a néphagyományokkal és magasműveltséggel teli szülővidék (átítatva a bensőségesen derűs, tempósan sztoikus, atmoszférikus pannon jelleggel, valami antik eredetű természetelvűség bölcsességével és harmonikus kellemével), a Bakony, a Balaton-környék igézete (a lírai, epikai, memoár- és értekező-irodalmi szövegüniverzumban) egyenesen valamifajta különleges, varázslatos, teljesérvényű ön- és nemzetismereti művészi sorsenciklopédiát hívhat életre.

Mert az Ágh István-i (Tandori Dezső szavával) „nagyköltészet”: témaköreiben, alkotástípusaiban, szubjektív és tárgyias, balladás és mélabús, groteszk-játékos és mesés-humoros hangnemvariációiban is kikerekedik; a hajdani falutársadalom felszámolásának tragikus látványától az ötvenhatos remény és kataszt-

rófa légköréig, utána a bezáptult évtizedektől a rendszerváltozás felcsigázó pillanatain át a sokféle keserűségre okot adó jelenkorig akkora élményanyag halmozódik föl, hogy az már szinte kívánja is a felidézésmód végtelen árnyalatosságát, benne például az idősíki-, perspektíva- és nézőpontváltogató, filmszerű ábrázolástechnikák alkalmazását. Ez az életesen

bővérű, dús formanyelvi sokirányúság – reális és szürreális elemeivel – pedig élénken kapcsolódik még a hatvanas évekbeli neo-avantgárd törekvések, jelenségek hangulatához is – de egy újfajta világirodalmi szubjektivitás térnyeréséhez bizonyosan; kezdeményeivel az író-költő részese volt a korabeli paradigmaváltásnak, rögzíti Márkus Béla, s hogy még a napjainkban akár posztmodernnek is tekinthető poétikai karakterjegyeket sem nélkülözi a művek sokszor ironikus, travesztias, parodisztikus kedélyhorizontja. Azzal a lényeges eltéréssel, hogy ő alapvetően „a személyes emlékezet világát nem dekonstruálni és átértelmezni, hanem értelmezni és újrakonstru-

álni akarja.” E versvilág egésze, aztán külön, de organikusan összetartozón az *Üres bölcsőnk járása*, a *Rókacsárda*, az *Októberi fogadalom*, a *Kidöntött fáink suttogása*, a *Fénylő Parnasszus* remeklése, a Balassit, Berzsenyit, Csokonait, Adyt és megannyi más klasszikust tárgyaló-újjáélesztő eszmefuttatások sora: miközben ismétlődő szereplőivel és eseményeivel mindegyre bővül, s az önazonosítás, az önelbeszélés igényével folyvást terebélyesedik, aközben mind-mind a szülőitáj identitását, öntudatát is örökre megerősíti. S ha Iszkáz a testvér Nagy László révén régebb óta a magyar irodalom térképére íródott, Ágh István (bátyja többek szerint szilajabb, lángolóbb, bartóki intonációját inkább földközeli, intímabbé, „kodályivá” módosítva, mondhatni „moll”-osítva) „egy külön kis országot” rajzolt köré („hűségversekkel” és „szeretet-példatárakkal”) – mindeztől belehelyezve azt (s itt Görömbei Andrásé a szó): a „múlhatatlanság szerkezetébe”.

Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2015

A bennünk élő csend és kacagás

Gálfalvi György: *Kacagásaink*

Hol kapok én – töprengtem magamban Erdély szívében 1976-ban – egy tenyérnyi magyar trikolorhoz piros-fehér-zöld anyagot? Eleinte a vásárhelyi főutca üzleteiben próbálkoztam, aztán egy közeli bérház udvarában. Az új emeletes épület körüljárt előttem magyarul beszéltek. Egy asszony állt a nyitott ajtóban és nézte a játéka feledkező gyerekeit. Összerezte a kérésre. Riadtan körülnézett, nem hallott-e valaki más, mert nem szeretik az új lakók, ha magyarul beszélnek az idegennel. Aztán behívott a lakásba. Leültetett a varrógépe mellé. Csendesen dolgozott, szaporán járt a keze és a lába. Közben pergett a könnye, míg varrta a zászlót. Mielőtt ideadta, meg is csókolta.

Nem tudok elvonatkoztatni ettől a marosvásárhelyi élményemtől, és a berekfürdői írótabortól sem, ahol Gálfalvi Györgyöt és történeteit megismertem 2002-ben, és azóta mi is mindig feloldódunk a csendben és a nevetésben. Mert a 2016-ban megjelent *Kacagásaink* című könyve csak egy állomás az ő életében. A könyv megjelenése előtt és után is szívesen hallgattam történeteit. A 2008-as, 6000 oldalas székus dosszié csak arra szolgált, hogy pontosítsa életének fontosabb, és az akkor megélt jelentékeny, de így visszaidézve egyre fontosabbá váló emlékképeit. Az ember szembeesik a meghitt családi beszélgetéssel, amire emlékezik, és a dosszié megőrzi az örökkévalóságnak. Egy párbeszédet olvasva megvallja: „Apámmal öregkorára bensőséges volt a kapcsolatunk, de 2008-ig úgy tudtam, soha nem voltunk ennyire érzelmesek.” Érdekes a másik párbeszéd is, amelyet mondhatnánk családinak is, de Gálfalvi Zsolt, a „célszemély” bátyja, 1971 és 1975 között a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Igazgatóságának igazgatója, az idősebb testvér, mint felettes is mondhatja: „Ne aggódj az állásodért.”

Először arra gondolok, ha nem lettem volna Marosvásárhelyen 1976-ban, és nem találkozom később a szerzővel, akkor nem tudnám, milyen lehet „négernek lenni más hazában”. Nem tudnám, ki az a költő, aki minden esztendőben szóba került, és mint bűvópatak, a könyvben is fel-fel tűnik: „Szócs Kálmán a barátom, akinek apja illegális kommunista volt, az anyját Auschwitzban égették el, aki fél zsidó, negyed cigány és negyed székely volt – egészen rossz kórtól – írta a kommunista hittelt megírt versét, ugyanakkor a teljes világfájdalmas verseit is – aminek az lett a vége, hogy /73-ban öngyilkos lett.” „Kamaszlábú éveim szaladnak, / Hiába hívás és felnőtt szigor...” (Szócs Kálmán) – jut eszembe ez a Látóban olvasott vers, mikor olvasom a könyvet: „Ülök tehát a padlásszobában vagy a kertben, körülülöm a »nagy, közös asztalt«, amelyről Szócs Kálmánnal kamaszkorunkban álmodoztunk, egyedül csoportosulok... (...) A magam részéről megpróbáltam racionálisan, sőt empátiával megfejteni a román nacionalisták lelki világát, kesergésüket, hogy kilencvennégy évvel Trianon után még csak itt tartanak – de csak a tigris hasonlatig jutottam. A tigris leütötte a zsákmányát, de nem tudja bekebelezni, mert az még mocorog (Bálint György szavaival élve: brutálisan védekezik) s külső tényezők is zavarják a megnyugtató jóllakásban. A tigris ezért ideges, s mint ilyen, kiszámíthatatlan. Nekem számolnom kell ezzel a kiszámíthatatlansággal.” Ezeket a sorokat olvasva pedig mégiscsak azt forgatom a fejemben, hogy nincs szükség erdélyi előéletre, hogy megértsük a diktatúra lélektanát, amelyről úgy vélekedik a könyv írója, hogy „a humor, az ironia, a kacagásra való képességünk megőrzése tette elviselhetővé a legnehezebb pillanatokat.” 2009 szeptemberében Korpa Tamás így tudósított

ta *Bárkaonline*-t a berekfürdői írótabor kirándulásáról: „A nagyrábéi Kossuth Lajos Művelődési Központ Galériájában készül felolvasásra (...) Gálfalvi György (aki készülő könyve hangulatát illusztrálандó olvasott fel, komoly dolgokról, kellemő ironiával és távolságtartással, tudniillik a »komoly dolog« a róla szóló székus-akták alapján történő ön-múlt-reflexió).”¹ Akkor ez a felolvasás Margaret Bourke-White 1938-as fotói között zajlott. Visszanézve a fotókat – többek között Szálas, Teleki, Horthy, Rátz portréját – eszembe jut, hogy Gálfalvi György szinte minden könyvbemutató alkalmával elmond egy történelmi példát, mert azt mondja, nem hagyja nyugodni az „öregkuty-ösztöne”. Már nem magát, hanem a szeretteit félti: „1936-ban Radnóti Miklós megírja a maga Járkálj csak, halálraítél! című kötetét, és a »fürgé barátok« megdorgálják, hogy ne légy ilyen pesszimista, erre ezeket a barátokat már 1942-ben szorgalmasan agyonvergetik, a bogárnyi zajjal Radnóti felé repülő golyók pedig 1944-ben érnek célba. Egyedül Bálint György mondta róla, hogy az ítéletet kimondták, jogerős, csak a végrehajtás időpontja kétséges még.”

„...semmi nincs lezárva. – írja Markó Béla, a barát, a harcostárs kötetéről – És nem is lesz, ha nem próbáljuk elmondani, hogy milyen is egy zsarnoki rendszer, hitelesen, pontosan, meggyőzően, ahogy ő teszi. Egyébként feltámad a múlt. Egyetértünk vele, 1989 után nem lett igazán más világ. De lehetett volna, és még mindig lehetne.” Én pedig Szűcs László szerkesztővel értek egyet, aki így ír Gálfalvi kötetéről: „Részben klasszikus memoár, részben különböző kérdezőknek adott nagyinterjúk, életút-beszélgetések alkotják a Kacagásainkat, olykor elkerülhetetlen átfedésekkel, ismétlődésekkel, amelyek viszont éppen az elmondottak, illetve az akkor történtek felidézésének a hitelességét erősítik.”²

¹ „Hévíjő berekfürdőben ázongok” – <http://barkaonline.hu/helyszini-tudositasok/1113-fdgfdgfg>.
² *Közelmúltunk kacagató tragikumai* – <http://erdelyiportal.ro/kultura/kozelmultunk-kacagato-tragikumai>.

Utoljára 1989. december 10-én volt bent a Szekuritátén, a parancsnoki szobában: „...Marieş arra kért, ne fenyegetsem. Tehát én, Gálfalvi György, a parancsnokot ne fenyegetsem, akkor volt az, amikor rám szólt, hogy »eddig túrtuk, de most vége, nem tűrjük tovább a disznóságait«. Mondtam, hogy »megmondtam önöknek, hogy nem okos dolog a szomszédból ellenséget kreálni«, mire rám szólt, hogy ne fenyegetsem. Én fenyegetem, mondom, »itt vagyok két ember között«, nem akartam mondani, hogy két sintér között állok...” Azt is mondja Gálfalvi az Elek Tibor által készített interjúban, hogy „nem írtam ki egyetlen besúgómnak sem a nevét (...). Én nem írtam ki, mert az illető valamikor a bajtársam volt, s tudtam, hogy ez nem kívánt hullámokat vethet, mindenkinek van testvére, rokona, baráti köre, és elszörnyedhetnek: ezt

nem gondoltuk volna. Persze, hogy nem, én sem gondoltam volna, hogy valakiről, akit évtizedek óta ismerek, aki még 1989 után is benne van az RMDSZ választmányában, egyszer csak kiderül, hogy évtizedekig jelentett rólam, és más bajtársairól is (...). Tele voltam kételyekkel, hogy nekem jogom van-e ahhoz, hogy ezeket a dolgokat elmondjam, és tulajdonképpen megbélyegezzem.”³ 2012-ben, mikor ismét Marosvásárhelyen jártam, Gálfalvi György mutatta be a várost. Én 1976-os emlékeimet kutattam, neki minden házhoz, szoborhoz volt egy-egy története. A Petőfi téren is elmesélte az első szabad március 15-ei emlékeit, szinte szóról szóra megtalálható a könyv utolsó interjújában: „Nekem a legemlékezetesebb az egészből nem a vastaps volt a versekre, nem a hatalmas tömeg, fel a vároldalig, hanem mikor elénekeltük a Himnusz, és utána csendben maradtunk. A mai napig is bennem van az a csend...”

³ *Zörgő dióhéjak* – <http://magyaridok.hu/lugas/zorgo-diohejak-632374/>.

Noran Libro Kiadó, Budapest, 2016

Az előző számunk tartalmából

Kántor Péter, Vári Fábián László, Aczél Géza, Bogdán László, Iancu Laura, Acsai Roland, Falusi Márton, Oláh András, Fecske Csaba, Kiss Judit Ágnes versei

Sándor Zoltán, Grendel Lajos, Szuromi Pál prózája

Szőcs Géza, Halmai Tamás esszéje

Hóvári János, Németh Csaba, Szentmártoni Szabó Géza tanulmányai Gyula és Szigetvár 1566-os ostroma kapcsán

P. Szabó Ernő tanulmánya Mengyán András, Novotny Tihamér esszéje Gnandt János művészetéről

Varga Anikó szemléje a POSzT-ről, Busa Réka levele a Békéscsabai Jókai Színház elmúlt évadáról

Kritikák Kántor Péter, Szaniszló Judit, Végel László, Sándor Zoltán, Romsics Ignác könyvéről és A történész műhelye című kötetről

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Seregi Zoltán igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrássy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@barkaonline.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.